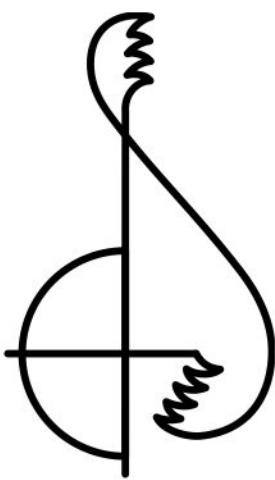

3
2010

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2010

3
2010

РЕСПУБЛИКАЕ ЦАЕГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ АЕРВЫЛМӘЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цәуы 1934 азы майә фәестәмәе

Сәйрәг редактор
ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бәрнөн секретарь, прозә – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЬАТЫ Хъазыбег

Журналы ахсәны уынаффәдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизә, КЪУСРАТЫ Анатоли, НӘЕКУЫСАТЫ Наирә,
ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2010

НОМЫРЫ ИС:

<i>АМАГӘ. Сылгоймаг. Уарзт. Амдзәвгәтә</i>	5
<i>ХЪАРИАТЫ Тамарә. Аивады фәндагыл. Радзырд</i>	8
<i>ДАУЫРӘ. Цыппар амдзәвгәйи</i>	28
<i>ДЖУСОЙТЫ Нинә. Сәхъис къуыбылой. Радзырд</i>	30
<i>АЗАУ. Хурбалцы. Амдзәвгәтә</i>	42
<i>ДОЦОТЫ Зоя. Ханты цагъд. Радзырд</i>	45
<i>БИЦЪОТЫ Грис. Фәсныхас</i>	56
<i>ГОДЖЫЦИАН-ЧЕЛДЫТЫ Надя. Иры зәхх. Амдзәвгәтә</i>	58

НӘ ЧЫСЫЛ ХУРТАН

<i>ДЖИОТЫ Катя. Къяннәг радзырдтә</i>	61
ИРОН СЫЛГОЙМАГ	65, 103

ГИБИЗТИ ОСКАР: 50 АЗЫ

<i>ГИБИЗТИ Оскар. Мәе еунәг курдиадә. Амдзәвгитә</i>	70
<i>ЦОМАЙТЫ Ростислав. Арвы дуар. Амдзәвгәтә</i>	79
<i>АБАЙТЫ Лавренти. Аәртә хабары</i>	86
<i>ПЛИТЫ Феликс. Анатоли Баракевичмә. Амдзәвгә</i>	89
<i>Нәхи Фидар</i>	90

АДӘМОН СФӘЛДЫСТАД

<i>Кадджытә</i>	93
-----------------	-----------

ЛИТЕРАТУРӘЙЫ ФАРСТАТӘ

<i>ЦОПАНТЫ Ритә, УАНИТЫ Алла. Метафорә Плиты Грисы трагеди «Чермен»-ы. Уац</i>	109
--	------------

ҮИДӘГТАЕ

<i>ГОСТИТЫ Ларисә. Рухстауәг, миссионер, ахуыргәнәг. Уац</i>	112
--	------------

АХУЫРГӘНӘГӘН АЕХХУЫСАЕН

<i>МАМИАТЫ Изетә. Аивад — удварны рәзән</i>	119
АРВИСТОН	136

ТАФАРФАС

Хъайттаты Сергей	141
-------------------------	------------

АМАГӘ

СЫЛГОЙМАГ. УАРЗТ

МАДЫ ЗАРДЖЫТАӘ

(*Габриәлә Мистраләй*)

1

Егъау фурд әрдзэтәй
йә уыләнтә узы.
Йә узәлгә зәлтә
жәз дзурын дә хъусы.

Цъәх әфсиртән ирдгә
пы зары, уый хъусын.
Йә уыләнты сирдмә
дә буц фынта узын.

Нә Дараег уәләрвтә,
уәлдунетә ‘нкъусы.
Йә сатәг уләфтмә
дә рәзәнта узын.

2

Нәй мәнузәгъяг нә арвән,
най иын къона, най иын къәс.
Узын ңадәгтай дә авдән —
жәмә иунәг нал дән әз.

Акса, сатәгсау мәйдармә —
най иын хион, най иын гәс.
Систон дәу, мә бон, мә арммә —
жәмә иунәг нал дән әз.

Адәм хибәрттә уой, иумә —
нәй сын къона, нәй фәрәз.
Дәу әрбалвәстон мә риумә —
жәмә иунәг нал дән әз.

АЛЬФОНСИНӘ СТОРНИЙӘ

1. ДӘ ТАВС

Дә хъармәй мын күы бадардта дә арм,
үәд мә фәллыгъди исдугмә хәрам.
Фәлә мә ма фәрс: циу, мә бон, цы кәенүс?
Ды зоныс хорз, әшпынаңдзух мын цард
кәй фәдары йә цъәх хъылма, йә кәндүс.
Мә удыл ныр дә армы хъарм әртагъд,
әмә, — о, диссаг, — бацыд мә мынәг ныфс.
Әффәрд монцтимә сиу мә бәллиң, рог —
әнахуыр ронгәй адән цыма ног.

2. ДИДИНӘГ

Дәүән дә цард у ивылд дон — әнхъяевзы,
әз та ләууын дә ивыләнты — фәзы.
Әз — дидинәг. Қәддәр мә ам ныссагътай,
дә рәвдыйдәй, дә узәлдәй мә хастай.
Ныр мә ныууагътай, бazzадтән дә рохәй.
Әз бастадтән дә уыләнтимә тохәй.
Күы ‘р҆пәуы хус аз — дойны әмә стонгәй
фәкәенүн хъырды. Гъе, фәлә та ногәй
мә гаччы сбадын... Былгәрон фәләуүын
әрвилуалдзәг, әгуышпәгәй фәкәуүин.

РАГОН СОМИХАГ ЗАРӘГМАЕ ГӘСГӘ

Тәхудидәгәй, цъитийау әртай,
Фест абузгә дон, хъәууынгты әруай!
Йә гогонимә рацәуид чызгай,
Мә сатәг донәй агурид йә хай:

Мæ фæндагыл əрæвæрид йæ «къæшпæг», —
Мæнæйүй, ныр — дæ хъару ‘мæ дæхæдæг! —
Ныггæпп дзы кæ, цæмæ ма у дæ каst?..
Ныр гогоны дæ, уацары дæ — ахст!
Чызгай дæ систа йе уæхскмæ — æваст
Фækьюл и гогон: ракалдтæ, цæвиттон,
Æрлæдæрсти уыраугæ риутыл ихдон...
О, амæндтæ!. Дæ армы и сæ идон.

ШАХАЗИЗЫ МОТИВЫЛ

Нæ Дунедарæг фидауцы фæлгонц
куы нывæста, уæд Евæ нæ — ды уыдтæ
йæ бынаты: æд рухс æмæ æд монц
уæлвонг дунейы мадардæй лæууыдтæ.

Нæ зæххы арм дæ, аудгæ, сындæг,
Æрвон Фарны фыццаг тынау, æриста.
Ды ардау æмæ табуйайу — сыгъдæг,
кæнæм дæ гуыр, дæ зæнгты кондыл дистæ.

Дæ дзыккутæ синты систау — сæнтсау,
дæ урс уадултыл Хур йæ тынтаэ згъалы.
Кæд а зæххæн æгæр дæ ды, æвгъяу?

Куы худæндзаст дæ — худы цыма стъалы,
куы цæстытæ — цæхæрифтыгъд: фæттау
сæ артæй зæрдæ авæйыы æвзалы.

ХЪАРИАТЫ Тамарә

АИВАДЫ ФӘНДАГЫЛ

Радзырд

1

Мах хъәүән йә ном хуыйны... Цы хуыйны, цы? Нал та йә зонын. Нанайы та афәрсын хъәуы. Ай диссаг нәу! Цыдәр нәбәззиаг нәмттә сәвәрынц, әмә зәрдил дәр нә ләууынц. О, әмә мах хәдзары та цәрын әз. Ме 'цәг ном у Фаризәт. Фәлә мә хонынц Фәрдыг. Әмә Фәрдыг хорз у. Хъуырыл конд вәййы, әмә арттивы.

Мәныл цәуы... Нал та йә зонын, цас мыл цәуы, уый. Кәнә фондз, кәнә јексәз. Афтә зәгъынц, фәzzәджы скъоламә цәуынән бәздзынән. Охх, охх! Кәд уыдзән уыцы фәzzәг, кәд!

Стәй ма, мемә цәры нана. Әгас дүнейил куы фәзилай, уәddәр уымәй рәсугъдәр никуы ис. Алцы дәр зоны. Стәй мын ис баба. Уый дәр тынг рәсугъд у. Искуыцәй куы 'рбацәуы, уәд мын йә дзыппы исты әрбахәссы. Ис мын дзыщца дәр. Кәйдәр мад сә у: кәнә нанайы, кәнә бабайы. Уый дәр тынг рәсугъд у. Афтә дын куы зәгъя: «Мә базы бын ма дә къух акә», зәгъгә, уәд дзы къафеттән әнә разынгә нәй. Зәххыл уымәй хуыздәр дзыщца никуы ис.

Әфсымәр дәр мын ис, фәлә... Мә кәстәр у, сисәнтәйин нәй, афтәмәй дзурын дәр нә зоны, «баппа» әмә «дзысси»

йеддәмә. Карк дәр «ка» хоны.
Гъер уый циу! Базондзән, дам!
Кәд ма, кәд?

Гъестәй ма мә куклачындзытә.
Сә иу у Зәмираәт, иннаә Асиат,
саби та сә сывәллон Алан. Йә иу
къах цыдәр фәци, фәлә нә
кәуы... Афтәмәйты цәрәм.

2

Æз райсомәй фәгәпп ласын,
мә дарәс акәнын, мәхи ахсын,
тагъд-тагъд истытә ахәрын әмә
азгъорын мә чындытәм.

Диссаг сты уыдон дәр. Ныр сын
кәдәй нырма амонын, хәдзары
цытә хъәуы, уыдәттә, фәлә нәй!
Ахуыр кәннын нә комынц! Мәнә
Замираәт. Æз ын афтә: «Ды уыдзынә нана. Æмә зәгъ мәнәй-
умән:

— Дәхи ныхсадтай, мә къона»

Уәд баба хъуамә зәгъя:

— Ныхсадта, ныхсадта! Æз әй федтон.

Ныр уым зынәй цы ис? Уәд уыңы әгоммәгәс Зәмираәт
афәлдәхы әмә фәзәгъы.

— Мамә. Адонимә исты кәнән ис?

Иннаә ахәм ме 'фсымәр Казик: афтә әнхъәлут, әмә әнцон
у? Галы уәз кәнен. Гъемә ма йә ды әрбахәрхәр кә әмә йә,
кәм әмбәлы, уым сбадын кә әмә йын бабайы ныхастә
зәгъын кә. Æнцад дәм кәсдзән, кәсдзән, стәй афтә:

— Баппа!

Кәнә та:

— Гыхха!

Уый дын сә митә.

Фәлә абон тынг смәсты дән. Нә кәсынц коммә, әмә сә
әз дәр ранадтон. Фыццаг Замираәты фәнадтон. Уый дәр иу
хъихъ фәкодта әмә уәдәй нырма «мамә» нал дзуры. Стәй
Казиччы әрцәфтә кодтон. Уый ахәм куыд ныккодта, әмә

Хәриаты Тамарә.

мәхи зәрдә дәр әрбауынгәг әмә ныккуыттон. Әмә күйд налат у! Әз ын хъәбыстә кәнин, ләгъзытә йә кәнин, уй мә схойы әмә мә цәвү. Афтәмәй күйттам, ңалынмә нана әрбаңыд әмә мә на бафхәрдта, уәдмә.

3

Уәдәй нырма мә чындзытыл мә къух ауыгътон. Афтә-иу әнцад бадтән әмә хъуыдытә кодтон, цы чындәуа дардәр, зәгъгә. Әмә әрхұуыды кодтон: Казиччы бәсты баба-чынды куы уайд, уәд хуыздәр нә уайд? Баңытән бабамә әмә йын загътон:

- Баба-чынды мын балхә.
- Цәмән дә бахъуыд?
- Уымән әмә на бинонтәй хъазәм, афтәмәй дзы баба-чынды най.
- О! — загъта баба. — Уый аив нау. Хорз, аbon горәтмә цәуын әмә раңғурдзынән.

Алләх, алләх! Күйд әрәгмә здәхти баба горәтәй. Җалдәр әмә ссәдз уады ракодтон уынгмә, қастән фәндагмә, фәлә никуыцәй зынди. Стәй бадгәйә бағынәй дән әмә ницыуал базыдтон. Уәд дын райсомәй сыхъал дән, бабамә базгъордтон әмә йә фәрсын:

- Кәм и?
- Чи? — фехъал баба.
- Баба-чынды.
- А, уый? Уырны дә: әгас горәтыл фәзылдән, фәлә баба-чынды най.

Сәйкүйдтон, фәлә баба афтә:
 — Әмә, ымә, әнәуи чындзыл ләджы хәлаф скән, уәд күйд уайд?
 — Никуйд. Уый сылгоймаг у, — әмә та скүйдтон, уәдә күйд.

4

Зәххыл нанайә зонджындаәр адәймаг най. Абон мын афтә:
 — Чындзытәй хъазгә дәр дә нал уынын. Хәрам сәм фәдә?
 — О. Ницы кусын комынц. Әз ын афтә зәгъын, ды уыдзынә нана әмә мә бафәрс:
 — Дәхи ныхсадтай, мә къона? Уый та ницы дзуры. Казик әдзух

тъизгә кәнү. Әмә сә фәнадтон. Үңци Замирәт иу хъихъхъ фәкодта әмә уәдәй нырмә «мамә» дзурин дәр нал комы.

— Омә, — загъта нана, — уыдан нәма зоныңц.

— Казик дәр?

— Казик дәр нырма хәрз гыццыл у әмә...

— Гыццыл о! Сисәнтәй йын нәй!

— Әмә Замирәтиты бәсты сывәләтты куы 'рбамбырд кәнис, уәд хуыздәр нае уаид? Уыдан дзурин зоныңц әмә...

Дардәр әм нал байхъуистон. Фәгәпп ластон әмә азгъордтон фыццаг Азауханмә. Бамбарын ын кодтон хъуыддаг. Азгъордтам иумә Юрикмә, әмә, дам, доны был ис. Асәпп кодтам доны былмә, әмә дын дәлә Юрик раленк-баленк кәнү. Дзурәм әм, рацу ма, зәгъгә, әмә нае хъуыды дәр нае кәнү. Доңай рабырыд, әрмәстәр тынг куы бафәллад, уазаләй куы ныщыцъях, уәд. Мах ын хъуыддаг әмбарын кәнәем, уый гәртт-гәртт кәнү әмә үңци иу дзуры:

— Н-н-на м-м-мә 'выд-выдәль!

Тыххәйтى йә раластан, тыххәйтى.

Нәхимә сын дзурин байдыртон, хәдзары райсомәй изәрмә цытә фәецәуы, уыдәттә кәнәем, мах дәр, зәгъгә, әмә дын Юрик афтә:

— Уый та дзы цәмән хъәуы?

— Куыд цәмән? Рәсугъдән. Ды уыдзынә баба. Азаухан нана, аәз та -әз. Әмә мә Азаухан фәрсдән:

— Дәхи ныхсадтай, мә къона?

— Ныхсадта, ныхсадта. Әз ай федтон, — зәгъдән әңгәт нана.

— Уәд та Юрик йә был фәзылын кодта әмә афтә:

— Әмә уәд цы уыдзән?

Ныххъуыды кодтон: әңгәт дәр цы уыдзән? Фәлә мә тынг фәндыйд, афтә куы кодтаиккам, уый. Уый тыххәй, әмә нана рәсугъд, фәлмән хъәләсәй афтә куы фәзәгъы, баба та худәндзастәй куы фәкәсы, уәд афтә рәсугъд вәййы, әмә та раст ауайн әмә та ногәй мәхи ахсин. Әмә загътон Юрикән.

— Рәсугъд вәййы.

Райдыртам хъазын. Әрбадтыстәм алчи йә бынаты әмә ницы дзурәм, ницы дзурәм, ницы дзурәм! Стәй дын мын Азаухан мә сәр әрцавтә әмә мәстә хъәләсәй афтә:

— Ацу, әвзәр, әмә дә къухты фаджыс әрәхс.

Стәй мын Юрик дәр мә сәр әрцавта әмә мәстыйә загъта:

— Сәры магъз куы нә уа, уәд уыдәттә әмбары? Фесәф мә цурәй!

Ахәм хъыг мын уыди әмә мә скәуынмә бирә нал хъуыд.

— Цытә, — зәгъын, — кәнүт цы?

— Күйд цы? Райсомәй цы вәййы, уыдәттә.

— Әмә афтә вәййы?

— Уәдә куыд? — загъта Юрик. — Уый зон, баба сәр куы р҆цәвү, уәд суанг изәрмәй үә зылангәй нә банцайы.

— Уәдә әнәс сәр әрцәвгә куыд? — загъта Азаухан дәр.

— Ма мә сайут. Афтә никүы вәййы.

— Вәййы, вәййы! — загъта Азаухан.

— Вәййы, уәдә цы. Мах баба афтә: сывәллоны, дам, цәвгә куы нә кәнай, уәд коммә нә кәсү, — загъта Юрик.

— Нә вәййы, әз әй зонын, — загътон әз.

— Ницы зоныс! Вәййы.

— Нә вәййы!

— Вәййы!

Фәстагмә хъәр кәнүн байдыдтам. Стәй цъәхахст. Стәй Юрик мән ныңџавта, әз та Азауханы. Уый мын мә сәры хъуын-тәм фәләбүрдта, әз та уый уонтәм, Юрик нә дыууәйә дәр наемы. Уәд мах кәрәдзийи фәугътам әмә Юрикмә фестәм. Хъәр, ахст, хъыллист. Стәй зәххыл әрбадтыстәм әмә кәүәм, әртәйә дәр. Хорз куы фәкуыдтам, уәд Азаухан афтә:

— Омә цәй, Фәрдиджы куыд фәндү, афтә бакәнәм? И? Юрик!

— Цәй! — фәгәпп ласта Юрик.

Әмә райдыдтам. Охх, куыд зын уыди, куыд! Әз әй фәлмән хъәләсәй дзурын кәнүн әмә нәй. Юриччы худәндзастәй кәсүн кәнүн әмә нә зоны. Тынг стыхстән, тынг. Фәлә фәстагмә хуыздәр уайн байдыдта хъуыддаг.

Дзәбәх куы фәрәвдз стәм, уәд дын дуар байгом әмә дын мәнә Казик. Әнә дзургәйә Азауханмә бацыд, үә бынатәй үә асхуиста, йәхәдәг дзы сбадт, исдуг әнәдзургәйә акәстытә кодта, стәй загъта:

— Баппа!

Цынаә йын фәкодтам, цәмәй нә ма хъыгдара — ницы йын нә бон бацис.

5

Иу изәр кәсын, әмә нана әмә баба сә бәрәгбоны дарәсү сәхи рәсугъдә кәнынц...

— Кәдәм, — зәгъын, — ңаут?

— Уәртә горәтәй театр әрцид әмә «Отеллә» әвдисынц.

— Әмә әз та?

— Ды та нырма гыццыл дә, бафынәй уыдзынә.

— Әз дән гыццыл?

— О, ды.

Әз ныхъхъуыды кодтон әмә загътон:

— Әмә мән базонын нә хъәуы, театр циу, уый? Стәй, «Отеллә» циу, уый?

— Куы фәхъомыл уай, уәд сә базондзынә.

Ныхъхъуыды та кодтон әмә сфәнд кодтон ныккәуын. Ныккәуын — уый хорз у. Гәдә куыд на. Нә бәэззы. Фәлә зәрдиагәй куы ныккәуай, уәд дын фәтәригъәд кәнынц әмә, дәу куыд фәнды, афтә бакәннынц. Гъемә дзәбәх ныккуыдтон. Уәд баба афтә:

— Тәригъәд у, акәнәм әй.

— Цәй! — загъта нана дәр әмә мә акодтой.

6

Рәсугъдәй тынг рәсугъд уыдысты. Се'ппәт дәр. Уәлдайдәр сылгоймәгтә. Сә къабатә та уәлдай рәсугъдәр. Фәлә сын райдианы сә ныхәстән ницы 'мбәрстон. Әрмәстдәр сә әрәджиау әмбарын байдыдтон. Цәвиттон, уыдис иу хорз сау ләг Отеллә. Уымән уыди тынг хорз ус. Йә ном... Зын дзурән у. Кәрәдзийы тынг бирә уарзстой. Фәлә уыди иу тынг әвзәр ләг Яго. Әмә уый Отелләйән йә усәй әвзәр цыдәртә фәдзырдта, әмә йә уәд уый дәр амардта. Уынтур? Хорз ләг уыди, афтәмәй куыд әвзәр ми бакодта? Куыд тәригъәд уыди уыцы рәсугъд ус, куыд! Йә зонгуытыл-иу куы 'рхауди әмә-иу ын куы ныллағъстә кодта, ма мә амар, ницы аххосджын дән, зәгъгә... Уәд адәм та, адәм. Куыдтой иууылдәр. Хәкъуырц-цәй. Бахъәр әм-иу кодтой:

— Ма йә амар! Фәлтау Ягойы амар!

Фәлә никәмә байхъуыста уыцы цъаммар Отеллә. Цъаммар дзы зәгъын, фәлә тәригъәд у йәхәдәг дәр.

Клубай мә баба йә хъәбысы фәхаста. Әз мә кәуынәй не

’нцадтән. Дзырдта мын, уый, дам, әңгәг нә уыди. Хъазгәе кодтой, театры хъазгәйә вәййынц хабәртә...

— Нә! Әңгәг уыди! Мәхи цәстүтәй йә федтон!..

Әхсәвы дәр кәдмә нә фынәй кодтон, кәдмә!..

7

Уәдәй нырма куылдәр фәдән. Чындытытәй дәр нал хъазытән. Азаухан-иу әрбауди, баба — нанайә хъазәм, зәгъгә, фәлә мә уый дәр нә фәндид. Кәртмә-иу рацытән, асинтыл-иу сбадтән әмә хъуыдытә кодтон уыцы театрлы. Бабайы бафарстон:

— Баба, нә йә әмбарын: фыццаг хорз сывәллон куы вәййы, уәд дзы Ягойы хуызән әвзәр ләг цәмән рауайы?

Баба загъта:

— Хәләгәй. Хәләггәнагәй цъаммардәр нәй. Ныр, зәгъәм, дәүән ис чынды Замирәт. Уәд Азауханән балхәдтой ноджы хуыздәр чынды, әмә йәм ды хәләг кәнис, уәдәйын цы масть саразон, зәгъгә. Зәгъәм, Азаухан дәуәй алцәмәй дәр хуыздәр у. Дәуәй рәсугъидәр, дәуәй зондажында, дәуәй сәрәндәр, әмә йәм ды хәләг куы кәнис, уәд фәстагмә хъуыды кәнисин байдаис, цы масть ын саразон, зәгъгә. Яго дәр афтә: Отелло уымәй бирә ләгдәр у. Алцәмәй дәр. Әмә йәм уыцы Яго хәләг кәнис, мәнәй ләгдәр цәмән у, зәгъгә. Уыцы хәләгдзинад ын йә зәрдә судзы әмә йә әвзәр митырдәм ардауы. Әмә әрхъуыды кодта, фылдәр масть ын цы уылдән уый, әмә федтай, цытә дзы рауад?

Әз ныхъхъуыды кодтон әмә загътон:

— Әз никуы никәмә кәндзынән хәләг!

— Уый тынг раст уынаффә у! — раппәлыйд мә баба.

Стәй ма мын бирә цыдәртә бацамынта. «Отеллә» нә, фәлә — Отелло. Йә ус та Дездемонә. Ягойы ус та Эмилия... Мә бабайән дзы әмбал нәй. Алцыдәр зоны.

8

Әрхъуыды кодтон: хъаздзыстәм театр «Отелло». Әрбакодтон Азаухан әмә Юриччы әмә сә бафарстон:

— Отелло театр федтат?

— Нагы! Уый та циу?

— Із уын ай радзурдзынән. Цәвиттон, царди әмә уыдис иу хорз ләг Отелло. Йәс ус та Дездемонә. Стәй ма семә цардис иу тынг әвзәр ләг Яго. Уый ус та уыдис Эмилия. Уыцы Яго чи у, уый тынг хәләг кодта Отелломә; мәнәй ләгдәр, дам, ңәмән у. Хъуыды кәнын байдыдта, йә цард ын куыд фехала, ууыл. Імә бавдәлд әмә йын барәй йә усәй әвзәр ңыдәртә фәдзырдта. Уәд Отелло дәр йә усма смасты әмә йә амардта. Уәд Эмилия чи у, уый Ягойы сусәг хъуыдәгтәхинтә хурмә ракалдта. Къухмәрзән, дам, әз ыссардтон әмә, дам, ай Яромә әз радтон.

— Цавәр къухмәрзән!

— Куыд ңавәр? Отелло йә усән уый размә кәй баләвар кодта, уый. О, әмә Отелло куы бамбәрста, йә усы дзәгъәлы амардта, уый, уәд ңәхі дәр амардта.

— Әвзәр! Афтә ын хъәуы!

— Әппүндәр нәе әвзәр! Сардытой йә.

— Әмә кәд йә сәры магъз ис, уәд ңәмән бакуымдта сайын?

— Афтә дәр вәййы...

— Вәййы, о! Уәдәмә ңыдәр мәстыгәр бандит у. Імә әз мәхицәй ахәм ләг куы саразон, уәд мын баба ңытә акәндән, уый зоныс?

Уәд Азаухан дәр ңыдәр ныхас әрбаппәрста. Стәй та Юрик. Імә фәхыл стәм. Куы 'рсабыр стәм, уәд Юрик афтә:

— Цәй, разы дән. Іәрмәст мә баба ма базонәд, — әмә райдыдта.

Аз мә зонгуытыл әрхаудтон, ныккуыдтон әмә загътон:

— Ма мә амар, Отелло! Ницы аххосджын дән!

— Маргә дә кәнын! — загъта Юрик-Отелло. Стәй фәхъус, ныхъхъуыды кодта әмә афтә:

— Фәләуу ма, фәләуу! Җы аххосджын дә? Цәй тыххәй дә хъәуы марын?

— Ферох мә!..

— Ягойы бафәрсәм, — загъта Азаухан.

— Әмә кәм и нае Яго? — загъта Юрик, — җы, уый зонут? Афтә уал абадут, әз ңон әмә Ягойән искәй әрбакәнон. Бадынта байдыдтам, бадынта байдыдтам, уалынджы баба әрбакыд.

— Цәй әнкъардәй бадут? — фәрсы нае.

— Йæ ныхæстæ йын næ зонæм.
 — Кæмæн?
 — Театрæн. Отеллойæн...
 — А-а-а! Уымæн хос и. Æз уын сæ фæскуист чиныджы
 бакæсдзынæн.
 Ысцин кодтам, уæдæ цы!

9

Изæры æрбацыд Юрик æмæ кæд юемæ æрбакодта Боболы
 (ье 'цæг ном у Ахбол). Æз ын сусæгæй афтæ зæгъын:

— Цæмæн ай æрбакодтай? Уый тынг æвзæр куы у...
 — Эмæ афтæ næ загътай, Яго тынг æвзæр лæг у, зæгъгæ?
 — Цы ма йын загътаин?

Цалынмæ мах радзур-бадзур кодтам, уæдмæ баба дæр
 фæзында:

— Тагъд-тагъд цыдæртæ ахордтам, æмæ баба райдыдта
 кæсын. Загъта-иу:

— Цæй, дардæр æй райсоммæ фæуадзæм.

Фæллæ-иу мах схор-хор кодтам, næ, næ зæгъгæ.

Нæ зонын, куыд æй зæгъон. Диссагæй фылдæр уыд. Азау-
 ханитæ кæд ацыдыстæ, уый дæр næ базыдтон. Нана мæм
 цыдæртæ дзырдта, фæллæ йæ не 'мбæрстон. Баба мæ йæ хъæбысы
 хуыссæнмæ ахаста, цыдæртæ мæм дзырдта. Йæ былтæ змæлы-
 дисты, уый уыдтон, фæллæ йын йæ ныхæстæ næ хъуыстон. Нана
 мын афтæ:

— Мæ хæдзар æрбахорз! Исты ма сдзур. — Фæллæ мæм
 дзурын дæр næ цыд. Ницы мæм цыд зæххыл. Хуыссыдтæн æмæ
 цармæ кастæн. Æрæджиау бафынæй дæн. Нана афтæ, фынæйæ,
 дам, куыдтон. Дыккаг бон баба нанайæн загъта:

— Иугæр æй йæ зæрдæмæ афтæ арф айста, уæд амæй исты
 стыр адæймаг æнæ рауайгæ næй.

Фæллæ уымæй цы зæгъинаг уыд, уый næ бамбæрстон. Уæд
 ын нана афтæ:

— Бавдæл æмæ сæм дæхæдæг фækæс. Кæннод хурхæй
 мæлынц...

— Эмæ цы 'мбарын æз режиссеры куистæн?

— Уæддæр уыдонæй фылдæр æмбарыс.

Уый фæстæ мын баба афтæ:

— Ауай, де 'мбәлтты әрбамбырд кән әмә скусын кәнәм нае театр.

Әрбамбырд сә кодтон. Баба мә бакодта тъахтинмә әмә афтә:

— Ай дә сынтәг у, схуысс дзы, цыма фынәй дә, уйяу. Юрикән та йә къухмә сойын цырагъ радта әмә загъта:

— Ды әрбаңытә дә усы марынмә. Тәригъәд дәр ын кәныс, фәлә уәddәр дә фәнд фидар у. Ныхастә дын әз сабыргай дзурдынән, әмә-иу сә ды хъәрәй зәгъ.

Хорз. Раңыди мын Отеллогондәй. Къехтә, къухтә дзәгъәл зывыттытә кәны, стәй афтә хъәр кодта, әмә йә хурхы уадындэтә фәңгәйттытой. Йә чыылдым адәмырдәм аздәхта. Әппүндәр ницы 'мбәрста. Уәд ай баба баурәтә әмә йын зәгъы:

— Хъәр цәмән кәныс? Искүс искәй ахәм тынг хъәргәнгә фехъуыстай? Стәй дә гәндәхтә дәр цәмән цәгъудыс? Әрра дә фенхъәлдзысты. Ногәй рацу. Сабыр дзур, дә къухтә дзәгъәл тылд ма кә, стәй мердәм ма кәс.

Раңыд та ногәй әмә мәнә диссаг: хъәр нал кодта, йә гәндәхтә нал цагъта, бабамә нал бакәс-бакәс кодта.

— Молодец! — загъта баба. — Гъенир ма иу хъуыддаг базад: ды ардәм әрбаңытә дә усы марынмә. Әнә маргә йын нае. Фәлә йын уәddәр афтә тәригъәд кәныс, әмә раст дә зәрдә фәтоны. Ног та рацу.

Раңыд та. Сабырәй дзуры. Стәй иу ран афтә:

— Фәлә тәригъәд у! — әмә йә цәссыг әркалд.

Мә зәрдә әрбауынгәг мәнән дәр әмә сцәйкуыдтон хъәрәй.

Әз, мәхимә гәсгә, хорз ахъазыдтән. Фәлә мын баба афтә:

— Ахсджиаг цыдәр дын нае фаг кәны. Мәләтәй нае тәрсис. Мәләт та циу, уый зоныс? Нал уындынә хур, арв, хәхтә. Нал уындынә мән, нана, дзыщайы, Юриччы. Зәххы бын талындык хуысдынә әмә дә кәлмытә хәрдзысты.

Афтә куы загъта, уәд аәцәгәй дәр ауыдтон, кәлмытә мә куыд хәрынц, уый әмә тынг фәтарстән. Ногәй куы ахъазыдистәм, уәд нае баба раппәльд:

— Хорз уыди, чысыл ауләфәм, стәй та хъаздзыстут... Әмә аңыд.

Мәнән тынг дойны уыди, әмә раудатән. Хъусын, әмә дын баба нанайән дзуры:

— Цы, уый зоныс? Ане 'нәнтыйст чызгәй замманай артисткә кәй рауайдзән, уый зон. Афтә зәрдиагәй хъазыд, әмә мә цәстыты дон нал баурәдтон. Сывәллон у, уый кәдәмдәр әрбадәлдзәх әмә йә бынаты фегуырди сылгоймаг. Күйд ын бантыйст, ницы ийин әмбарын...

Мә зәрдә тынг стуыпп-гуыпп кодта.

10

Әрхәеццә фәэzzәг дәр. Әз әй бирәе уарзын. Бәләстә ранәй-рәтты фәбүр вәййынц, фәткүүйтә, кәрдотә, чыла-уитә къалиутыл әрзәбултә вәййынц. Тынг рәсугъд вәййы. Стәй аңтәф дәр нал вәййы.

Райсом скъоламә. Алцәмәй дәр рәвдз дән. Хызын мын балхәдтой. Йә хуылфы чингүүтә, тетрәдтә әмә цы хъәуы, уыдон иууылдәр. Ахсәв фәстаг әхсәв әнәуи чызгәй баҳуыс-дзынән әмә райсом сыхъал уыдзынән скъоладзауәй. Тагъдәр куы аивгъуыид ацы әхсәв!

Кәддәр афынәй дән...

Фын федтон, фын. Цыма кәдәмдәр лыгъдтән, фәлә мын размә ницы аңтысы. Мә къәхтә цыма бәмбәгәй сты. Азаухан әмә Юрик та цыма мән сырдтой әмә хъәр кодтой: «Фәрдиг!». Әз архайдтон згъорыныл, уый тыххәй әмә мә куы байяфтаиккой, уәд цыма әзвәр исты әрцидаид, фәлә мә къәхтә ничердәм куымдтой. Афтә тынг стыхстән, әмә фехъал дән. Кәсын цармә әмә хъуыды кәнын: абон мә цыдәр кәнын хъуыд. Ахсджаиг цыдәр. Фәлә цы уыд? Уалынджы уынгәй Юриччы хъәр әрбайхъуист:

— Уәдә маx фәцәуәм, Фәрдиг!

Әлләх! Скъоламә мын байрајджы! Фәгәпп ластон. Мә къаба акодтон, хәдон скодтон, фәстәмә къаба скодтон әмә мын зыгъуыммә конд рауд. Уәуу мәнә!... Цалынмә йә фәстәмә ластон, цалынмә йә хуызырдәм фәлдәхтон, уәдмә хур дәр уәләмә уәләмә цыд.

— Нана! — ныхъхъәр ластон мә дзыхы дзагәй.

— Цы кәнис, мә къона?

— Скъоламә мын байрајджы ис, афтәмәй мә дзаумәттә кәнын нә комынц.

— Әмә мәстү ма кә. Мәстүгәр адәймаджы коммә нә кәсынц.

— О, мæстыгæр! Хур ныр уалæ кæм и!
 — Хур дæр, кæм ын æмбæлы, уым и, фæлæ нырма авд сахаты дæр нæма у. Дæхи уал ахс, кæннод дæ къаба фесафдзынæ. Жæыхстæй архай, æдыхстæй.

Мæхи ахсадтон, мæхи æрсабыр кодтон, æмæ æцæгдæр хъуыдаг фæрæвдз. Диссаг, ацы хистæртæ алцыдæр куыд зонынц! Цыдæртæ ахордтон æмæ рааст стæм. Мæ уæлæ морæ къаба. Формæ хуыйны. Стæй урс куатæ æмæ урс дзабыртæ. Мæ хызын ме 'ккой. Нана йæ бæрæгбоны дарæсы, баба дæр афтæ. Дыууæрдыгæй мын мæ къухтыл хæцынц æмæ афтæмæй фæцæуæм. Мæнæ скъола дæр. Йæ дуармæ дуне адæм. Нæ хъæуы уыйбæрц и сывæлæттæ, уый мæ никуы бауырныдтаид. Уалынджы дзæнгæрæг ныццагъта. Ахуыргæнæг нæ акодта. Бабайтæм ма иу каст ракодтон æмæ бахызтæн мидæмæ.

Бынтон æндæр цард райдыдта уæдæй фæстæмæ.

11

Иуахæмы мæм уроочы фæстæ нæ сыхæгты чызг Замирæт æрбазгъордта.

- Жæцæй, уæ хæдзары цавæрдæр театр ис?
- О, ис...
- Мæн дæр фæнды.
- Юрик лæф-лæфгæнгæ нæ разы æрбалæууыд.
- Цасы фæнды, цасы!
- Цы сæ фæнды?
- Диссаг нæ дæ? Цы, дам, сæ фæнды! Мах театрмæ.
- Бирæ сты?
- Сарайы дзаг.

Фесты уроочытæ, æмæ ацыдыстæм махмæ. Жæнæхъæн рæгъяуæй. Бамбарын кодтам бабайæн хабар. Уый ахъуыды кодта æмæ загъыта:

- Кæй уæ фæнды, уый тынг хорз у. Фæлæ мæм иу фарста ис. Отеллоыл кусæм?
- Кусæм.
- Уæдæ уæд ахъуыды хъæуы. Цæвиттон уым, дыууæ сылгоймаджы йеддæмæ нæй. Стæй нæлгоймæттæ дæр. Фæлæ иу хос и. Бацæттæ кæнæм.

Отеллотæ дыууæ, Яготæ дыууæ, Дездемонтæ æмæ Эмилиятæ дæр дыгæйттæ. Разы стут?

— Стәм! Стәм! — схор-хор кодтам.

— Уәдә уал раздәр истытә аууиләм.

Мах бадтыстәм әмәе кастыстәм, баба та архайдта Юрик әмәе Боболимә. Афтә сын зәгъы:

— Дәүән, Юрик, дә зәрдә тынг рухс у. Дә ус алцәмәй дәр дә зәрдәмә цәуы. Йә фәдыл кәсис әмә дә мидбылты худыс. Ди та, Бобол, Юрикмә кәсис, дә зәрдә фыр хәләгәй судзы әмә хъуыды кәныс: «Фәләуу, аз дын дә зәрдәйи сау маң куына бауадzon, уәд ләг нә дән!»

Раңыздырылышты размәе, Юрик әнәхъуаджы змәлдтыйтә кәны, әдүйлийа худы. Мах цәстмәе. Бобол та йәхи ныхъхъуынтъыз кодта әмә йә худы бынты кәсис. Баба сын афтә:

— Юрик, дә дзыппытә әңцад уадз. Дә къухтәй дзәгъәл әвнәлд ма кән дә цәппәртәм, дә къәхтәй дәр кафгә ма кә. Ди та, Бобол, цәваг галау ма кәс, фәлә Юрикмә хәләг кә, мәстүйәттә кә. Ногәй райдайт. Юрик йә къухтә әңцад ныууагъта, фәлә йә худын нә уромы, ратас-батас, ракъәдз-бакъәдз кәны. Бобол та Юриччырдәм йә цәсттүтә ныдз-дзагъыр кодта, цымас Юриччы быннаты сау калм ауыдта, уыйау. Баба сәе уәддәр стауы:

— Фәхуыздәр и. Әххәст ма, Юрик, дә хъәрәй худт фәуадз. Ди та, Бобол, дә цәсттүтә ма дзагъултә кә, цымас Юрик бирәгъ у әмә дә ныртәккә хәргә кәндзән, уыйау. Ногәй райдайәм.

— Кәдмә райдай-байдай кәндзыстәм?! — бахъуыр-хъуыр кодта Бобол.

— Цалынмә схорз уат, уәдмәе.

Аз раңыздын. Мәе бон сәм кәсисин нал уыд. Кәртү асинтыл сагъәсгәнгә бадын: «Афтә куы уа, уәд нә театрәй ницы ралайдзән». Замирает мәе фәдыл рагәпп ласта:

— Гъеуый у уә театр? Ницитә әмә маңытә. Цон әмә фәлтая чындызитәй хъязон, — әмә асыффытт ласта.

Уалынджы ләппутә дәр уынгмә худгәйә ракалдысты.

— Театр, дам!

Аңыздырылышты. Мәе зәрдә фырмәстәй судзы мәнән. Раст сәе мәхәдәгәт ахъязин Отеллоны дәр әмә Ягойы дәр, афтә гәнән куы уайд, уәд.

12

Ныр цалдәр боны йәхи тухийә мары баба Юрик әмәе Боболимә. Әз сәм нә кәсын. Смәсты та уыздынән. Иннәтә дәр наәм нал ңәуынц. Азауханәй фәстәмә. Уый дәр мемә асинтыл сбады әмәе бадәм. Скъолайы ныл худынц:

— Гъе, куыд у уә театрахән?

Кәнәе:

— Диссаджы цирк, дам, рауд, уә театрәй!

Әмәе райдайынц фәзмынын Юрик әмәе Боболы. Бобол дзы кәйдәрты ранадта. Афтә сын хъәуы, бәргә, фәлә дзы стыр хъаугъя рауд. Суанг ын йә ныйгардҗытәм фәсидтысты...

Афтәмәйты зымәг дәр фәци әмәе раләууыд уалдзәг.

Иу бон дын хъусын, әмәе баба нанайән афтә:

— Уый зон, усай, ацы фыдуаг Бобол тынг курдиатджын у. Цәттәе артист, цәттәе.

Стә-ма, зәгъын, џавәр цәттәе артист у! Баңытән. Сбадтән. Сә тәккәе хъазгәйә уыдысты Бобол әмәе Юрик.

Ници диссаг мәм фәкастысты фыщаг. Мәнәе царды куыд вәййы, афтә цыма әвдәлон ныхәстә кодтой.

«Уым ахәмәй цы ис?» — зәгъгә, хъуыдытә кодтон. Фәлә цалынмә Боболмә кәсыныл фәдән. Уый Отеллойән ахәм хуызы дзырдта, цыма йәхәдәг дәр йә ныхәстыл тынг гурыско кәны, цыма йын зын у Дездемонәйы тыххәй әвзәр хъуыды кәнын. Нәе йыл уыд әнәе баууәндгә! Отелло-иу райдианы Ягойы ныхәстыл ахъуыды кодта әмәе та-иу ныххудт, нә, зәгъгә. Фәлә, иу хатт куы уыдис, уәд арф ныххъуыды кодта әмәе цыма йәхизән афтә загъта:

— Фәлә, зәгъәм, фәрәдыд әрдз әмә...

— Гъе, хъуыдаг уый мидәг ис, уый, — фестъәлфыд Яго.

Уәдәй фәстәмә фесәфти ләг. Ягойы марг йә зәрдәйы тынгәй-тынгдәр хъарын байдыдта. Куыд рысти йә зәрдә, куыд! Цас тынгдәр катай кодта Юрик-Отелло, уыйбәрц уән-дондәрәй архайдта Яго.

— Иу ран Яго ахәм әвзәр, цъаммар хутт ныккодта, әмәе мә сәрү хъуын раст арц абадт. Уыцы минут мә къухы исты куы фәуыдаид, уәд ыл әй уырдәм фехстаин.

Куы фесты, уәд мә баба афарста:

— Цыма сын ници у! И, Фәрдыг?

Әз ници сдзырдтон. Раңытән әddәмә. Кәсын, әмәе хур

әнцад йәэхицән тавы, цыма ницы әрцид, уйяу. Уәртә уынджы чидәртә фәңәуы. Цыдәртә дзурынц әмә худынц. Уызы диссәгты фәстә! Отелло бабын ис, Дездемонә бабын ис! Уыдәтты фәстә ма худәнтә әмә тавәнтә ис?

Уәдәй нырмә куылдаэр фәдән. Нал мәм хъазын цыди, нал худын, нал дзурын. Бабайы фәрсын:

- Ягойы хуызән ләг та әңәг царды дәр ис?
- Ис, фәлә әddәмә нә зынынц. Зын базонән сты.
- Аз сә базондзынән!
- Хорз уайд! — ныххудт баба.

Скъолайә-иу әрбацыдтән, исты-иу ахордтон, мә уроочытә-иу акодтон, Дездемонәйы роль-иу райстон, кәрты-иу асинтыл сбадтән әмә-иу ай ахуыр кодтон. Стәй-иу райдытам кусын.

Күзд зын уыди, күзд! Хъәләс ахгәны. Цыдәр хъихъытә кәнис. Къәхтә әмә къухтә цыма хъәдүн сты! Әппындәр коммә нә кәсынц. Баба-иу стыхст, смәсты.

— Зәгъын уын: царды күзд вәййы, афтә уәхи дарут. Уым зынәй цы ис?

- Нә нын комы!
- Уый тыххәй уын нә комы, әмә, сценәйы кәй стут, ууыл у уә хъуыды. Ферох ай кәнүт.
- Нә комы рох кәнин...
- Уәдә уәд цы, уый зонут? Къәхтә әмә къухтә дымды фәүәнт, фәлә сә зәрдәтү цы ис, уымә ма ныккәсәм.
- Ды, Фәрдыг, Дездемонәйил цы 'рцыдис, уый дә зәрдыл дарыс? Иә ләг ай фәнадта...

— Нә фәнадта, фәлә йын ўе 'хсәрфарс ныццавта адәмы ахсән. Уаздҗыты цур. Федтай йә: Отелло әррайау фәзи. Әмә фыдбылызмә аенхъәлмә кәсис. Дә зәрдә риссы. Эмилия дәр тәрсы Дездемонәйән. Тәригъәд ын кәнү, фәлә йәхи барәй хъәлдәзәг дары, кәд аенкъард нал уайд, зәгъиг. Гъенир ма ногәй әрбацәут әмә уыдәттыл хъуыды кәнүт.

Гъемә мәнә диссаг! Мә хъуыр феуағъд. Къәхтә әмә мын къухтә ис, уый мә хъуыдыны дәр нал уыд. Әрмәстдәр ууыл хъуыды кодтон, цы амбәлд Отеллойыл, зәгъиг. Әмә фәрәстмә мә хъуыддаг. Фәлә Азаухан... нал әмә нал арахст. Ныккуытта әмә загъта:

- Нал хъазын аз. Нәхимә цәуын.
- Йе уәууәй! — загъта баба. — Афтә ләмәгъ аенхъәл

дын нæ уыдтæн. Дæуæй афтæ, театр хъазын у? Дæуæй афтæ, Юрик æмæ Боболæн æндон у? Дæуæй фылдаэр уыдтысты. Фæлæ ма сæм ныр бакæс. Аппынфæстаг цыдæртæ бамбæрста Азау-хан дæр æмæ зынгæ хуыздæр хъазын байдыдта.

Афтæмæйты нæ хъуыддаг сындæггай размæ цыдис. А҃цæг-иу фækъуылымпы стæм Казиччы тыххæй. Уый хъуамæ дзырд-тайд:

*Æз та нæхимæ маst хæлгæ цæуон
Æмæ сенатæн карз хабар зæгъон.*

Уый та-иу загъта:

Æз та нæхимæ нас хæргæ цæуон...

Цынæ йын фækодтам — ницы йын нæ бон баци. Бынтон къуымых разынди. Мæсты дæр æм кодтам, фæлæ йыл худгæ дæр хорз фækодтам. Иннаэ лæппутæ-иу хынджылæгæй афтæ аивтой ныхæстæ, æмæ-иу уый дæр фæræдыд..

13

Уæд дын баба иу бон хъæлдæгæй æрбацыд æмæ загъта:

— Базон-базон, цы уын зæгъинаг дæн?

— Нæ зонæм.

— Иннаэ къуыри нæм æрцæудзæн æцæг театр æмæ æвдисдзæн «Отелло». А҃мæ уыдонæн та мах ахъазæм. Кæддæра нын цы зæгъиккой. И, Фærдыг?

— Куы ныл фæхудой... Дæ-дæ-дæй! Раздæр уал æй нæхи хъæуæн равдисæм.

Æмбæрзæны хуынкъæй кæсæм. Адæмæй сара йæ тækkæ дзаг баци. Бандон кæмæн нæ уæд, уый зæххыл бадт. Чи та фæсте лæугæ кодта. А҃нæхъæн хъæу нæм æрæмбырд. Зæрондæй, сывæллонæй.

Тагъд-тагъд æрбауд баба:

— Æз раздæр адæмæн дыууæ ныхасы зæгъон. Юрик, Бобол! Уæ бынæттæм! — æмæ æмбæрзæны ædde фæци. — Тынг бузныг уæ стæм, хорз адæм, кæй нæ фæзивæг кодтат æрбæ-уынмæ, уый тыххæй. Мах уын равдисдзыстæм англисаг фыссæг Шекспиры пьесæ «Отелло»-йæ скъуыддзаг. А҃мæ сын радзырда, уыцы скъуыддзаджы размæ цытæ æрçыди, уый.

Æмбæрзæн иуварс акодтам. Бобол тæхудиаг нæу! Рахызти размæ, цыма йæ хæдзармæ бацыд, афтæ. Хъуыды

дәр нәкодта адәмъ. Фәлә Юрик афәлурс. Йәхъәләс сзыр-зыр кодта. Фәтарстән ын. Фәлә гыццылгай әрсабыр әмә афтә ахъазыд, афтә!.. Фәлә Бобол. Бобол! Афтә йәхъәр аивта, әмә дзы Боболәй ницыуал аззад. Ныхасыхъәд, йә фезмәлдтытә, йә цыд фендәрхуызон сты. Күйдәр әгъдауәй кар ләг фестад әмә куыд саузәрдә, куыд цъаммар уыди! Күйд сагъта Отеллоны зәрдәйи йә маргджын дәндәгтә! Сындәггай. Хъазгә әмә худгәйә. Ныххъус сты адәм. Сә уләфт дәр нал хъуысти. Кәм уыдтән, уый нал әмбәрстон.

Әрхәццә мә рад дәр. Мә зәрдә рацәйтүдта. Мә фыццаг ныхас зыр-зыргәнгәйә загътон, стәй күйдәр фәдән. Цыдәр мә цима фелвәста әмә мә уәләтъ ахаста. Әз әз нал уыдтән, фәлә цима әндәр чидәр. Адәм сындәггай футт-футт кәнын байдыдтой. Стәй хъәрдәрәй-хъәрдәр әмә фәстагмә bogъ-bogъәй күйдтой. Әмә әгайтма афтә уыд: Казик куы рацыди әмә та куы загъта, әз та нәхимә нас хәргә цәуон, зәгъгә, уәд ничы схудти. Худыныл нә уыдысты.

Фестәм. Адәм сә цәститә, сә фындуңтә сәрфынц әмә ницы дзурынц. Фәстагмә Аккаты зәронд ләг сыйстад әмә загъта:

— Ацы адәмъ номәй стыр арфәтә кәнын нә сабитән. Бирә диссәгтә федтон мә цард-цәрәнбонты, фәлә мәм абонәй диссагдәр ницы фәкаст. Күйд цәуы иу зәрдәйи уыйбәрц цъаммардзинад?! Боболәй зәгъын...

Уый фәстә адәм фәкъәртт сты. Арфәтә нын кәнынц, хъәбыстә нын кәнынц. Тынг хорз артисттә-хәйрәдҗытә. Уәлдайдәр та Фәрдиг әмә Бобол!

Дыккаг бон нә хъәуы мах кой ىеддәмә әндәр кой нә уыд. Уәлдайдәр та әз әмә Боболы кой. Скъолайы сывәләттә мә фәдыл зылдысты. Чи мын къафетт хаста, чи фәткъуы, чи цы. Әз фырцинәй ныдымстән, фәлә сә Бобол хъуыды дәр нә кодта.

— Цы диссаг у? — загъта-иу. — Рацу әмә цыдәр ныхастә дзур. Әндәр ма дзы исты ис?

14

Райсом нәм горәтәй әрцәудзән ирон театр. Изәры мә дарәс ныссыгъәдәг кодтон, мә урс куатәйил иту сәвәрдтон әмә сә мә цуры бандоныл сауыгътон. Райсомәй сә мә уәлә

цэттэйæ акодтон æмæ араст дæн скъоламæ: «Отелло» скъолайы клубы æвдисдзысты.

Федтон сә. Мә зәрдәмә фәңдысты сегас дәр. Мәхи Дез-демонәйә фәстәмә. Цыдәр ын нә фаг кодта, аджынән цыдәр. Йә ныхәстә цымә зәрдиагәй нә дзырдта, афтә күйдәр уыди. Адәм дәр ай загътой: Фәрдыг дам, ай хуыздәр хъязыд. Уый әңгәг күы уайд!

Нәе директор бацыд театры хицаумә әмәе йын загъта:

— Мах скъюлайы сывәләттә дәр «Отелло»-йә — скъуыд-дзәгтә хъязынц әмәе уә курәг стәм: ахсәв ам ныллауут әмә уын сә райсон фенең кәнәм.

— Уйй гэнэн нэй! — загыта театр хицуу. Дыууæ-æртæ лæгæй ма, фæлæ æнæхъæн труппæ...

Трупæ дæр, æвæццæгæн, группæ уыдзæн, зæгъгæ, ахъуы-
лы котон æз.

— Гъемæ хорз! — загъта директор.

Ахъазыдыстәм дыккаг бон. Әндәр хәттытәй нын бирә хүзләр рауадис. Адәм дәр та сәхи кәүүнәй аргәвстой.

Уыцы уазджытæ махæн ницы загътой, фæлæ нæхимæ куы
'рбасыл баба, уæл нанайæн афтæ:

— Иу диссаг та дын зәгъздзынән әмә мацы кән. Цәвитеттон, нә уазджытәй сә иу кәд разынди кинорежиссер. Нә чызг әмә Боболәй тынг феппәлыд әмә мын афтә: иу кино, дам, исәм, әмә, дам, нә дыууә сывәллоны рагәй хъяуы. Ныр, дам, сә кәдәй нырма агураәм әмә нәй. Ныр, дам, сә ссардатам... Амә цы зәгътыс?

— Эрра сда? Куда ауадзон сывæллоны кæдæмдæр? Истынын дзæгъæл чыргү?

— Хүс-ма! Алы бон дәр сәе Боболимә дыууәрдәм дәр ласзысты.

— Нæ, нæ! Кой лæр ай ма кæ!

Уа॑д а॑з нал фæлæууытæн. Мæ хуысса॑нæй рагæпп ластон, мæ гæнда॑зæхтæ спагътон, скыятон;

— Ауадз мæ, нана! У-у, нана, ауадз мæ!

— Уәд та, — загъта баба, — әз отпуск райсдынән әмәйемә пәүздынән.

— Кәд афтә, үәд ниңүал зәгъын, — сразы нана дәр.

Уайтагъд хабар хъеуыл айхъуист, амма скъоладзаута маҳмә арәмбырд сты. Юрик дәр арбаләбүрдта амма загъд самадта.

— Уәд әз та, әз? Кәмәй фылдаәр дән әз? Мән цәуылнә кәныңц?

— Әмә гә, — зәгъын, дәу дәр, чи зоны, әмә акәной.

Әмә уәд ныссабыр. Бобол та загъта:

— Кәд нын ахча фидой, уәд цәуын.

— Цыма әхтайыл! Уый кад у, кад!

— А, кад! — йә күх ауыгъта Бобол. — Кад хәрынән нә бәззы...

Уый дын нә Бобол! Фәлә әз фырбуцәй ныдымстән. Әмә күянна! Алырдыгәй дәм адәм диссагмә кәсагау куы кәсой, уәд... Мә фезмәлд, мә ныхасыхъәд дәр фендәрхуызон сты. Мәхи кар адәймагәй әвдистон. Ме 'мбаәлттыл цыма нал арвәссидтән. Цыма сегасәй хуыздәр әз дән.

15

Хъазәм та. Нә сыхаг хъәуы скъолайы. Әнцад әнцойә скодтон Дездемонәйы дарәс. Мә зәрдәйы ныронджы тарстәй мур дәр ницы баззад. Зыдтон әй: ныртәккә раңаудзынән әмә сын диссәгтә фенын кәндзынән. Әмбәрзәны фәстәйә акастән әмә сә клубы зал йә тәккә дзаг. Бадынц. Ныхастә кәныңц, худынц, кәрәдзи расхой-басхой кәныңц.

«Ахудут уал, — ахъуыды кодтон мәхинимәр. — Әз уә ныртәккә куыд фәкәуын кәндзынән, уый фендзыстут». Раңыдтән әмә... Әмә — ницы. Сәрыйстырәй мәхи дардтон әмә айдагъ мә былтәй дзырдтон. Фәтарстән, хорз нә хъазын, зәгъгә. Афәлвәрдтон, фыццаг куыд хъазыдтән, афтә... Нә мын бакуымдта. Фыртыхстәй мә ныхастә дәр ферох кодтон, уынгә дәр ницыуал кодтон әмә хъусгә дәр. Иу ран дзы хъумә бандоныл аербадтаин, фәлә йә дзәбәх нал уыдтон. Мәхи аруагътон әмә зәххыл мә тъәпп фәцыд. Адәм кәл-кәләй ныххудтысты. Әмә уәд әз дәр скуюдтон.

Нәхимә ма кәуылты балыгъдәтән, нә зонын. Мә хуыссәны ныиффәлдәхтән, базы бын мә сәр бакодтон әмә кәуын. Куы бафәлладтән кәуынәй, уәд систадтән әмә кәртмә раңыдтән. Фәлә-иу уынджы исқәй куы ауыдтон, уәд-иу фәстәмә балыгътән. Нә дәле сыхағтәм дыууә ме 'мгар цъаммар чызджы уыдис. Уыдон арбацыдысты, мә рудзынджы бын сләууыдысты әмә райдытой:

— Систой нын әй уәләрвтәм! Фәрдиг, дам. Кинотәм әй

кәнүнц. Федтам әй абор, цы Фәрдыг у, уый! Зәххыл йә тъәпп дзәбәх фәңзы!

Аудатән, дынджыр къусы дзаг дон аәрбадавтон әмәе сыл әй асәххәтт кодтон.

— Уәүү! — ныңғытъәхахст кодтой әмәе фәлыгъдысты.

Әрбаңың баба. Мәе зәрдә ныссәххәтт ласта, хәңдән, мәм, зәгъгә, фәлә уый мәстү дәр нае уыд. Әрбакаст мәм худән Җәстәй:

— Җәй, Фәрдыг, дә хъуыддаг афтә Җәстәй размән рауад, уый равзарәм... Киномә дә хонынц, уый куы базыдтай, уәд ныдымстә, нае? ҇әхиуыл фервәссыдтә, нае?

— Артист сценәмә раңауыны размән куы стъәлфа, уәд йә ролыл хъуыды кәнүн, әмәе йә тыхтә әрбамбырд вәййынц. ҇әуән та абор Дездемонә дә хъуыдыйы кәрон дәр нае уыд. Ди хъуыды кодтай, әрмәстәр дәхәдәг куыд хорз, куыд дәсны дә, ууыл әмә...

— Әмәе уәртә Бобол әппындарап куы ницәмәй тәрсы.

— Уый хъуыддаг әндәр у. ҇әу артисткә суәвүн фәнды әмәе тыхсыс дә куыстыл. Уымән та уәлдай нае, артист уыдзән, әви шофыр. Әмәе сценә уый тыххәй ницәмә дары.

Бирә фәхъуыды кодтон бабайы ныхәстүл. Мәхицән ард баҳордтон, афтә кәй никуыул бакәндинән, уый тыххәй...

Райсомәй әрбаңысты киноны күсдҗытә, хәдтулгәйи сбадтыстәм бабаимә, Боболыл нае фәндан ақодтам.

Уыңы бон нымайын мә аивадон фәннадажы сәры...

Редакцийә. УСФСР-йы адәмөн артисткә Хъариаты Тамарәйи райгуырдыл ацы аз апрелы әххәст кәнүн 95 азы. «Мах дуг» ма йын кәддәр рауагъта йә литературун уацмыстә. Тамарә уыд зынгонд ирон фыссәг Дзесты Күйдзәджы бинойнаг.

Йә Җардәй ахицән 1989 азы. Рухсаг уәд.

ЦЫППАР АЕМДЗАЕВГӘЙЫ

ФЫНӘЙӘ ЦАРДТАН...

Фынәйә цардтан, райгуырдтан фынәйә,
Нә хицән кодтон хуры цәсгом мәйә,
Зын аемә цин — аембәрстон сә амбис,
Нә кодтон царды иунәг цауыл дис.

Әрдәгфынәйә баләууыттан хъазтмә, —
Нә райхъал дән хуыздәр ләппүйи уарзтмә.
Нә йә аембәрстон: чи цәмә тындзы?
Әрдәгфынәйә аңыттан чындзы...

Әрдәгфынәйә симды фәзы симдтон, —
Хуыцау йә зонәг: симдтон әви чиудтон?
Хуыцау йә зонәг, чи мәм хаста фаяу, —
Әрдәгфынәй ма чи уыди мәнау?!

ХАС АЕМӘ БАР

Хас аемә бар
әмдзу кәнынц дәуимә,
Бәрцбарән ды —
фәйнә къухы сә дар!
Дә бирә хәстә
кән аеххәст цытимә!
Дә бартә дын —
әнәкәрон ахсар!
Тыхджын цәргәс,
үәларвы тыгъды фидың!
Әфсән базыртә —
иу цәдау амдых!

Цәргәстә дәм
уәларвы тыгъдмә сидынц!
Дә бартә хәстыл
ма бауда фәтых!

ХӘЛӘГГӘНАГ

Хәләггәнаг хәләг кәны аеппәтмә:
Рәсүгъд фәлыстмә, ахуырмә, күстмә,
Хәләг кәны йә сыхәгты цәүәтмә,
Йә къухтә тавы искәйты тыхстмә.

Дә аууонау дә фәдым зилдзән, зилдзән,
Дә цәстытәм дын комкоммә кәсдзән,
Дә цәххәмә дә кәрдзын дын аууилдзән,
Кәдәмдәр та дыл хахуыртә хәсдзән.

О, дунейы фарн! Расть ләг хорз күйд цәра,
Әппәт адәмән уыцы хорзәх ратт.
Хәләггәнаг фырхәләгәй күйд мәла,
Йә зәрдәйән та адәмы фарн — фат!

* * *

Әз худгә цәсгом хуры тыныл барын.
Әнтъиснәг ләджы баҳудтмә бәллын.
Әз баләггады ме стыр амонд арын.
Әз хорз адәмтән с' арфәтәй цәрын.

Әнәзонгәмә бадзурын, күйд хион,
Мә баҳудт ын йә тыхст, йә зын сәтты,
Нә кәнин царды иу удыл уәлион,
Кәйдәр ноггуырд мын ног амонд дәтты.

Әфстау мә ләггад адәмымл нә тауын,
Әз иуы арфа иннәмә хәссын.

Әз уайдзәффән дәр сабийау быхсын.

СÆХЪИС КЪУЫБЫЛОЙ

Радзырд

Д

ыууæ хæдзары цардхæлд фесты, мæнæ
цимæ дыууæрдигæй дæр фыдусы æл-
гъист байяæфто...

Сæ фыдбылызы райдиан зыд æмæ
кæрæфы азарæй нæ райдыдта, чынды
усы æнæцæстуарzonæй дæр нæ рай-
гуырд... Эппæт дæр хъысмæтæй аразгæ
у, æмæ азымы дарын, чи зоны, никæй
хъæуы...

Ногхъæу уалæ æфçæджы тækкæ ра-
гъыл ис, Хуыцауы тækкæ дæлвæдджи.
Хæрдмæ йæм куы скæсай, уæд дæ худ
дæ сæрæй асхъиудзæн. Хъæумæ куы
ссæуай, уæд цимæ арвмæ къухæй сæвнал-
дзынæ, афтæ дæм фæкæсдзæни. Цимæ
ардыгæй дарддæр нал ис цард, ам фæуы
æппæтдæр... Эмæ цард Ногхъæу йæхи
хъыгтæ, йæхи цинтимæ.

Царды фадæттæ къуындæг кæм уой,
уым цæрыны амæлттæ кæнин дæр æнцон
кæм уыдзæн, фæлæ амы цæрджытæн се
'ргъомбасты цы фæцис, уый хастой.
Уыдисты цалдæр хæдзары, фæлæ дзы иу
иннæмæй, цæрæгдæр хæдзар у, зæгъгæ,
афтæ зæгъæн никæцыйæ уыд. Фæлæ
уæддæр тæхуды кодтой Сонамæ, йæ
хæдзар, хъæуы цы иунæг фæзбынат уыд,
уым араæт кæй æрцыд, уый тыххæй. Цас
фæзбынат уыд, – дæлæмæ дæр, уæлæмæ
дæр цыппар галдзармы йас гæппæл, фæлæ

иннæ хæдзæртты раз та, куыздз йæ зæрдæйы фæндиаг йе 'рагъыл кæм атылдаид, уый бынат дæр куынæ уыд...

Гъе, æмæ ацы чысыл фæзæй райдыдта дыууæ хæдзары цардхæлд. Сонайæн йæ удыхай хæсты фесæфт, уартæ Фыдыбæстæйы Стыр хæсты. Уыцы уæззау дуджы лæгджын хæдзар дæр царды амæлттæн куы ницы фæрæзта, уæд æртæ сидзæры мад иунæгæй цытæ хъуамæ кодтаид?

Йæ лæппутæ сæ гуыбынта туаг мисыны ссæст къæбæрæй дæр никуы бафсæстой, афтæмæй рæзыдисты. Йæхицæн йæ цæст хуырхæй дæр уæлдай схуыпп кæнин никуы бауарзта, йе 'ххормаг сабиты фылдæр фæуайы адæргæй. Цы иунæг хъуг сæм уыд, уымæн-иу йæ род ауæй кодтой, фæлæ сын уый дæр, сæ уæллæ цы 'рбаппæрстаиккoy, ахæм æнæбары хæррæгтьы фагæй фылдæр нæ куымдта.

Иу сæрды сæ нæл род æнæуæйæ бæззад. Ногхъæуы хорзæй цы уыд, уый — паракат холлаг, хизæнтæ. Амæ род иннæ азмæ фырнæрдæй йæ цармы нал цыд.

Нал æй ауæй кодтой, сæ уалдзыгон род уал фагыл банымадтой, уый та, кæд стал кæниккам, зæгъгæ.

Рацыд ма иу аз æмæ сæ хъуг дыууæ роды иумæ нийгардта — нæл родтæ. Амæ уæд Сона загъта:

«Цæй, æнæ галæй нырмæ кæм фæрæзтон, уым ма ноджыдæр бабыхæдзынæн. Ауæй уал кæнон мæ уæныг, родтæ дæр тагъд байрæздзысты æмæ ма иу цæды галтæн хуыздæр цы хъæуы». Уæныг ауæй кодтой æмæ сын райста цалдæр роды аргъ.

Сывæллæттæн сæ цинæн кæрон нал уыд, нæ уæллæ ныр исты скæндзыстæм, зæгъгæ...

Фæлæ Сонайы зæрды уыцы æхçатæй исты балхæнын нæ уыд. Йæ цыбыркъухæй-иу йæхи марынмæ чи 'рхъавыд, уыцы сылгоймаг уый бæрç æхца йæ армы куы федта, уæд загъта:

— Нæ. Мæ зæрдæйы уидæгтæ, æппындæр сæ ницы балхæн-дзыстæм, цард уын фестон, æмæ мæм ма фæхæрам уæнт уæ чысыл зæрдæтæ. Уадз æмæ нæ рæбыны дæр исты капеччытæ æфснайд уа, уæд та нæ тынг æхсызгонæн бахъуыдисты...

Йæ зæрдæ сæм нæ лæууыд: æрвylрайсом æмæ-иу сæ æрвylлизæр дæр абæрæг кодта, йæ армы дзыхъхьы-иу сæ зæрдæгæй нылхъывта æмæ-иу а дунейыл йæхицæй амондджындæр никæйуал æнхъæлдта.

* * *

Цыдысты азтæ. Фæсхæст цард йæ гаччы бадын райдыдта, фæлæ, Сонайы уды кæддæр цы зыд æмæ кæрæфы монц æрцард, уый æддæмæ тæрын нал ракуымдта. Äрцард, ныффидар йæ уды арфы æмæ йын æнцой нал лæвæрдта. Ацы дунейыл æхца æвæрынæй стырдæр æхцондзинад ницæмæйуал æнкъардта. Сæ иунæг хъуг, бинонты дарæг кæй хуыдтой, уый раджы базæронд, фæлæ сæм ныр ис скъæты дзаг фос, йæ кæрчытæ, йæ гогызыты та нымайгæ дæр нал кæны.

Нырмæ-иу йæ фос ауæй кæнынæй цы 'хца бафтыд йæ къу-хы, уыдон тъыссæнтæ кодта, ныр ма сæм йæ кадавар пенсийы иу хай дæр райдыдта æфтауын...

Йæ фырттæ раджы слæгтæ сты, æртæйæ дæр бинонты хицæуттæ баисты, æд зæнæг горæты цæрынц. Фæлæ сæ мады дæр арæх абæрæг кæнынц. Зонынц, сæ мадмæ йæ фырттæн хæдзæрттæ балхæныны фаг æвæрд æхца кæй ис, фæлæ дзы сæ бон раджы базыдтой, ницыуал ын дзурынц, ницыуал дзы ку-рынц. Уымæй сæ мады зæрдæ ноджы тынгдæр кæй фæриссын кæнынц, уый æмбарынц æмæ йæ йæхи адыл ныууагттой. Куыд нæ-иу фæрыст мады зæрдæ, йæ хъæбултæ-иу дзы æхца куы куырдтой, уæд, фæлæ йæ уды арфы цы хæйрæг бацард, уый йын иудадзыг хæцыд йæ къухыл, нæ йæ уагъта йе 'хçайы æвæрæнтæй фækайын.

Иу рæстæджы æхца куы баивтой, уæд йæ зæрдæ фыртæссæй фæцæйскъуыд, фæлæ уæддæр фæцарæхст æмæ сæ горæты сæ дард хæстæг, æфтауцдоны гæсæй чи куыста, ахæм лæдджы æххуысæй баивта. Уый нæ, фæлæ ма цинæй дæр мард, йе 'вæрд æхцатæ бæркадæй нæ, фæлæ нымæцæй куы фækъаддæр сты, уæд. Ныр ын се 'фснайын æнцондæр уыд, къаддæр бынат ахс-той. Фæлæ тарст, тынг тарст йæ цæрæнбонты кæй фембырд кодта, йæ хъæбултæн рæстмæ дзаума балхæнын дæр йæ цæст кæмæй нæ уарзта, уыци æхцатæн давынæй. Канд сæхи хъæуы нæ, фæлæ сыхаг хъæуты цæрæг адæм дæр хорз зыдтой Сонайы æвæрд æхцаты хабар. Äмæ сын тарст. Äхсæвыгон-иу йæ тарф фынæйæ дæр фехъал æмæ-иу йæ зæрдæ фæдисы хост ныккод-та, йæ сур хид-иу акалд фырадæргæй. Ивта сын се 'мбæхсæн бынат, цал хатты йæ ивта, уал хатты-иу йæ удаен фенцондæр, стæй та-иу ногæй æнкъарын райдыдта, йæ зæрдæ йын æгъятыр æвдæрзтæй чи æвдæрзта, ахæм удмарæг тас, æмæ та-иу

райдыдта ног аэмбәхсән бынат агурын. *Ә*ппынфәстаг йә сәры фәмидағ, йә зәрдә хурварс кәмәй абадт, ахәм диссаджы хъуыды.

*Ә*хшатә гүимбылтых скодта, бахуыдта сә хъуымацы, стәй тымбылхуыд хъуымацыл әдде стыхта сәхъис, амә дзы рауда стыр сәхъис къуыбылой.

Къуыбылой әрцауыгъта сә хъәдын хәдзары тыргъы цәджындзыл амә фервәст йә мидхъизәмарәй. Ныр адавынәй нал тарст йе 'хшатән. *Ә*нәхъән хъәуы ахәм хәдзар нае уыд, сәгътә чи нае дардта. Чи хъуамә багуыбыр уа сәхъис къуыбылой давынмә, кәй цәмән бахъуыд? *Ә*мә әрәңцад йе 'нәңцой зәрдә, фәлә дәм фыдбылыз куы кәса, уәд дзы нал аирвәз-дзына.

Иу сәрдигон райдзаст бон Сона, хуссары хъугомы сын цы зәххы хай уыд, уым йә картоф рывта. Хъәуы сабитә сә хәдзары раз хъазыдысты. Сфәлмәңцыдысты иу хъазтәй, иннәмәй... *Ә*мә уәд фәкомкоммә сты Сонайы тыргъы цәджындзыл ауыгъд къуыбылоймә. Цәстыфәныкъуылдмә йә әристой амә дзы райдыдтой портийә хъазын. Иу афон кәмәндәр әгәр цәф фәсис, фәзәй асхъиудта амә карды карстау амұрыдыг ләгъз фәндагыл бынмә стырынди.

Сабитәй йә фәстә ақауыныл хъуыды дәр ници ақодта, уымән амә уым дәләмә ахаста гәмәх цәхгәр къул, иу къудзи, иу къутәр дзы хәснагән дәр нае разындаид, уымә гәсгә къуыбылойән суанг комы нарәгмә, Соттиты цъаламә әнәңыттулгә нае уыд. Уырдыгәй та Ногхъәумә иу бонцау цәуын хъәуы. Сабитәй та, дәләмә дәр, уәләмә дәр — сәхъис къуыбылойы тыххәй ахәм зын йәхизән ници скодта, сә къух ыл ауыгътой амә хъәлдзәгәй фәптырх сты фәйнәрдәм.

Изәры Сона цәхәрадонәй куы 'rbazdaext, уәд та, йә ахуыр куыд уыд, уымә гәсгә фыццаг скаст цәджындзмә. Сәхъис къуыбылой уым куы нае уыдта, уәд йә къехтә йә быны фәдидагъ сты. Иу зәрдәхалән цъәхахст ма фәкодта амә дурджен кәртү дәлгоммә ахауд. Йә хъәрмә сыйағтә фәфәдис сты. Февнәлдтой йәм...

— Мә сәхъис къуыбылой! — хырхыргәнгә ма тыххәйты раләмәрста Сона, амә йә цәстытә дзагъырәй аzzадысты.

* * *

Изәрүрдәм, хур ныгуылынхъус уыд, афтә фәзыыхъауккаг Садул хъәдәй сугтә әрцәйласта. Комы дымәджы, Соттиның тъалайы фәндаг къулаив кәм дардта, уым дзоныгъ фәдзор кодта, әмә әлвасән хъили уәрдәхбаст аскъуыд. Ләг баурәдта галты, бацыд әхсәр къутәртәм уәрдәхтә кәнынмә, кәсы әмә мәнә стыр сәхъис къуыбылой.

«Ацы фәлладәй ма уәрдәхтә здухыныл цы фыдәбон кәнон, мәнә мын диссаджы фәрәз, цалдәр дыдагъәй йәз аздухдынән әмә фәцис», — цингәнгә ахъуыды кодта Садул әмә бавнаелдат къуыбылой халынмә. Иу чысыл дзы куы ратыхта әмә уызы тымбыл хуыд базгонд куы ауыдта, уәд хорзау нал фәцис, фырдиссагәй йәз цәститә сә къуырфытәй рацәйбырыдысты. Йә дзыппәй хәрүнкъа систа әмә йын йә ком тәрсгә-ризгәйә рауагъата хъуымасы хуыдыл. Ләг уыйиас әхчә куы ауыдта, уәд фырадәргәй исдуг җавдудурау баззад, йә уләфәнтә ахгәдтой. Иә цәститыл мигъвәлм ныббадт әмә-иу сә йә дәрзәг армытъәпәнәй асәрфта, афтәмәй каст әхнататәм. Кәд фыны дән, зәгъгә-иу йәхи базмәлын кодта. Йә уәнгтә тәфсәгәй рынчынау сә ризынәй нал әмә нал әңцадысты. Бәстәе йыл кәуәгәу дәр кодта әмә зарәгәу дәр. Йе 'муд куы 'рцыд, уәд райдынта хъуыды кәнын, цы сә фәкәна, ууыл. Ам уал сә искуы әрәмбәхса, әмә йәм уәд та исчи аивәй йә цәст дары.. Ацы бон уый үеддәмә ацы фәндагылничи рацыдаид, ардәм ма уыдон тыххәй куы раздәха, уәд цы нә вәйиы. Тагъд-тагъд уистә ракодта, уәрдәхтә сә аздыхта әмә сә уәрдоныл абаста. Сәхъис къуыбылой йә хәдоны атыхта, сугты 'хән әй арф нытътыста әмә ризгә къухәй галты сәрбосыл рахәңыд...

* * *

Сона нырма уәлтәрхәг уыд, фәләе йә мәләтү аххосаг катай әмә зәрдәэдзурынты фәкодта йә фыртты. Сыхәгтә цы радзырдтой, уый сә цымыдисы ныппәрста. Алчидәр сә йәхимидағ хъуыды кодта сә мады фәстаг ныхәстыл, фәләе 'ци нысан кодтой, уый сә кәрөнмә бамбарын никәй бон уыд. Сә тыргыы цәджендиң сәхъис къуыбылой ауыгъд кәй уыд, уый сә алчидәр уыдта, фәләе цы фәцис, уымәнничи ницы зыдта. Фәләе сә мад сәхъис къуыбылой тыххәй зәрдәскъуыд җәмән хъумә фәуыдаид?..

Фыщаг кæстær лæппуйы сærмæ æрцыд, æппæт уыдæттæ цы нысан кæнynц, уый. Йе 'фсымæртæм иуварс асидт æмæ райдыдта йæ ныхас:

— Аэз бамбæрстон нæ мады мæлæты аххосаг, æмæ мын сымах цыфæнды ма дзураг, уæддæр мæ нæ бауырнын кæндзыстут, хъуыддаг афтæ кæй нæу, уый.

Дыууæ хистær æфсымæры сæræй къæхтæм хъустæ фестадысты.

— Иугæр нæ мад йæ уд сисыны размæ йæ сæхъис къуыбылойы кой скодта, уæд æрмæстдæр уый у йæ мæлæты аххосаг.

— О, фæлæ йæ ахæм æхсызгонæн цæмæн бахъуыд уыцы æнæхайыры къуыбылой? — бадис кодтой дыууæйæ дæр.

— Уыцы къуыбылойы, æвæццæгæн, уыдысты, цæрæнбонты кæй фембырд кодта, уыцы 'хçатæ. Къуыбылой тækкæ цæсты раз дæр уымæн æрцауыгъта, цæмæй дзы мачи мацы æнхъæл уа.

Иу дзæвгар бадтысты æгомыгæй.

— Раст зæгъы Батыр. Энæмæнг афтæ уыдаид, — къæхты бынæй ныууынæргъыдта хистær æфсымæр Сабан. Мард бавæрыны фæстæ хъæубæсты æвдæм боны фынгмæ куы 'рхуыдтой æмæ рухс куы загътой, уæд Сабан систад, адæмыл йæ цæст ахаста æмæ хатыркураðджы хъæлæсæй райдыдта дзурын:

— Ныббарут мын, мæ хорз хъæубæстæ, мæ ныхас уæм æнæраны фækæсdæн, фæлæ уæ афтæ æмбырдæй æввахс бонты нал фендзынæн, уый хынцгæйæ мын кæд ныххатыр кæниккат, зæгъынмæ уын цы хъавын, уый. Хъуыддаг уый мидæг ис, æмæ нæ мадæн йæ зæрдæ аскъуыд, йæ сæхъис къуыбылой кæй фесæфт, уый мастæй. Бæргæ йæ куынæ зæгъин, фæлæ, дам, æргом дзырды къæм нæй, стæй рæстдзинад куынæ зонат, уæд та мæ æмбаргæ нæ бакæндзыстут. Уый хуымæтæдджы къуыбылой нæ уыд, уым уыдысты, нæ мад йæ цæрæнбонты кæй фембырд кодта, уыцы æхца. Курын уæ, кæд уæ исчи исты зоны, уæд æй ма басусæг кæнæд. Уе 'хсæн схъомыл стæм æмæ кæрæдзийыл нæ зæрдæ ницæмæй фæхудт. Хъæубæстæй мæ зæрдæ къæрныхæй никæмæ 'хсайы, гъестæй кæй цæмæн бахъуыд сæхъис къуыбылой?! Давд уа, уый никæй бауырнæн, фæлæ ацы хабарæн мачи мацы зона, уый гæнæн нæй...

Адæм комхæлиуæй хъуыстой Сабаны ныхасмæ.

Æрæджиау хъæуы каджын хистær Тотыр афтæ зæгъы:

— Сабан, сәхъис къуыбылоймә исчи давынмә баңыдаид, уый, аңаңгай дәр, бауырниаг нәеу. Стәй тәккә күистафон у әмәе уыңы бон күистхъом адәмәй хәдзары ници уыдаид. Сывәлләтты хъәуы бафәрсын, цы нәе вәйиы, уәд та ма исты федтой.

Сабитә чысыл уәлдәр хъазыдысты, куы сәм фәдзыртой, уәд арбатахтысты әмәе фынгмә дәрдзәф кәрәдзийл ба-буң сты.

— Мәе чысыл хуртә, — дзуры сәм Тотыр, — тәрсгә маңәмәй кәнүт. Раст ныхас зәгъут әмәе уәх хъазты кой кәнүт дардәр.

Сывәлләттә, хабар бамбаргәйә, зәхмә чыызгәйә ныккастысты, кәрәдзи басхой-басхой кәнныңц. Иууылдәр бамбәрстой, сабитә цыдәр кәй зоныңц, уый әмәе сәм аемхуыз он ныххатыдысты. Уыдон тарстхуызәй ләууыңц, сыйырттә сә никәй дзыхәй хауы. Куюд уыд, уый зәгъынмәй йәе ныфс ници хәссы, ардауәджы ном ыл куы сбада, уый тәссәй. Фәлә сә алчидәр әнкъары, хистәртә сә әнаәхъуаджы кәй нәе фәрсүңц, әмәе, хабар куыд уыд, афтә куынәе зәгъой, уәд исты әвзәр хабар кәй әрцәудзән. Тотыры фырты-фырт йәхи фәүәндөндәр кодта. Йә сәрүл схәңүйд әмәе нымдәй сұзыртда:

— Мах уыдыстәм... хъазыдыстәм дзы әмәе нын Хуссары хъугомы атылд...

Фындык жәгъдау кәрөнмә куы ахәңдә, уәд иу артә ләдҗы ныңцыдысты комы 'раебынмә. Суанг изәрдалынгтәм фәңгүиртой къуыбылой, иу къутәр дәр әнәсгәрстәй нал ныуугағтой, фәлә...

Къуырийы фәстә Сонайы фыртты хъустыл әрцыд, уыңы бон Соттиты цылалайы кәй фендәуыд Садулы. Аңыдысты йәем Фәзыхъәумә, фәлә Садул йәхшицән мард, дзуар нал ныуугағтой. Ници федтон, ници зоныңәй дардәр дзы дзуапп нәрантыст.

Цы хъуамә загътаиккой, куынәе фенай, куынәе фехъусай, уәд цы дәе бон у?..

Фәлә, куыд фәзәгъыңц, теман голладжы не 'мбәхсы. Жәхшатә Садул кәй ссардта, уый йын фәбәрәг уасәдҗы къәрныхау. Фәzzәдҗы йәе дыууә фыртән дәр горәтү әддәгүәлә хәдзәрттә куы балхәдта, уәд ма адәмән цы бамбарын хъуыд...

«Цәмәй?», «Куюд?..» — сусу-бусу кодтой фәйнәрдыгәй.

Сонайы фырттән әңцойад нал уыд, әргомәй әртхъирән кодтой Садул әмәй йә бинонтәм.

Сә иутә кәм уыдаиккой, цины уа әви зианы фынтыл, уырдәм иннәтә нә цыдысты. Цыбыр дзырдәй, кәрәдзимә топпы кәсәнәй акастысты. Иу уалдзыгон бон Сонайы кәстәр фырт Батыр сә цәхәрадоны әмбонд ивта. Уыцы рәстәджы Садул Ногхъәумә цәйдәр фәдыл суад, фәстәмә здәхгәйә йә фәндаг Сонаты рәэты уыд, фәлә, Батыры күы ауыдта, уәд цәхгәр фәзылд әмәй йә ных фаләсихмә сарәзта.

— Гъе, зәронд хәрәг, кәд дә цәсгом сыгъдәг у, уәд дәхи цы 'мбәхсис? — йә фәдыл мәстәй судзгә ахъәр кодта Батыр.

Садулы фәндыид, йәхи күы баурәдтаид, уый, фәләй йәм күы ницы сәзурун, уәд афтә күы зәгъя, зәгъгә... Әмәй йәм фәзылд фәстәмә:

— Нал мә ныуудзат мә мәгуырыл?! Уә хъал бон калут әмәй йә уәхиуыл ныккалут. Кәрәдзийы амәддаг фәут! Мә фырттәм цәмән агурут уә фырбылыз?

Батыр ноджы тынгдәр рахсист мәстәй әмәй йәм ног конд әмбонды сәрты рагәпп кодта. Ләг алидзыныл бәргә афәл-вәрдта, фәлә азтә сәхион кәнынц — Батыр ай йә хәдоны әфцәгготәй ацахста әмәй йә быны әрнорста.

— Цы фестут, Ногхъәу, уә ләгмартән макә цәуылнә зәгъут?! — йә хъәләсы дзаг фәдисы бөгъ ныккодта Садул.

Йә хъәрмә чидәртә фәзынд әмәй йә тыхисәгау бакодтой Батыры къухтәй.

— Фенәм, кәддәра ма цы фиу стухат. Уә мадән йә удәгасәй күы ницы фестут, уәд ын ныр ье 'хцатә мәнәй цәмән агурут? Сыдәй уын күы ныммард, йә фырчтындыйә йә цәст кәрдзын хәрын дәр нә уарзта әмәй уын мән аххос у?! — уырдыджы сәхирдәм лиздәгәу акодта Садул.

Иргъәвдҗитә иугай-дыгай апышты фәйнәрдәм. Батыр ма иудәвгар мәстәйдзагәй абадт, стәй ногәй бавнәлдта йә күистмә.

* * *

Уыцы бон әрцыд әнәхайыры сәхимис къуыбылойы фесәфтәй дыккаг әнамонд хабар.

Садул тыйфылтә калгә сәхимә күы ныщыд, уәд сыхы ләппүты ныйяфта хъәугәрон доныбыл бадгә. Әңцойбон уыд

әмәе сәе зәрды әрәфтың фәйнәе баназын. Садул сәе баййәфта нозтджынаң. Йәе хистәр фырт дәр бадт семәе. Йәе фыды ахәм хуызәнәй күң ауыдта, уәд фестад әмәе йәе афарста, цы йыл әрцид, уымәй.

Хәрамзәрдә ләг йәе маңт ныууромын әмәе хъуыддаг әндәр фыдбылызы онг ма 'руадзыны бәстү йәхи фезнәт кодта, судзгә артыл фәтәген бакаләгau ноджы баңгайдта йәе расығ фырты.

— Уәләе мәе Сонайы сыйдәймарды фырт мардта! Ардыгәй мын әнәфәлидзгә нал ис, фәләе кәдәм фәхәссон мәе мәтуыр сәр?! Цәрын та мәе уадзгәе нал кәнинц...

Ләппу йәе фыды ныхастәм кәронмә хъусгә дәр нал бакодта, сәе фарсмәе кәйдәр бәх къәбәлбаст уыд. Бәндән къәбәлләй айхәлдта, идон дзы ацаралта әмәе әнәсаргъ бәхыл Ногхъауы баләууыд. Батыр йәе тәккә кусгәйә уыд нырма. Цыргъком фәрәтәй тулдз цәдҗындзы цүүп амадта, афтәе йәе уәлхъус тәргәе бәхәй февзәрд Садулы фырт.

— Э, куыдзәй гуырд, мәе фыды мын әнәхицау банхъәлдтай, әви не сәфт сымахәй хъуамә әрцәуа?! – ләппу цәрдәг әргәпп кодта бәхәй, зәххәй ногконд кауы уис фелвәста әмәе дзы Батыры сәр ныххафта.

Цәфы судзаг рыстәй Батыры уәнгтә андзыг сты, фәләе цалынмә Садулы фырт йәхи дыккаг цәфмәе цәттәе кодта, уәдмәе әрцид йе 'муд. Кауы уисәй цыргъком фәрәт рогдәр разынд, цәстүфәнүкъуылдмә ләбурағ уазәджы сәрү фахсыл әруад. Да балгъитәг дәр афтәе, иу сыйыртты бон дәр әй нал фәецис, афтәмәй йәе туджы мәңгәе афәлдәхт зәххыл...

* * *

Батыры әрцихастой. Мард бавәрдтой. Әнәхъән комбәстү адәм әнхъәлмә кастысты радон фыдбылызмә. Алчидәр әй әмбәрста, цы 'рцид, уымәй фыддағ фыдбылызтә кәй әрцәудзән. Садулы кәстәр фырт Миха йе 'фсымәры әвәрән бон адәмы раз ард бахордта, йәе туг ын кәй райсдзән, бын-дурзылд куыд фәүой, ахәм митә сын кәй бакәндзән...

Уый ноджы тасы әспәрста адәмы. Комбәстү хистәртә иу изәр баңыдысты Садулмә, әрбадын әй кодтой әмәе йәм бахатыдысты, цәмәй ног фыдбылыз мауал әруадза.

Пиранты Дзамболатәй хистәр уым әввахс хъяуты ничиуал

уыд. Алчи дәр ын аргъ кодта йә ныхасән, нымад ләг уыд адәмь 'хсән. Кәддәриддәр уымә цыдысты зондәй фәрсынмә. Әксәны хъуыддәгты йәхицәй курыхондәр әмә дзырдарапәхстәр нә уыд. Ныр дәр фыццаг уый райдыңта йә ныхас:

— Садул, фарн дәм бадзурәд, не 'ппәт дәр дын әмбарәм дә зәрдәйы рыст, фәлә, дам, фыбылыз фыбылызы къахы, цәхәр цас тынгдәр съяуай, уый бәрц арт тынгдәр судзы, — хъавгә йә ныхас райдыңта Дзамболат, фәлә, Садулы җәсгомыл әнәразыйы јенгас куы фәхатыд, уәд ферхәцыд. Йә мидзәрдәйи та әембәрста, әппәт фыбылызы цырв дәр Садул йәхәдәг кәй у. Фәлә йә нә бафәндыйд хъуыддаг карздәр кәнын, әмә ноджы фәфәлмәндәр кодта йә ныхас:

— Гъемә, дә рын бахәрон, бинонты хистәр ды дә әмә куы бацархаис дә фырты әрсабыр кәныныл. Цы 'рцыд, уый әрцыд. Цәмән ма нә хъәуы ног тугныккал?

— Ныуудзут мә мә мәгуырыл, — мәстыйә сәзырдта Садул. — Цы мыл әрцыд, уый мын фаг у, сымах мыл уәддәр мауал калут уә хъалбон. Сымахән цы у, бындурылд әз фәдән. Гъемә уәдә афтә: ацы ныхас ууыл балхынъ кодтам. Ләппу йәхәдәг хуыздәр зоны, цы аразгә йын у, уый.

Дзамболат бамбәрста, Садулимә дарддәр ныхас кәнын әнәхъуаджы хъиамәт кәй у, фәлә йәхі тыхурәд ныккода. Уый хыгъд Садулы әрвад Сафар йәхі нал баурәдта әмә баярдыг Садулмә:

— Хъус-ма, мә зондджын әфсымәр. Иуәй туг куы миза, уәд иннәмәй дәр әхсыр нә миздзән. Әмә кәд афтә әнхъәлүс, дә туг куы райсай, уәд дә мыггагән әхсызгон уыдзән, уәд рәдийис.

— Ай дын хуыщауы диссаг! — йә бинатәй мәстү стад фәкодта Садул. — Мәхниуәттә дәр мыл куы рахәттысты, уәд ма әндәртәй цы бадомон?

— Сбад ма дә бинаты әмә әххәст мәнмә дәр байхъус, — йә җәнгтәй йыл стылдта сыхаг Гасбар. — Дә азым куы зонай, уәд дәм хъуамә дә рәдыйыл басәттыны ләгдзинад уа. Ди дә әппәт фыбылызы цырв дәр әмә әрхуд дәхиуыл. Ди ссардтай уыцы әлгъысгаджы әхнатә, ды, әмә сә әдзәсгомәй дәхи бакодтай!

— Федтай мә?! — фырмәстәй йә җәсгом ацъәхтә-бүртә Садулән.

— Чи дæ федта, уый — Хуыцау, амæ дын næ ныббарста дæ фыдракæнд. Уæдæ горæты дыууæ æddæгуæлæ хæдзæрттæ цæмæй балхæдтай, дæ чъиухиды фæллойæ, æви дын фыдæй бæззад стыр бынтæ? Мæнæй хъауджы дæ хæдзары хуынкъ суары дæр куы næ уыд, уæд.

Садулæн йæ бон иу сыбыртт скæнын дæр нал бацис. Комбæсты дзырдзæугæ лæгты бадгæйæ ныууагъта, афтæмæй феддæдуар.

* * *

Æрхæццæ сты Дауджытæ. Сонайы дыууæ фыртæн кæд куывдтæ кæныны зæрдæ næ уыд, уæддæр сæм зын каст сæ зæдыхайы хъыджы бацæуын. Дзуары бынмæ ссыдысты æд бинонтæ, скодтой фыс.

Уыцы хабар Садулы хъустыл куы æрцыд, уæд фырмæстæй Хуыцауы цæсты æхсидæвтæ тъыссын райдыцта:

— Кæсис, уыцы куыдзы фырттæм! Се 'фсымæр ахæстоны бады, уыдон та куывдтæ кæнынц. Цæмæн, уый зоныс, мах фыдæнæн, — ардытта, æнæуый дæр æффоны сæрыл чи лæууыд, уыцы фырты.

Лæппуйæн дæр йæ маст йæ билтæй акалд. Сихорафæттæм йæхи тыхурæд ныккодта, стæй уæд рагтырдæм йæхи айста.

Ногхъæуы дзуары бын адæм сæ тækкæ минасыл уыдысты, афтæ уый дæр схæццæ. Сонайы хистæр фырт Сабан кувæджы фарсмæ бадт. Астæуккаг Созыр та кæстæртырдыгæй фынгыл, амæ йæм Миха чъылдымырдыгæй куыд бацыд, уый хаттæ дæр næ фæкодта. Йæ ныхмæбадджыты цæстæнгасæй бамбæрста хъуыддаг, хъавыд фестынмæ, фæллæ йын нал бантыст, Садулы фырты кард суанг фистонмæ йæ фæсонты бауад... Лæппу ма иу богъ фæкодта амæ фынгыл бахауд. Уыцы ныв ауынгæйæ, Сабан йæ бынатæй фæтæррæст ласта. Фестадысты иуылдæр, фæллæ ничиуал фæцарæхст йæ баиргъæвынмæ, фынгæй галæргæвдæн кард раскъæфта амæ йæ Михайы артæнты ныссагъта...

Адæм схъомпал сты, сылгоймæгтæ амæ сывæллæтты цъæхахст райхъуыст. Сабан ўе'фсымæры тугæйдзаг фæсонтыл дæлгоммæ ныффæлдæхт амæ богъ-богъæй куыдта. Нæлгоймæгтæ тагъд-тагъд æхсæр хъилтæ ракодтой амæ дыууæ сынты сарæзтой. Мæрдты рахастой, сæ фæдыл рацыдисты куывдзæутæ дæр, фæллæ Сабан næ ракуымдта...

Әртыккаг бон Сонайы фырттән сә бинонтә хъәубәсты 'ххуыссәй бавәрдтой Созыры мард.

Хур акъул. Адәм хәрнәджы фынгәй сыйстадысты, фәлә сәй йә къах хәдзармә никәй хаста. Әнхъәлмә кастысты, дардәр цы уыдзән, уымә. Кәрты къуымты къордтәй ләу-уыдысты амә сусу-бусу кодтой:

— Әвәдза, мыст, дам, къахта, амә... Ныр Садул дәр йә хылкъахән митәй цы рамбылдта? Дыууә бинонтәй дәр хәдзархәлд фесты. — Йә сәр сагъәсгәнгә әнкъуиста сыхаг ус Битарон.

— Цәй, дә хорзәхәй, — йә къух ауыгъта фаләсихаг Багиан, — ам кәд исчи аххосджын у, уәд — Сона йәхәдәг. Йә царды бонты йә цәст йә гуыбын бафсадын никуы бауарзта, йә хъәбултән никуы ницәмәй баҳхуыс кодта, афтәмәй фембырд кодта уыцы бәлләхы 'хца...

Дәзбәхә әризәр, афтә кәрты дуар уәззаугай әrbайгом, амә мидәмә дзордзойгәнгә әрбахызт Сабан. Адәм ам джихәй кастысты. Адәймаг дыууә бонмә афтә аивдзән, уый никәй бауырныдтаид. Ләгән йә сай дудгә бон ныццахст йә цәсттыты, сәр пыхцыл, әнәдаст.

Сабан йә түгбадт цәсттытә ахаста адәмыл амә уынгәг зәрдәйә сәзырдта:

— Цинты ләггад кәнүт, мә хъәубәстә. Бузныг зәгъын уе 'тасән дәр, нә зын сахат нә фарсмә кәй әрбаләууыстытут, уый тыххәй. Әрмәст уә курағ дән. Нә бинонтыл-иу уәхи макуы атигъ кәнүт. Фыңғанджыты бинонты ном сыл ма сәвәрут. Махәй дәр ләгмар бәргәе начи уыд, цард нә скодта ахәм. Ацы әлгъыст хәдзар та хъуамә басудза йә фыдбылызтимә, цәмәй дзы ног әнамондзинад мауал әрцәуя.

Уый фәстә уәззау къаҳдзәфтағи бацыд сарамә, рахаста фәтәген амә йә хәдзарыл бапырх кодта. Начи йәм ницы дзырдта, начи йә иргъавта, нәдәр бинонтәй, нәдәр — адәмәй. Әдзынәгәй зәхмә кастысты иууылдәр...

ХУРБАЛЦЫ

ФЫН

Арвәй аләмәты зарәг әрбайхъусти,
Алкәм — йә зәл.
Чидәр әнахуыр мәм әврәгътәй рахызыти,
Бахъуыд мә сәр.

Симгә әрбаввахс, мә алыварс азылди,
Кафын — мә рад.
Цымы ма къәхтүл дәр базыртә базади,
Систа ма уад.

Сәемтъеры бәстә — цәгәттә ‘мә хуссәрттә,
Зыңг әмә ‘ртәх.
Иу симды сиу ысты сау зинтә, урс зәйтә,
Арв әмә зәхх.

Стъялыштә зәхмә әжсәрдәзәнтәй хаудысты,
Адәм — хәрдмәе.
Зәрдәтә, цъититә, араентә тадысты
Симды тәвдмәе.

Диссаг әнкъарәнтә ме уәнгтә райхәлдтой —
Стыңг и нә кафт.
Арвнәрын, тохы хъәр Симды зард саәзтой,
Уадзыңц цъәх арт.

Ацы ‘хәев бахаудтән ме ‘нәном сабаты,
Симын, цәрын.
Уалынмә цәстыйтыл хуры тын абадти,
Алыгъди фын..

Зарәг әрмынәг и, кафәг дәр нал зыны,
Сагъдау кәсын.
Цардәфсәст зәрдә, дам, фынтае нә фәуыны,
Чи сә фәрсы?!

АЕВДАДЗЫ ХОС

Дæсныйæ мын амынд у иу хос,
 Куы рафты мæ тых, куы басæтты ныфс,
 Мæ сæр уæд сæрзилæнтæм схæссын,
 Бæрzonдæй уæларвмæ фækæсын.
 Аæз арвы мæ цардæй фæрсын, —
 Абæрæгæй царды тæрсын.

Ныфсы таг мæм арв дæр дæтты,
 Цъæх базыр мæ ныфсыл бæтты,
 Мæ цæсты мын амонд ныттадзы,
 Аæмæ та дæн хайджын æвдадзæй.

Мæ армы та аргъуан хæссын,
 Мæ удæй æртытæ цæгъдын.

ХУРБАЛЦЫ

Сæумæрайсомæй, бонцъæхтæй
 Ныфсы тын талынг ратоны.
 Мæн та æхсæвы сагъæстæй
 Нæуæг хур балцы ахоны.

Аæмæ та ног тых ме уæнгты
 Аñхъæвзы, тоны, абухы.
 Аæмæ та, цард, дæ фæндæгтыл
 Аæз бацæуын æрра дугъы.

Мæ цард фæхæст йæ тæмæныл,
 Кæм лæууын — размæ афсæрын!
 Аæз цингæнагыл цин кæнын,
 Ызнагыл дæр кæм ауæрдын.

Аембæлæгтаг — аембæлæгæн,
 Ныфсцухæн æз ныфс авæрын,
 Аëыхæн — тых, зæнджын лæгæн
 Мæ сæнтты сонтдæр равзарын.

Нæ балц фækъул ныгуылæнмæ,
 Мæ балхон фæндаг амоны.
 Нæй балцы монц фæллад лæгмæ,
 Мæ уд мæ размæ нал хоны.

Мæ тых ныпсырх тыхтонатыл —
Дунейыл хур дæр не ‘ххæссы.
Мæ бонцауыл, мæ бонцардыл
Мæ хур фæллад цæст ахæссы.

Амæ та ног фарн бон кæны,
Алæмæт рухс тынай кæлы.
Нæуæг хур арвыл райгуыры,
Нæуæг лæг амонд агуры!

УРС ЗАРАГ

Урс зараг скæнинæн ссардтон хъæлæс,
Урс бараg уарзынæн райгуырдтæн æз.

Зарæг мæ риуæй уæларвмæ тыдта,
«Ауадз мæ, хибараg, балцы», — куырдта.

Барæгæй ферох и зæхмæ фæндаг.
Зæхх æмæ арвы ‘хсæн фескъуыди таг.

Зарæг ысхъæр кодтон, урс зæл ныррызт,
Уайтагъд мæ дæллагхъуыр дугъон æртихст.

Бацард мæ цæстыты уазал аехсæв.
Сау зæды амондæн райгуырдтæн æз.

Иунæгæй балцы мæ зарæг фæтахт,
Урс зæлтæй самадта арвмæ фæндаг.

Иу бон йæ урс фæдыл барæг зындзæн,
Фарны бæрæгбон нæ Ирæн хæсдзæн.

Амонды кувæндон суындзæн мæ къæс.
Урс зараг скæнинæн райгуырдтæн æз.

ДОЦОТЫ Зоя

ХАНТЫ ЦАГЬД

Радзырд

Ангуды бын зэронд тъахтиныл аеркүул кодта Дзэлиго, йæ нывæрзæн хъулонцъарджын мутакан акодта, йæ зæнгтылта, кæд уазалы тыххæй нæ, уæддæр йæ бæзджын кæлмæрзæн æрæппæрста. Фæлæ тæхудиаг фæуæд, боныгон хуыс-сæг æмгæрон дæр кæмæ ‘рçæуы искуы...

Чындзытæй исчи куы ‘рбауайа, уæд та син хъыг уыдзæн, ома, мидæгæй цъæтджын сынтæджытæ цалдæр, тыргы ногæлхæд фæлмæн диван, уæд дæм хъæбæрыл хуыссын цæмæй хорз кæсы, зæгъгæ. Жæмæ, æцæг, истытæ хъуаг нал у Дзэлигойы хæдзар, истытæ хъуаг не сты йæ цыппар уаты... Уæттæ не сты — дзуары бадæнта, Хуыцауы цæст сæ дзæбæхæй баурзæд... Ног хæдзармæ куы ивтой æндæраз, уæд сæ фыдæлтык-кон хæррæгтæй иу дæр нæ баҳастой уырдæм: къамоды зэрондæй уа, тъах-тинæй, табуреткæтæй — иуыл дзы нал барвæссыдысты чындзытæ, сæ бæсты син ногæлхæд æрттивгæ дзауматæ æрæвæрд-той алы уаты.

Искуы йæ чындзæzon сынтæгтыл систыр-зæрдæ уыдзæн, уый æнхъæл нæ уый Дзэлиго, фæлæ, тæригъæд бын ма уæд, сарайы чтылдыммæ ахауди уый дæр. Уым кæрдойы бын лæууы, мæгуырæг, сæрдæй-зымæ-гæй. Уары йыл, ныкъкъæдзтæ ис хурмæ,

ныззылынта, фәлә цы чындәуа? Гыццыл не сты авд әмә дыуиссәдз азы. Адәймаджы куы базәронд кодтой, кәддәры рәсугъд Дзәлигойы. Уәд уый та сынтәт йеддәмә ницы ...

О, дыууә сынтәджы та ма айфыцлаг кәстәр ләппу горәтәй әрхәццә кодта. Сәхицән, куыл дзуры, афтәмәй Җавәрдәр әнахъинон хъәдын сынтәджытә сласта Мәскуйә әмә сәхиүәттә та — ардәм, нал, дам, фидауынц. Цәхәркалгә әрттивагкъух сынтәджытә әмә сәм хъусыс, нал фидауынц. Хуыща! Хъыг дәм ма фәкәсәнт йе 'васт ныхәстә...

Фәлә чындзытә сәхи дәр наә уының ныртәккә. Нәма әрхәццә сты әмә та куыстытә бацагуыртой сәхицән. Змәлың ныр әртыккаг бон, зиләнтә кәнның сарайы, уәтты, сә къахайстыл ҇аңтә нә хәцы. Кәрты әмә ҇аңхәрадоны алырдәм лыстәг синәгтә анывәзтой әмә сыл ногәхсад гәрзтә райтытой. Миты къәрттәй ирдәр гәрзтә. Фадәттә дәр сын ис, къухәй сә не 'хсынц мыййаг — машинәйә. Фәлә машинәимә дәр арахстджын хъәуы, әмә алцәмә дәр арахсынц Дзәлигойы чындзытә...

Сарайы даргъ стъол вареннәйы банкәтә әмә баллонтәй нал зыны, уәддәр ма кәхцы дзаг әхсынцытә әхсы хистәр чындз къранты бынмә. Чи сә хәры? Әндәраз кәй сфыкта Дзәлиго, ахәм вареннәтә дәр ис нырма йә ныккәнды, фәлә уадз әмә уәнт. Ис мәтүүры хос наeu, фыдгулмә маңы уәд әдзәлладжы тыххәй... Хорз чындзытә ис Дзәлигойән, йә уд сә фәхъхъая. Йәхәдәг дәр сә әгайтма әнәхәдзар наә фәкодта, әгайтма кәстәры фәндыл наә ацыд иудадзыг... Цымә кәрәдзийи зонд кәм бамбариккой ныр йә әртә чындзы, иумә кәм ахъазиккой йә сывәлләттә — йә хуры фәрдгүйтә. Әниу, кәд мәрдтү исты ис, уәд зәронд та цы загътайд?

Доцоты Зоя.

* * *

Әнамонд зәронд!.. Йә былтәе-иу хордта йә сабиты мәнә афтәе йә кәрты әмбырдәй фенынмә, фәлә никүы сси амал... Йә амәләты размә цалдәр боны тыххәй хонинаг сси мидәмә. Әппынәдзух бадти йәхи конд фәйнәг бадәныл әмә әнәзмәлгәйә кәдәмдәр кости. Әвәцәгән, фәндагмә, ома, кәд сывәлләттәй исчи тигъәй әрбазынид, зәгъгә. Нә, ници әрбазынди уәд Хәчъассәйи цотәй, никәй сә федта фәстаг фондз мәйи уәд та йә фыны, афтәмәй нал райхъал ис иу райсом... Зын та күйд нәу, уәвгә дәр? Әхсәз сывәллоны схъомыл кән, әрхъәцмә сыл макуы хъәң, раст фәндәгтыл сә арвит, гъе, әрмәст сә дә фәстаг бон иу дә разы ма уәд... Цы гәнән ис? Ахәм у рәстәг, ахәм у цард. Әрмәст Хәчъас-сәйи цоты нә байтыдта арвы кәрәтты... Әхсәзәй дәр са-хуыр кодтой (әндәр дис нал уыди хъәуы). Әртә чызджы уай-тагъд агурдҗытә фәци. Бәргә, хәстәгдәр сә күй цәрид исчи, фәлә сә иуәй иннә дардәр, цы сә бон у?.. Уәдә ләппутәй дәр сәхи хъәуы кусгә никәмән рауд. Къуындәг сын у ныр чысыл Мыртгәджын, әндәр сты уыдонән сә фәзиләнтә, әндәр — сә авналәнтә... Хистәр афицер у. Дард бәстәм ай арвыстой әмә уым кусы ныр ацал-ауал азы. Кәд афәдз иу уад скәнны, уәд стыр бәрәгбон вәййи йәхицән дәр әмә би-нонтән дәр.. Астәуккаг та инженер у. Уәрәсейи сахуыр кодта әмә, бәргә, ацырдәм күй ссыдаид кусынмә, нәхимә хәстәгдәр, фәлә, күй фәци каст, уәд ай уыцы скъолайы ахуыргәнәгәй баурәдтой. Кәстәр ләппу дәр инженер. Күй сахуыр кодта, уәд ай Сыбырмә арвыстой кусынмә, фәлә азмә сыйздәхт әмә ныр нәхи горәты кусы заводы. Цы чын-дәуа, ахәм у рәстәг...

Фәлә, дард уәвгәйә дәр, йә ныййардҗыты рохуаты чи ныууадзы, уыдонән никүы уыдысты Хәчъассә әмә Ҵзәли-гойы цот. Се 'ххуысы хай сын кодтой әппынәдзух, Хәчъассә ма-иу мәстү дәр раци, мах бирә нә хъәуы, уәхи та цәрын кәй хъәуы, уый рох ма кәнүт, зәгъгә. Уәдә ахәм бон никүы уыд, әвәцәгән, әмә сә зәронд кулдуары зыххъыры ног газеттимә фыстәг дәр ма разына. Кәйдәрты цотау сәхиуыл мәт кәнин никүы баугътой. Уәдә цәугә дәр кодтой. Цас рауайәнтә ис кусгәйә, фәлә сә уәддәр искаемән амал фәуәд, әндәр-иу ам әрбаләууыдысты: чи әхсгә уад, чи

æнæхъæн къуыри. Гъе, æрмæст сын иумæ æрцæуыны амал никуы фæци. Никуы сæххæст зæронд фыды бæллиц... Äрмæст йæ ныгæнæн бон æрæмбырд сты. Кæрты йæ куы æрæвæрдтой, уæд йæ чырыны алыварс лæууыдысты æхсæзæй дæр. Дæлгæмттæ йыл кодтой, згъæлдтой йыл ставд цæссыгтæ, æмæ Дзæлигомæ афтæ каст, цыма сæм ныр сæ фыд байгом кæндзæн йæ цæстытæ, цыма баҳуддзæни цæуылдæр. Стæй цæстытæ сæхгæндзæн фæстæмæ, фæлæ уыцы мидбылхудт бæзайдзæн йæ мæрдвæлурс цæсгомыл...

Лæппутæй алкæй дæр фæндыди Хæчъассæ æмæ Дзæлигойы сæхимæ аласын. Ома, хъæуккаг цард ницы у. Цоппай дзы бирæ: кæм фосмæ зилын хъæуы, кæм пецимæ архайын зымæгон. Горæт та горæт у, æмæ сулæфиккой, дзыхъхынногтæ фестиккой уайтагъд, цыма сæ исчи нымæтын ехсæй æрцъыкк ласта, афтæ. Фæлæ Хæчъассæ ахæм фыд нае уыди, дæле уæлæмæ уынаффæтæ кæмæн кæной йæ фырттæ. Баҳудти кæддæр сæ ныхасыл, дзургæ ницы скодта, фæлæ бамбæрстой лæппутæ, дыккаг хатт уыцы кой кæнын кæй ницы радавдзæн, уый æмæ йæ нал скодтой. Ныр уайтагъд «хæлтæ» æппарынмæ фесты æртæ лæппуйы, мады сæ йæхимæ чи аласдзæн, ууыл, фæлæ сæ Дзæлиго кой дæр нае бауагъта:

— Нæ, мæ хуртæ, нае. Уæ иумæ дæр нае цæуын. Нырма ам фезмæлынхъом дæн, мæ зонд нæма цуды, — загъта сын æргом æмæ сусæгæй йæ куатæйы фæдджийæ йæ цæссыгтæ асæрфта. Афæдз иунæгæй фæцарди Дзæлиго, хистытæ фæкодта, фæлæ афæдзы фынджыдзаг куы скодта, уæд æй нал ныууагътой лæппутæ.

«Мæнмæ та ма цæмæн æхсайой æниу сæ зæрдæтæ, афтæ дæр гыццыл куынæ сты сæ сагъæстæ», — хъуыды кодта йæхинимæр æмæ кæстæр лæппумæ ацæуыныл сразы. Уæлдай та йын цы ис æртæ хъæбулæй, фæлæ кæстæр уæддæр нæхи горæты цæры, хæстæгдæр у.

Хæдзар искæй баҳъæудзæн, нæ, уый дыууæйыл уыди. Цæй хæдзар ма у! Самандур ныллæг къуымтæ. Цартæ базæронд сты, æрлæбæрыдысты алырдыгæй. Мыртгæджыны фыццагдæр Хæчъассæ скодта самандур хæдзар. Йæхи конд дуртæй, йæхи ласт хъæдæрмæгæй. Äмæ цавæр хæдзар?! Чи йæм-иу цымы-дисæй кasti, чи та — хæлæггæнгæ, фæлæ раджы уыди уый, ныр рæстæгæт æндæр у. Алырдыгæй ногконд хæдзæрттæ, агуыридуr

бәрzonд галуантә әмә се ‘хсән нымбәхсти, мәгуыр, Хәчъас-сәйы хәдзар къәмдзәстыгхузызәй. Фәлә цәрәнбынат — дзәнәт. Әрмәстдәр аргъәутты вәййы ахәм рәсугъд бынәттә. Хъәдабә цъәх нәүү... чысыл цәугәдөн... бәрzonд гәдышбәләстә... Уәдә сә дыргъбәләстә дәр цауддәр никәй бәләстәй сты, әппинәдзух уыдонимә архайдта Хәчъассә. Нә, ног хәдзар кәнүнмә чи хъавы, уый хуыздәр быннат не ссардзән Мыртгәджыны, фәуыдзән әй әлхәнәт, чи зоны, ныр та уал әй әрмәст сәхгәенүн хъуыд фидардәр, әнәхъуаджы цәүәг әм цәмәй ма уа, уый тыххәй. Давгә дзы цы ачындәуа, фәлә афтә нәу, уәд та искәй къулбадәг сывәллон бацыди мидәмә... Дуары зәгәлтә къуырын куы райдыйдой, уәд Дзәлиго адәргәй йәхи уынгмә айста, фәлә уырдәм дәр хъуист дзәбүджы зәрдәхалән къупп-къупп, әмә уәд йә зәрдә әрбауынгәт. Хәчъассәйы мардыл дәр уыйас нә фәкуыдта, әвәцәгән...

Мәйи размә радтой кәстәр ләппүйән агыуыстытә, Дзәлиго сә нырма ныр федта. Хъусгә кодта, горәты әвәджиау цәттә хәдзәрттә дәттынц адәмән, зәгъгә, фәлә афтә бынтон әххәст вәййынц алцыппәтәй, уый әнхъәл никүы уыд. Дыу-уә райдзаст уаты, әртыккаг хәринаггәнән, абана, газәй артгәнән пец. Суанг хәринаггәнәнмә дәр дон уагъд. Иу дәр нә, фәлә дыууә әрттиваг къранты йә къуыл. Фездүх сә, уәд дзы иуәй уазал дон әркәлы, иннәмәй — тәвд. Мыртгә-джыны устытә та цәрәнбонты дәлбыләй хәссынц дон къәртаты. Уәвгә Мыртгәджыны дәр фәзынди къранттә. Суанг ма дзы йә кәрты чи сарәзта, ахәмтә дәр ис. Фәлә уый әрмәст хъәуы астәүккаг уынджы, Дзәлиготы сыхы нәма сты...

Дыккаг бон Дзәлигойы сыйстынмә ләппу йә куыстмә ацы-ди, чынды та уыци афон сывәлләтти хъал кәнүнмә фәци. Хистәр чызг сабыр у, мәгүыр, әмбары, фәлә кәстәр нә уагъта йә дзауматә кәнүн. «Не надо! Садик не надо», — зәгъгә, хәкъуырцәй бирә фәкуыдта сывәллон, стәй фәстагмә әрса-быр ис уый дәр. Чынды талф-тулфәй йәхи арәвдз кодта, стәй кәстәр чызджы йә хъәбисмә систа, хистәрән та йә къухыл ахәңыд, афтәмәй араст. Дзәлиго куыд бамбәрста, афтәмәй уал фыццаг сывәлләтти рәвдауәндонимә бакәндзән, стәй йәхәдәг йә куыстмә аңаудзән уырдыгәй.

Әмә афтә алы бон дәр. Дзәлиго иунәгәй куы сфермәцы, уәд балкъонмә рахизы, гыццыл әртыкъахыг бандоныл йәхи

әруадзы әмә къухаууонәй бынмә уынгмә ныккәсү. Әмызмәлд кәны уынг, адәмәй хъулон-мулон дары, әндәр бәлвирдәр дзы ницы равзары.

— Кәдәм тындынц утәппәт дзылла? — бадис кәны йәхиннымәр, иу хатт ма сәм ныккәсү къухаууонәй әмә фәстәмә агъуистмә баздәхы. Кәд къевда бон не скәнү, уәд кәртмә дәр әрхизы хаттай. Тутайы бын цъәхахуырст бандоны кәроныл әрбады, сывәләттә херитыл куыц хъазынц, уымә бакәсү әмә фәстәмә сәхимә аңауы. Искуы-иу хатт дыууә йәхи карән усы әрбайяфы уыңы цъәхахуырст бандоныл бадгә, әмә уәд бәстә дәр уый бавәййы. Әрмәст фыңкотайтәй йә удхәссәг уыны Дзәлиго, әмә адон та, әндәр чи ницы зоны, ахәм устыта. Иудадзыг сә чындыттай хъаст кәннынц дыууәйә дәр. Къәсхуырдәрән куырой куыннә разилы иу хатт йә тәнәт әфсәртыл, уый диссаг у. Йә хурхуудында тәращайтонынц тыхдзырдәй, иу дзырды бар куы никәмән раттид, уый дәр ай фәфәндү, бәргә, фәлә иннә дәр, бынтон йә дәле чи әрләууя, ахәмь каст нә кәны. Әвәдза, сәхи чындыты кой уал фәуагътой, уәд та цавәрдәр әрыхъусағгаг мәңг хабәрттә райдайынц. Әвирхъяуы хабәрттә, йә сәрыхъуын сә арц сбады Дзәлигойән.

«...Иу чындыз, дам, кәмдәр йе 'фсины дзыккутәй армыздаг стыдта. Армыздаг, мә мәрдтыстән. Инна чынды та, дам, йе 'фсины марынвәнд скодта. Гъя, ныр әм фәләбура, афтә, дам, дуары хъәр фәңди әмә, дам...»

«...Гъы, дә бонәй уай, әмә, дам, дәлә кәмдәр, кәд Хидыхъусы нә уыди, уәд нә зонын, иу чынды йе 'фсины доны куы цәппәрста. О, мә хотыстән, доны. Мәнә сә тәккә ивылдај куы уыдысты цәугәдәттә, уыңы заман, дам...»

Дзәлиго никуы рахъаст кодта йә чындызәй. Фыңгул ма гыщыл фәнныхъуырын дәр маңы зона, кәнә йе 'взагән хицау ма уа. Әвәдза, уый чындызәй налатдәр нәй дунейыл, зәгътгә, уәддәр йә бинойнаджы кой әдде нә ракәнид. Стәй йыл уәвгә дәр ницәмәй худы йә зәрдә. Бәргә, кәрәдзийи әвзаг хуыздәр куы 'мбариккой. Уырыссаг у чындыз, фәлә йә фәндү, мәгүүр, иронуу базонын. Әппинәдзүх ахуыр кәны ирон дзырдат, уәддәр дзы дзурыны фаг нәма зоны. Уәдә Дзәлиго дәр, горетаг ус кәм сси, уым, бәргә, куы зонид уырыссагау, фәлә әдәрсгә нә дзуры. Фонд дзырды иронуу, иу — уырыссагау, афтәмәй цъәррәмыхстытәй бамбарын кәны чындызән йә хъуыды.

Иу изәр астәүккаг ләппу дәр әрбаләууыд йе 'мбалимә. Дыууә боны йеддәмә сын нә уыд бафәстиатән рәстәг, фәлә, күңцыдысты, уәд ныллаууыди ләппу, мах цард дәр фен нырта, зәгъгә, әмәй йәзәрдәхудты нә баңыди Дзәлиго.

«Әмбәлы. Искуы дәр ма мын не 'мбәлы, мәе астәүккаг ләппу күндә цәркес, уый фенен», — хъуыды кодта Дзәлиго фәндагыл. Искуы хәйтәхәжды сбадын бауәндәзән, уый әнхъәл никуы уыд, фәлә хорз та күиннәе у. Әртә сахатмә арвықаөрон баләууыдысты.

Ныр ахуыр уыд Дзәлиго горәттег цардыл, хаттай-иу әй рох дәр аци, йә цәрәнбынат та аивта, уый. Расть ахәм әрттивгә үәттә, ахәм хәринаггәнән, ахәм абана. Талынг ма вәййы, афтә систынц ам дәр бинонтә. Ләппу аңауы йә күистмә, чындағы фыңцаг хистәр сывәлләттү срәвдз кәнни скъоламә, стәй гыщылы райдайы хъял кәнин.

— Нә цәуын! Кәдәм мәе кәнис? — скәуы гыщыл ләппу, нә үә фәфәндү, мәгүүрәг, уыңы афон йә хъарм хуыссән ныуудазын.

— Нәма үә зонис, кәдәм дәе кәнин, уый? Тагъдәр, зәгъын... Дәе цында... Тагъдәр, мәе күистмә мын байраңды, — скәуәттег кәнни чындағы, сахатмә бакәс-бакәсгәнгә, фәлә хуыссәгхъяг сывәллон не 'мбары, күистмә әрәжды кәнин цы у, уый әмәе та йыл сәумәрайсом над ауайы.

«Цард сый ис уәвгә дәр, фәлә дзы фарсыл цы бахәца афтәмәй? Сә алы къаҳдзәф барст, сә алы минут нымад. Мах афтә нә цардыстәм уыдоны карәнәй», — ахъуыды кәнни Дзәлиго әмәе әримысы йәхши цәрдтиттә. Бәргә, йәе бон күни уайд әмәе үә чындыттәй искәй уавәр күни фәрәгдәр кәниид, фәлә сый цастә у үәе бон. Хәринаг скәнни йә бинонты әрбаптымә, къусәй-къоппәй сәе бәстон бафснайы, фәлә, күндә кәсиси, афтәмәй уыдан цалдәр минуты күист үеддәмә не стычындыттән сәхицән.

Афәдз үеддәмә нә раңыд, Дзәлигойы Мыртгәждынәй күни ракодтой ууыл, афтәмәй үәм фыннадәс азәй фылдәр фәекости, бонәй-бон әнкъардәр кодта... Зымәг ма — гъя, фәлә уалдзәг дәхши маңауыл аирхәфс зәронд усау. Ма рауай әмәе дәе хъәдүндү хүүм ма арув, дә ногуагъд карчы цъиутыл ма басин кән, цәрәнбонты кәуыл сахуыр дәе, уыңы сыйхаг устыгимә бәләстү бин сатәжды ма абад.. Фәлә цәуыны кой

куы скәны, уәд уымәй хъыгдәр ницы ис ләппу әмә чындыән. Әмә, әңгәт, әвзәр ын ницәмәй уыд, раст зәгъгәйә ам, әрхъәцмәй йыл нә хъәцыдысты, фәлә мыггагмә, мыйяг, куынә цәрдзән, йә мард ма хауәттаг та цәмән кәна? Иу райсом та, бинонтә куы аңыдысты сә күистытәм, уәд фыссән стъолы сәрәй маркәджын къонверт райста, кърандас әмә гәххәтты гәбаз баңгуыртта әмә, кәд афтә дәр иунәт уыд, уәддәр йәхиуыл уаты дуәрттә бахгәдта.

Кәддәр хәсты размә Мыртгәджыны устытә дәр ликбезы ахуыр кодтой. Утәппәт устытәй Дзәлигойы хуызән зәрдәртъәвдничи разынд. Иутә дамгъәтә дәр нә базыдтой әххәстәй, Дзәлиго та, кәд әдәрсгә нә, уәддәр дзы кәсын әмә фыссыныл сахуыр. Сә зәронд хәдзары-иу йәхиуыл уаты дуәрттә бахгәдта әмә-иу цалдәргай сахәттә йәхи фыдәбоны хай фәкодта. Куы-иу йә чызджытәй искәмә ныффииста фыстәг, куы йә ләппуттәй, әмә та райсомы кәс, әмә Дзәлиго сәумәцъәхәй комкоммә посты асыкмә фәуайы. Сыхы устытән хәләттаг сси уайтагъедәр. Бирәтә-иу фәкодтой, уәртә Дзәлигойау чиныджы куы зонин, уәд алы бон фыссин мә цотмә, кәд сәхәдәт дәр сәхиуыл әрхудиккой әмә арәхдәр фыссыккой, зәгъгә.

Әмә кәд рагәй нал уыд йә къухы кърандас, уәддәр та йә уыцы зонындзинәйтәй спайда кәнын әрфәндид — кәстәр ләппумә фыстәг ныффиисын сференд кодта. Дыууә стыр дамгъәйы ныигәнәгау хъавгә ныффииста, стәй цыдәр ахъуыды кодта әмә дыууәйы дәр сә астәутыл цәхгәрмә бахахх кодта. Ләппу йә бамбардзән иронау, фәлә чындыәй зәрдәхудт... әмә уәд уырыссагау райдытада:

Зздравствуйти Зилим и Наташа.

*Ни беспокойтис обратна стретимся ми
получили ваша письмо котори мне очин
рад была. Я заболела мне воздых плоха
врачи мне сказали плоха гырт тебе здесь
воздых и гырт обратна езжай и пайду*
ваш мама

Фыстәджы арвыстыл цалдәр боны куы раңыди, уәд кәстәр ләппу удаистәй әрхәццә ис әмә йә раласта сәхимә. Фәлә әндәр уыди ныр йә фәнд Дзәлигойән. Дыккаг бон та иунәтгәй куы аzzади хәдзары, уәд йә тәбын кәлмәрзән йә уәхсчытыл әрбаппәрста әмә кәртмә әрхызти. Цалдәр къаҳдзәфы

акодта, хәдзары рәбын цы нараәт къахвәндаг үйди, ууыл, стәй, йәе комкоммә цы саулагъз чызг әрбацәйцыд, уый фәурәдта әмәй йәе афарста, цымә Миртгәджынмә автобус кәцәй фәңәуы, мәк къона, зәгъгә. Хәстәг сәм у станцә, уый зыдта раздәр, фәләй ийин афтә хәрз хәстәг әнхъәл нә уиди.

— Дәләе уым цәхгәрмә бахиз уынгыл. Кәнә цом, мәхәдәг дә бахизын кәнон, — загъта чызг әмәй ийин йәе цонгыл фәхәңцид, стәй алырдаәм ахъахъхъәдта, машинә сә әрәйиафы, әви нә, уый бәрәггәнәг әмәй йәе уайтагъдәр фәфале кодта.

— Ныр ацы уынгыл цу уәләмә әмәй дәм галиурыдыгәй разындызән станцә. Бирә машинаетә дзы, дәхи сә хъахъхъән әрмәст, — сдзырдта ма чызг цәугә-цәуын әмәй йәхәдәг кәдәмдәр, кәцәй раңысты, уыңырдаәм атындызидта, әвәң-цәгән, Дзәлигойы арфәтә дәр нал сәмбәлдысты йәе хъусыл.

Адәм әмәй машинәтә әмьизмәлд кодтой станцәйи уәрәх кәрты, ам дәр та афәрсын хъуыд исқәй, уәдә цы, фәләй цыма чидәр «Дзәлиго», зәгъгә, сдзырдта уыңы минут. О, бәлвырд Җавәрдәр зонгә хъәләс, сылгоймаджы хъәләс... Фәстәрдәм фәзылди Дзәлиго әмәй дын Мерет... Соситы Мерет — йәе уарзондәр сыхаг. Дыууәйә дәр сә цәститә доны разылдтой, афтәмәй кәрәдзиуыл цинтә кәнинмә фесты. Бирәты аргъ-иу уыд сә иу дымгәмә абадт дәр изәрыгәтты. Минут әнә кәрәдзи нә ләууыдысты, цәрәнбон сәм зул дзыхы ныхас никуы рауд, афтәмәй ныр афәдз кәрәдзийи нал федтой. Күйд рабәрәг, афтәмәй Мерет дәр сәхимә цәуәг уиди, Миртгәджынмә. Знон суадысты йәе чызгимә. Чызг уал бағастиат уылдән горәты, фәләй а Меретән кәм ис ләу-уәнтә, йәе хәдзар иунәг.

— Ёз дәр... Мә хәдзары къум, зәгъын, абәрәг кәнон, йәе фенд дәр зәрдәнис у, әндәр цы у, фәлә... — йәе цыды сәр бамбарын кодта Дзәлиго дәр әмәй та йәе къухмәрзәны кәронәй йәе цәссигтә асәрфта.

Әмәе әңгәг, зәрдә рысти Дзәлиготы хәдзары уындаєй. Ахәм зәронд къултә сә зылды руаджы фәләууынц уырдыг. Дзәлиго сыл әппинәдзүх йәе арм дардта: сыйджыт кәнә сә чъыр цух никуы ныууагъта зәронд уәвгәйә, фәлә ныр... Афәдз ай нал сәрдәг ис, нал әфснайәг әмәй цәмә 'рцыди... Йәе бындуры сәрститә дынджыр фәхситәй рахәудтытә сты. Йәе цары хъайвантә бынтон артасыдысты. Ныр ныккалон, уәд

ныккәлон кәнүү. Кәрт та, кәрт!.. Хәчъассәйи хәрззылд кәртүү пысыра астәүүэй фәуәлдәр. Дыууә цъәх хәрәджы йә бәстәстәү сләууудысты аәмә цыдәртә стон-стон кәнүнц зәххәй.

— Акәс-ма. Кәуылты баңыдысты? — Цыма йә разы исчи уыд, уйайу тарстхузызәй фәкодта Дзәлиго аәмә тәнтъихәг фәйнәг бирүүү сәртүү сыйджыты къуыбар бахста. Змәлгә дәр нә фәкодтой хәрдҗитә. Әвәңдәгән Дзәлигойә хиондәр систы ам.

Горәтмә күү сыйздәхт, уййы дыккаг бөн ской кодта Дзәлиго йә фәндөн.

— Нә хәдзары къуыммә уал, зәгъын, күү ныккәсин. Цатырты ма аңарынц сәрдигон... Иу дыууә хуымы гәшпәлы дәр скәнин нә цәхәрадоны, афәдз мын къулбадағ усы цардән әгътъәд.

Ләппумә диссагау фәкастысты уыцы ныхастә, фәлә уәddәр хуыщаубон райсом рог машинаә әрбакодта аәмә әгас бинонтәй абалц кодтой Мыртгәджынмә.

Рухсы цъыртт ма бакалди кәдәй-уәдәй зәронд хәдзары рудзгүйтәй. Дзәлиго раст ныры хуызән уәлгоммә хуыссыди уәddәр зәронд тъахтиныл аәмә цыма хуры тын уаты астәумә нә, фәлә суангдәр йә зәрдәмә хызти, афтә йәм каст цәмәндәр. Мыстытә дугъон бәхтә фестадысты йә сәрмә, рыгтә йыл-иу әрүзгъялдтой цары зыхъхъыртәй, фәлә худти уәddәр йә мидбылты, әнционән уләфыди, гом рудзгүйтәй әнүд уатмә чи бирста, ногдзыд кәрдәджы уыцы адджын тәф...

Ног хәдзары кой нә уагъта скәнүүн Дзәлиго. «Цытә дзурут? Кәмән ай кәнүт? Әз уын ие сцәттәмә цәргә дәр күнәе фәкәндзынән», — дисы бын-иу фәкодта йә цоты. Фәлә сәрдү дыууә кәстәр ләппууы күү ‘рцыдысты сә күистытәй уәгъдә рәстәт, уәд нал байхъуистой сә мадмә. Әртә бонмә зәронд хәдзары размә уынджы бил февзәрд ног бәрзонд фундамент. Тын нывәндәгау райдытой кәртмә уәзласән машинәтә: чи сә чыыр ласта, чи — хуыры змәст, чи — агуыридуртә. Зын йә бавналын у алцәмән дәр. Зымәгмә цәрүнмә бәзгә сси Дзәлигойы ног хәдзар. Хәдзар нә — авджын къус. Уәрәх цыппар уаты, райдзаст тыргъ. Дон бауагътой хәринаггәнәнмә. Иу кърант дәр нә, фәлә дыууә. Газы пең дзы әрәвәрдтой. Абана... Цыма сә йә фыны уыдта, Дзәлигомә афтә кости фыщаг, стәй йә цәстистә доны разылдта аәмә загъта: «Уә фыд ма сә цәстәй уәddәр күү федтаид, стәй уыцы бөн күү амардаид!»

* * *

Әмьизмәлд кәнынц хәрзәфснайд кәрты Дзәлигойы сывәлләттә — йәхуры фәрдгүйтә. Әртә ләппүйи цот, йәхәрәфырттә... Кәсы сәм Дзәлиго әмәхуды йәмидбылты. Фыдгулән зәронды бон ма уәд, кәй фәстәк акәса, ахәмтә. Уәдә сәе ницысуинаджы каст иу дәр нәх кәны. Хуыщауәй бузныг, хәдзары сывәлләттә сты. (Зәронд дәр, әвәңцәгән, афтә зәгъид).

Әгайтма сәхи әвзагыл дзурынц. Уырыссагау базондзысты кәддәриддәр. Ау, Уәрәсейи горәтты куы цәрынц. Әниу, ныртәккә дәр зонынц, кәй зәгъын әй хъәуы, әрмәст сәе Дзәлигойы разничима срәдый иу уырыссаг дзырд. Хистәр ләппүйи фаззәттә сывәлләттә нал сты, уәлдәр скъолаты ахуыр кәнынц. Әмәх, Хуыщауәй бузныг, кәстәртә сәе цәмәй бафәзмой, уыцы хорздзинәдтә сәм ис. Фыццаг хатт сәфты-дисты Ирыстонмә, фәлә цымра раст Мыртгәджыны схъомыл сты, цымра фәрәт әмәд дзәбуг сәе къухәй никуы фәцүх сты, афтә арәхстдҗын у сәе февнәлд. Кусән дзауматә скодтой әмә минут әнцой нәх зонынц; куы цәхәрадоны бырутә әмпъузынц, куы сугтә сәттынц әмә сәе сугдоны амайынц сәе дзыццайән зымәгмә.

Дзәлиго сын тәригъәд кәны, дыууә боны ссыдысты сәе фәллад адзынмә, әмә дын уый фәлладуагъд. Фәләй ияннәмәй та әхсызгон у. Кәстәртә уыдонмә кәсынц ныр әмә фыдгулы ләппу та кусын ма бауарзәд, ләг дзы нәх раңаудзән. Хуыщау бахизәд ныртәккәйи къуыдиппыйтәй... Уәдә чызджытә дәр әвзәры каст нәх кәнынц. Әфсарм сәм ис, алцәмә дәр арәхсынц.

Хәрз кәстәртә әнәмәт сты нырма. Ратәх-батәх кәнынц хъәлдзәгәй Дзәлигойы алыварс. Дыууә гыццыл чызджы йә разәй нәх цәуынц әппындәр. Диссаг у. Алкәмән ие 'мгар хәстәгдәр цәмән у йә зәрдәмә? Ацы дыууә хәрз әмгәрттә сты. Цыптурсәй фондз боны куы рацыд, уәд райгуырди дәлә уыцы бур хәйрәг — йәх чызджы чызг. Ноджы ма къуыри куы рацыди, уәд та иннә — кәстәр ләппүйи чызг. Зымәдҗы сәе фәндзгай азтә сәе уәләмә бахиздзысты, әндәр сыл цы цәуы? Фәлә цы нәх әмбарынц, иу ахәм сын нал ис. Иу дзы йә мады хуызән дохтыр куы суайд, уымә бәллы. Кәйдәр урс кофтә та скодта фәстәрдәм, афтәмәй әнәсүдзин уколгәнәнимә руай-бауай кәны уәдәй нырмә. Бәргә, исчи йә

куы бауадзид йәхицән «укол скәнын», фәлә никәй фәндү, аәмә та уәд дзыщамә фәвәййы.

— Стә-ма, мә къона, куы ницы мә риссы, — суры йә дзыщца дәр.

— Риссы. Иухатт дә сәгъ нә ныщавта?

Иннаэ чызг йә сәрыл зестын къопп сәвәрдта, урс хисәрфән ыл аәртиздат аәмә Дзәлигойы зәронд фәндир раиваз-баиваз кәнү.

— Дзыщца! Цавәр цагъд кәнүн?

— Ханты цагъд.

— Цавәр?.. Ханты?.. — дисхуызәй фәрсү дыккаг хатт дзыщайы аәмә цәгъды ногәй.

ФАЕСНЫХАС

Ногхъәуы скъолайы хистәр ахуыргәндҗытәй мын иу дзырата: «Зоя цы зәрдәмәдзәугә, цы рәсугъд сывәллон уыди! Скъолайы мә-иу ницы хъуыддат уыди уәddәр-иу сәрмагондәй Зояйы уынынмә фәуадтән...»

Доцоты Зоя райгүйрди 1939 азы 7 сентябры. Царды рухс куы банкъардта, уәд хәст райдыйта. Нырма цы уыди, фәлә, аәбуалгъ хәрамдзинад кәй рачынди, уый сабиый зәрдә дәр аәмбәрста. Иу райсом йә хуыссәны рабадти аәмә йә мады афарста: «Әмә папәйән дәр хәсты хъарм хъәццүл уыдзәни?»

Бирә рәстәджы фыстәг нал райстой, стәй сәм иуахәммы постхәссәг аәрбахоста. Мад аәрбадавта бәлләңдоны фыстәг, сабитәм аәй сәвдышта. Әнахъом чызг цымыдисәй афарста: «Әмә папәйән йәхи фыст у?» Мад ма-иу аәрәджиау дәр дисы бацыди: йәхимә ахәм аәрхъуыдьзинад нә разындаид.

Фәсхәст хәдзармә фыды аәххуыс нал әрбацыди. Мады рәдау армы бын бахъомыл сты Зоя аәмә йе ‘нахъом аәфсымәр. Зоя дәс къласы фәстә педучилишемә бацыди, ома, кәд тагъдәр кусын байдаин.

Сәххәст и Зояйы фыццаг бәллиц — кусын райдыйта ахуыргәнәгәй.

Сә хәдзар — аәдзәлләгтә, къәвда бон-иу сә цар ныхъхъуләттә. Бирә рәстәг нал рацыди, афтә Зоя районы финансты хайадмә курдиат фәхаста: аәфстай аәхча мын раттут. Әвзонг чызджы йә сәрәй йә къәхтәм сбарстой аәмә йын афтә:

«Ахца дын раттиккам, фәлә сә фидгә та чи бакәндзән?» Зоя йә сәрыл схәцыд әмә ныфсджынәй загъта: «Аз сә ба-фидзынән, аэз кусгә кәнын».

Курыхон ләдҗы хъарутә разынди Зоямә, әмә агуыри-күул агъуист йә къахыл сләууыд.

Уый фәстә фәссауонмә педагогон институт каст фәци. Фәстәдәр баңыди Мәскуыйы Максим Горькийы номыл Лите-ратурон институтмә. Ам дәр ахуыр кодта фәссауонмә. Мады уырнында, уәдә ныр йә чызг арвы рухс цәстыдзагәй фендзән.

Зоя радзыртә фыссы, уый ничи зыдта. Сфәлдыстадон кусә-джы әфсарм йә туджы уыди, аивадон дзырд сфәлдисәг йәхи-цы бәрны бакәны, уый йә рәстаг уәдәй әмбәрста әмә нә уәндыди йә уацмыстә рәгъмә рахәссын.

Йә фыццаг радзыртә мыхуыры фәзындысты, бацин сыл кодтой, уәддәр әм редакцийы къәсәр хохәй бәрzonдdәр касти.

Зояйы уырнында, фыссәг дзы кәй рауайдзән, уый. Фәлә, фыссәг суыдзынән, зәгъгә, йә цәсгом зәгъын нә бахъәцыд — иуахәмы аивәй йә мадән афтә бакодта: «Кәстә ма-иу кән, мә ном фыстәй бazzайдзән...»

Стәй ма иу стыр амонд кости Зоямә — сабиты сыгъдәг дунейы цәрнинае не ‘фәсти. Педагогон институт каст куы фәцис, уәддәр кәстәр къләстимә кусгәйә бazzад. Хәдзары дәр-иу аджих уыдаид, сабитәй-иу исказ ном сдзырдтаид: «Цымә дзы цавәр ләг рауайдзән?»

Уалдзәджы къәсәрыл ацыди цардәй Доцоты Зоя. 1972 азы уалдзәджы къәсәрыл. 9 апрелі.

Мысынц Зояйы ўе скъоладзаутә: «Исты дын аххуыс кәнәм, зәгъгә-иу сәм баңыстыәм, фәлә нә-иу фәстәмә рапвыста. Сабыр бадтыстәм йә урокты, хорз ахуыр кодтам әгас къласәй дәр. Мәскуымә-иу куы цыди экзаментә дәттынмә, уәд-иу уынгма автобусләүүнмә раңыстыәм. Урокәй дәр-иу ралыгъдистәм. Фәстәмә кәд сыйдахдзән, уый дәр зыд-там әмә та-иу автобусы размә азгъордтам...»

Нә сәрмә чи фәсудзы, уыцы цырагъән басудзын әнхъәл нә вәййәм.

Бицъоты Грис

ГОДЖЫЦИАН-ЧЕЛДЫТЫ Надя

ИРЫ ЗÆХХ

ДЕМОКРАТИЙЫ ЛÆВАР

Ныры дугæн йæ хъæнтæ
Йæхи дзыхæй — зæрин.
Нæ хъустыл баст æргъæмттæй
Æвзисты тылдæй — хин.

Йæ бæхыл ауыгъд рифтаг:
Нæ иутæн — сахæй хъул,
Фылдæрæн — фарнæй мисхал,
Гæды ныхас — дзækъул.

Йæ «уаз фыст» уæд йæ бонæй —
Зæрдæрухс дзы хъæздыг.
Æнтъухы хæлц уæрдонаей,
Мæгуыр лæг та — йæ хъыг.

Йæ къам — рæсугъд нæ цардæн,
Алдымбыдаей — фæлгæт.
Зындонæй ирвæст — мардæн,
Цæрдудæн та — фыдмæт.

Фæлмæн Фæллыст фыдмитæн
Сæ цæсгом нæу бæрæг.
Нæ фæдонтæн сæ фидæн —
Тæрсынгæнæн æндæрг.

Дæтты нын демократи
«Хуыцауы дзырд» лæвар.
Йæ малы хæйрæг бады...
Рæдийын кæд — ныббар!

2009.09.12

СӘРХЫЗТ

Нә Иры пехуымпартә хонәм нәхи.
 Нә хъуыдты мисхал уәләрвты тәхы.
 Хъуыддаджы нә бәхыл нә садзәм цәфхад,
 Ыскодта нә гүбын нә сәрыл бәхбадт.

Фыдыус нә къәсәен уыдаид хуыздәр —
 Кәрдәгыл ай ивәм — асламдәр, фылдәр.
 Цы уына фыдызынаг ызнагән фылдәр,
 Цы ма уа хъәбулы рәстудән зындәр?!

Бынтон нә бынысәфт нә кәндәзән нә дуг,
 Куы бахъәуа калын йә сәрыл нә туг —
 Ләджы цәст нә ахсәзән гәрзифтонг гәпдүгъ!
 Ныр та уал, мәнәйүй, дә урс сәр ныттух...

2007.12.12

КЪӘВДАМАӘ

Къәвда, ма мын къах мә зәрдә —
 Ма уадз ме уәнгтыл дә уәз.
 Н' арынц уарынгар әврәгътә
 Цирхъы къәрпцытән фәрәз —
 Хъусын Елиайы хъәләс!

Ныр хуылыдз, къәдз-мәдз фәндагыл
 Мидтухәнтимә куыд уон?
 Нәу мә миддууне йә уагыл,
 Нәу, куыд фәнды дәр ай хон —
 Калы арв мә артыл дон...

2008.10

АЕРӘГВӘЭЗЗАӘГ

Тархъәд арф хъуыдты ацыд,
 Калы 'рхәндәг арв цәссыг.
 Фәндаг дәтты бын фәтасыд,
 Фәндаг цалхы бын фәлыйг.

Зары хъал дон комы сонтэй,
Ныр әрсабыр и, фәхъус,
Давынц әхсәвтә нә бонтэй,
Раст къәрныхты балтау, рухс.

Уынгты змәләг нәй, фәзыны
Иунәг фәндаггон кәеддәр.
Фәzzәджы уәззау хъәрзыны
Хъусын зымәдҗы уынаер.

2005.30.11

* * *

О, нә Иры зәхх, дард нә фәлидз!
Дән әргомдзырд — сәттын ыл мәхәдәг.
Нал нәем хъары, нә артձәст, дә рис,
Max — дә бынтае хәлофәй уәйгәнәг.

Стыр фыднизәй нын аборон хъәрзыс,
Зилы иблис дә риуыл йә артձәст.
Чи у рагәй әхцайыл фәлдыст, —
Ныр фыдныуәзәг сафынмә сарәхст.

Нәй нәем аборон хъәргәнәг «фәдис!»
Оххай, бакодтам фидәныл хъоды!
Зыд, әхсины ләг, базар-цәдис,
Зон, дә удыл ләгәрдынц, мә зондыл!

Нәй фыдгултән әрхәецәг сәрохтыл,
Стәй цыбырzonдән ссарән нәй дохтыр,
Нәй рәестмә арфә тауәг дә цотыл.

2007.12.12

НӨ ЧЫСЫЛ ХУРТЕН

ДЖИОТЫ Катя

КЪАННÆГ РАДЗЫРДТАЕ

НОМИВÆНТАЕ

3 æринæйы æна горæты йæ хистæр лæппумæ цæры. Зæринæ йæ бирæ уарзы æмæ йæ аräх абæрæг кæны. Фыццаг хатт куы ныццыд горæтмæ, уæд дис кодта, уыйæппæт стыр хæдзæрттæ куыд сарæстой, ууыл. Лифты куы сбадт, уæд йæ цинæн æмæ йæ дисæн кæрон næ уыд. æппын-иу æй хъуыддаг куы næ уыд, уæддæр-иу дæлæмæ-уæлæмæ кодта. Иуыл диссаг та сæ кæрты алыхуызон дидинджытæ уыдысты.

Зæринæйæн сæм йæ зæрдæ бањазыд. Изæрæй ракæс-бакæс кодта, æмæ кæрты куы ничи уыд, уæд дидинджытæй æртыдта йæ армыдзаг. Цингæнгæ сæ схаста æнамæ. «Æна дидинджытæ аелхæнгæ фæкæны, æз та йын ахæм рæсугъд дидинджытæ лæвар схастон», — хъуыды кодта йæхимидæг.

Æна сæ куы федта, уæд хорзау нал фæцис. Фæлæ ма цы гæнæн уыд, бајайдзæф ын кодта:

— Афтæ хорз næу, хъæбул. Уыдоныл Софи фæфыдæбон кодта, зылди сæм, цæмæй кæрт рæсугъд уа, ды та... Тынг фæрæдьидтæ, мæ чызг, æмæ афтæ макуы-ул бакæн.

Уалынмæ сын чидæр сæ дуар ныххоста. Æна дуар бакодта, уый уыд Софи, загъд кæны:

— Дрянь! Дæ сывæллон цы бакодта, уый федтай?! Макæ йын цæуылнаэ зæгъыс?

Æна хорзау нал фәцис, сабыртә кодта ләбурәджы:

— Бахатыр кән, Софи. Мәнән дәр хъыг уыд, хорзау нал фәдән, күс сә федтон, уәд, фәлә ма цы гәнән ис? Сывәллон у әмәй йә маргә акәнон?

Зәринә бынтон нынкъард.

Цалдәр боны күс рацыд, хъуыддаг рох кәнин күс байдыда, уәд иубон Зәринә әнайы афтә фәрсы:

— Æна, горәты исқәмән йә ном дәр аивынц?

— Чи зоны, әмәй аивынц, фәлә мә цәмән афтә фәрсыс?

— Цәмән, цә, дәү нае хъәуыстыртә Плион хонынц, фәлә дә ам та горәты Ариан схуыдтой?

Æна баҳудт:

— Софи Ариан нае загъта, фәлә дрянь, уырыссагау амоны әвзәр, әнәгъдау. Мемә хыл кодта әмәй мә афтә рахуыдта фырмәстәй.

Зәринә хорз бамбәрста иу хъуыддаг: исты бакәнинағ күс уай, уәд раздәр хистәры бафәрс уымәй. Æмәй уәд...

Цы уыдзән уәд?

МАХАРЫ БӘЛЛИЦ

Махарән гуырдзы йә фыды күс амардтой, сә хәдзар сын цъыбыртты сыйгъд күс бакодтой, уәд ыл цыд дыууә азы. Йә мад Ничкәимә бazzадысты әнәхәдзар, әнәдуар. Фыццаг рәстәдҗы рахау-бахау цард кодтой, күс сә сыхәгтәм, күс сә хәстәдҗытәй исқәмә.

Уалынма сын ногарәзт хәдзары радтой фатер. Сә ног сыхәгтән уыди дыууә ләппуиы әмәй дыууә чызджы. Æхсар әмәй Амагә Махары цахъхъәнтә уыдышты. Семә тынг схәлар. Арәх сәм цыд, семә-иу фәхъязыд. Фәндыд ай аппынәдзух уыдонимә күс уаид, уыдонимә күс хъазид, уый. Йә мад Ничкә та әффсәрмы кодта, Махарән-иу загъта, әгәр арах сәм ма цу, худинағ у, зәгътә. Уәд-иу Махар скәүынхъәләс, ләгъстә-иу кодта йә мадән:

— Гыцци, ауадз мә Æхсартәм. Фәхъязәм хорз шашкәтәй. Сә гыццыл әффсимәр Тамик худәг у: магазин гагазин хоны, бандон — мандон, дидинәг — нининәг.

Леуахимә найынмә мән дәр семә сә баба акодта. Күыд хорз уыд! Гыцци, мән дәр уыдоны хуызән хотә әмәй әффсимәртә хъәуы, мән дәр баба хъәуы. Кәимә хъазон, уый мә хъәуы...

— Уйдонән ис баба, әмәе сын уый балхәдта чысыл хо әмәе ағсымәр...

— Амæ ды дæр баба ракур амæ мын уæд балхандзыстут хотæ амæ æфсымæртæ! Уæд-иу уыцдонимæ хъаздзынæн.

Ничкәйән йә кәуындзәг йә хъуырмә схәпциә, йә рустыл судзгә цәссыгтә әргәр-гәр кодтой. Махары әрбахъәбыс кодта әмәй йын загъта:

— Хорз, хъæбул, хорз, бацархайдзынæн, цæмæй дæуæн дæр
уа ног баба, стæй хотæ ѕемæ ѕфсымæртæ...

АЛАНЫ ҮЫЛНАФФӘ

Таймураз кәмдәр стыр скъолайы ахуыр кәны. Йе 'рцыдмә әна әнәрхъәцәй фенхъәлмә кәсы. Хуыздәр хәринәгтүл уый әрцидмә фәауәрды.

Фәзәгъы: «Мә сәр амәла, мә ләппу ахәм хәринәгтә әмә нуазинәгтә бирә уарзы, уымән дзы йә цуры нәй әмә сә әз ныр ам күйд хәрон әмә нуазон?»

Иу стырбоны та сцәттәе кодтой уәлибәхтә зәгъ, дзыкка, къуымәл әмә та ләүүүнц.

Таймуразы баба загъта:

— Гыцци, наэ фынг нын ма æнад кæн, Таму хæрдцух у?
Алцы дæр ын ис, дæз зæрдæз йæм ма 'хсайæд.

Уәд дын чысыл Алан дәр:

— Эна, Тамуйæн рухсаг зæгъ æмæ дзы уый дæр бахæра.

— Уый цытæ дзурыйс, хъæбул? Исчи удæгасæн рухсаг зæгъы?
Афтæ наæ фæччы!..

— Ана, фарон дада куы амард, уәдәй нырмә алы хәринәгтә куы сәттә кәнүт, фынтыл сә куы равәрут әмәй йын куы рухс кәнүт, куы фәзәгъут, дә разы, дам, уәнт, мах разы куыд сты, афтә. Мах дзы куыд хәрәм, ды дәр, дам, дзы афтә хәр, кәмән дә нае фәндү, уымән дзы ма ратт... Уәд дада зәххы куы ис, бирәе сыйжыт ыл куы ныккалтой, цы чырыны цәрү, уымән дәр йә сәр ләгтә зәгәлтәй куы ныххуытой. Кәд уыцы хәринәгтәй дада хәрү, уәд Таму удәгас куы у әмәй дә ныхас нае фехъусздән әмәй дзы нае баҳәрдән?

Цымэ, уйын цы 'гэдэу у стыр адэмэн — мэрдтэн хэрд амь нозт хэлар кэнын?..

ФИДӘЕНЫ МИНИСТР

Æхсар зәрдәргъәвд ахуырдау у. Тынг хорз ахуыр кәнү. Ірмәст ай ирон әвзаджы ахуыргәнәг истәмәй күү бафәрсү, уәд ын дзуапп уырыссагау дәтты. Науәд та урокмә дәр не 'рбацауы. Абонау мәнә.

Ахуыргәнәг ын фәрсү ье 'мбәлтты:

— Æхсары скъолайы күү федтон, уәд, кәм ис?

Ницү дзурынц.

— Сымах күү фәрсүн, кәм ис?

Таму сыйстад аәмә афтә зәгъы:

— Ёз ай зонын, кәм ис, уый, стәй ирон әвзаг цәуыл са-хуыр кәнү, уый дәр зонын. Мәнән дәр фәдзурсы, ирон ау, дам, ма ахуыр кәнәм аәмә ма дзурәм, науәд күү сыйстыр уәм, уәд директортә аәмә министртә не сүзыңстәм... Телевизормә, дам, нә кәсис? Уым дәр министртә аәмә, стыр бынаетты чи кусы, уыданәй ирон ау ничи фәдзурсы.

Ахуыргәнәг иудзәвгар әнәдзургәйә аләууыд, бандзыгау, стәй йәхи фәфидал кодта аәмә сын афтә зәгъы:

— Раст нә хъуыды кәнү Æхсар. Министртә дәр чысыләй, мәнә сымахау, ирон әвзаг күү ахуыр кодтаиккүй, уәд ирон ау зониккүй аәмә йыл дзуриккүй. Уыдан күү ахуыр кодтой, уәд ирон скъолатә сәхгәдтой, кәм нә гуырдзиагау ахуыр кодтой, кәм — уырыссагау.

Фәсурокты ахуыргәнәг Æхсартәм бацыд.

Фыд фәрсү Æхсары, цәуылнә ахуыр кәнү ирон әвзаг, уымәй. Уый йә сәр уырдыгмә әруагъта, зәхмә ныккаст, афтәмәй дзуапп дәтты:

— Цәуылнә, цә, күү сыйстыр уон, уәд мән фәндү министрәй кусын...

— Ахуыр кән, аәмә дә чи нә уадзән министрәй дәр?

— Уәдә, чи нә уадзән? Стәй...

Стәй, баба, ды дада аәмә нанаимә ирон ау дзурын күү зонис, уәд мемә цәуылнә дзурыс? Кәй аххос у, ирон әвзаг кәй нә ахуыр кәнүн, ирон чингүйтә кәй нә кәсисн, уый? — бафарста йә.

Фыдән иудзәвгар йә бон сдзурын ницыуал бацис...

ИРОН СЫЛГОЙМАГ

*Кочысаты Розә,
драматург.*

*Агъниан,
кадәггәнәг.*

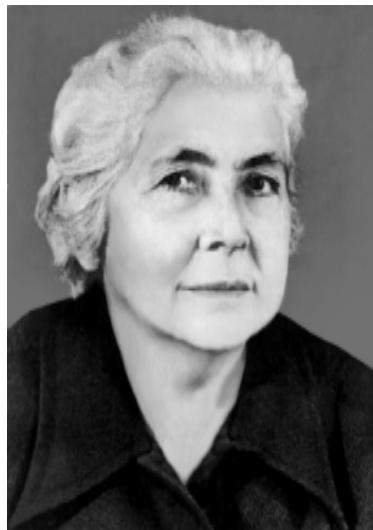
*Хостыхъоты Зинә,
поэтессә.*

*Тұатым Ольгә,
фыңқағ ирон сыйгоймас-профессор.*

*Тлаттаты Аниж,
ақуырганжыты
ақуырганнәг.*

*Бутатым Фатимә,
әғас дүнәйыл хұмыстығонд
зонадан күсәг.*

*Барахъты Еленә,
аехсәнү күсәг, фольклор
жәмбырдәнәг.*

*Цагъаты Анастасия,
ахуыргонд-фольклорист.*

*Хәмыйцаты Тамарә,
ахуыргонд-фольклорист.*

Гәздаңты Аверорә, фыцқаг ирон профессионалон балеринә.

Байаты Алъбинә, адәмөн кәфтыты дәсны.

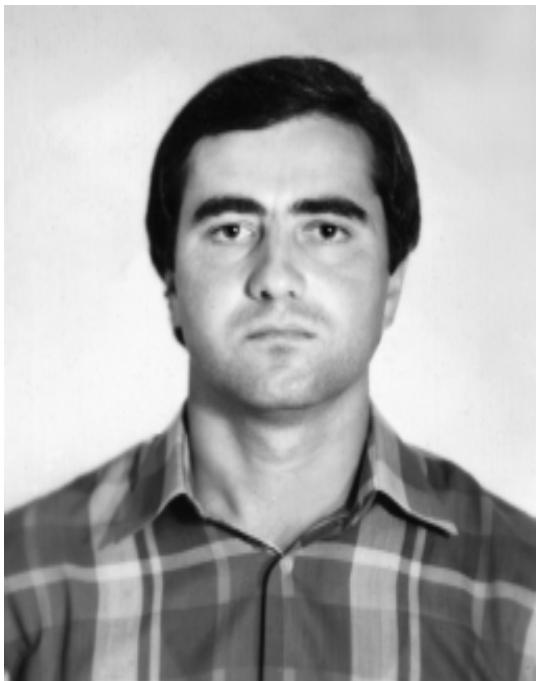

Түгъанаты Дзерассә, номдзыд барәг, цирчы дәсны.

Адырхаты Светланә, номдзыд балеринә.

ГИБИЗТИ ОСКАР: 50 АНЗИ

ГИБИЗТИ Оскар

МÆ ЕУНÆГ КУРДИАДÆ

* * *

Ци ‘й мæ бон? Кедær гъудий æркъетæ
Мæ фæлгонц райдайæнæй даруй,
Кедær артбæл уарзт фицуй къеретæ,
Кедær хонхæй адæммæ заруй.

Æй мæ гъудий бауæр æведауцæ.
Нæ рæвдауй амонди бакаст.
Цæй, мæ къох, гæгъæдий реу ниууадзæ, —
Къæрандаси билтæй тæдзуïй маст.

1976

ЦИ КОДТОНЦÆ

Тар æхсæвæ нæ дасуй æ рехæ,
Мæйи финкæй не ‘хснуй æ цæсгон,
Уæхæн изæр лækъæрдæйдзаг тегъæн
Дзæгъæл куйтæй байдзаг уй æ ком.

Мæйи дзолмæ кæсунцæ сæ деси,
Стъалуй цихтбæл низдухсуй сæ каst.
Салд лækъæрди кæрдзини къæреси
Сæ цæстæй ниттадзунцæ сæ маst.

Ци кæнунцæ махæн аци куйтæ?
Ци ни даруй тæнзæрдæ тикис?
Исристæй мæ æмдзæвгæн æ суйнæ,
Исрæйтæй тæрегъæди къæбис.

1976

* * *

Тар әхсәвә... Сагъәс зәрди гъоләй
Реуи ехбәл гиризәй гъазуй...
Паддзах-думгә мәйә-мәгургорән
Стъалуй саури арвмә гәлдзуй.

Изгә дуар ницпәйтелүй йе ‘фсәртә,
Тургыи рони — сибиртт әма стуф...
Мәйи финкәй әхсунунцә сә сәртә
Стъалуй сирдтә, ме ‘мдзәвгә, мә дзурд.

1976

ЗИН БОН

Тухсти мегъи фицунцә мә бонтә,
Тухст әмдзәвгәй әхсунун мә цәсгон.
Уорс гәгъәдий лигъэбауәр фәсонтә
Ниттудта къәрандаси халон.
Хаттәй-хатт әмдзәвгән ә губуни
Анаууилдәй иссерун фәлгонц.
Мә сагъәси рәнгъити тар хуми
Дзәгъәл тезгъо кәнүй дзурдти фонс.
Мегъи раздарән даруй мә зәрдә,
Хаттәй-хатт-еу байсусуй мә зар.
Уазал зумәг баууелүй мән сәрдә,
‘Ма ин арвбәл нийтаүй ә пар.

1976

* * *

Туххәйдәр әз мәхе хестәр хонун —
Мә әмдзәвгә тухдасә кәнүй.
Мән гъудити толәни ниттолун
Хестәрти фингәбәл фәффәндүй.

Цәмән дән әз фәлгонцти хәзнамә,
Уарзт ләхоргәй, уотә тулаваст?
Цай туххәй сагъәси дзәхәрамә
Бакодтон гиризгәнгәй мә уарзт.

1976

* * *

*Æй мæ əмдзæвги бауæр æхснуйнаг,
Нийбæл къæтæр æй сау æрхуни мела,
Æй мæ гъудити бæласæ фицуйнаг.
Æ хом сойнæй иссæй фæлгонц сærзела.*

*Мæ дзурдтæ мин нихснæндзæй уарзти дон,
Мæ хусти къеуи фесæфдзæй мæ цийнæ,
Мæ фæлгонцти æркъетæ мин исон
Амонд бампъоздзæй сагъæси æрцийæй.*

1976

СÆУМАË

*Æрдзæбæл хор æ сагъæстæ хæссүй,
Уорс мегъти рохси ‘ртайунцæ бæлæутæ,
Дони цæхъалтæй сæумон бон ходуй,
Арваëй ледзунцæ сау мегъти гæлæутæ.*

*Е ‘үенгтæй гъазуй бæзæрхуг æрдзæ,
Низзарунцæ хуссигъæлдзæгæй цъеутæ,
Хор мæмæ даруй цийнити фæрцæ,
Сæ къох телунцæ гæдити къалеутæ.*

*Æздухсуй мæбæл, уарзонау, дæ худт,
Хæссүй идард мæ тæргъæди сагъæс.
Кæд ес мæ зæрди талингæ рæдуд,
Үæд лæудзæнæй мæ реубæл хор бон дуаргæс.*

1976

ДЗÆГЪÆЛ КУЙМАË

*Æрбацо, æрбаледзæ мæнмæ,
Æрбатохæ дæхе мæ гъæбеси, —
Дæу цæстити сикъатæй сæумæ
Баниузун тæргъæди месин.*

Æрбауайæ, æдта, æрбао,
Ма ми тæрсæ мæнæй, куд де ‘знагæй.
Рист цудæй уарэти хистмæ хуæддзо
‘Ма нисдардта фингтæ мегъти ‘взагæй.

‘Ма нур ба еунæгæй уомæ гæсгæ
Мæ цæститæй хуæрун думги цихт,
‘Ма нурмæ мæ цæстити бидарки
Цийни бæх æй сидæмудзи ефтigъд.

Уомæ гæсгæ, æвæдзи, бæлæстæ
Хускъæ сифæй æхснунцæ мæ реу,
‘Ма хуссæги хæдони гъæубæстæ
Æрветунцæ æрхуни фærзey.

Æрбао, æрбаледзæ мæнмæ,
Æрбатохæ дæхе мæ гъæбеси, —
Дæу цæстити сикъатæй сæумæ
Баниузун тæргъяди месин.

* * *

Ехх, æдта, дæу цæстити раздарæн
Мæн æрхун ку фæддардта фærнæй,
Фал уæддæр цидæрхузи, ме ‘нгарæ,
Мæ æнкъард нæ фæллигъдæй мæнæй.

Сатæг сагъæс мæ тухсти къæреди
Думги хæпцæ цæуй мæ рæбун,
Кърандас ба — дамугъяти æркъети
Гæгъæдибæл итауй æрхун.

1976

* * *

Тогдадзинти пихсил цъæх дзигкоти æхсæн
Фæззиннуй зæрди сærbæл фæсмони уорситæ.
Базудтон æз аборни: сахати циргъ фæтти кæрдæн
Къипп-къиппæй дзæгъяр æлвид
ке скодта мæ царди фæндитæ.

* * *

Гъуди кодтон әрәги: «Мәнә күд дессаг әй мә зәрда:
Уарзгәй — нә уарзуй,
гъигәгәнгәй — гъигә нә кәнүй.
Цәстити мегъәмбәрзтәй ку ‘рхауј хорау е дирзәгмә,
Уәddәр ә уәхери,
уәddәр ә уодхар нә баунцә кунәг!»

ЕБЛАГЬУАЕ! (МЕДӘМӘЕ)

...‘ма ме ‘мәзәвгә мәнән
билисрәфән дивилән
поэзий бацаяхни байзадәй...
Аердәгфинст әмдәзәвгәй

Мә зәрди фусунуатмә,
Мә «цийни» гъар хүссәнмә
Тундзетә?!
Табуафси, медәмә...
Хатираеј мин фәгуәд
Мә еунәг курдиадә:
Мәнә аци әмдәзәвги
Фәлмән дивилбәл
Бацәугәй, ниссәрфетә
Уә билти дзабурти ләкъәрдә.

1983

* * *

Карз уадә...
Мә сәнтти әрра уадә
Систадәй мә реуи...
Мә зәрди денгизәй
Ракатай-бакатайи цәхъалтә
Рагәлстонцә ме ‘взаги кәсалги
Сумах сор зәрдити дортәмә.
‘Ма сәбәл тәлафттулуфгәнгәй,
Гъезәмарәгәнгәй,
Дзиназгәй,

Үә федиси тәвдә әзменсәбәл
Мәлүй.

1984

* * *

Мә финст мин аргъаис...
Ци кодтай?!
Ресгә кәнүй?!
Зин ай?!
Е дин аз
Мә әмдәвги бузгъур әнгулдзәй
Дә зәрди әнәрист
Гәмәх сәраен
Къалцатә кәнун
Сосәгтай.

1987

* * *

Дә ниббати сурх мет
ниууардта мә пәсгонбәл әдосә,
Дә соодзурди уоләнти әстүф
уати денгизи ивулуй,
Сә зәлти рәсог финкә
мә гъости фәлорс хъулуф къостәй
Мә уоди боцикъамә әвгәд нә фәецәй...
Нихъулун дә цәстити. Нихъулун.
Хонә мә дә хәңпә ескумә,
Зин мин ай еунәгәй;
берәгъ дәр еунәгәй нә цәруй...
Мә цәстити тунтә-сәригъунтә
ажсун цәстисугти сулумә,
Әнхъуает реуи уәрмәй
исбуруй ә фазәбәл хәкъурц.

* * *

Ниуазәни гранат
 мә Музән ә гъәбеси фехалдәй,
 Фал мәлүн нә кумдта,
 дзиназта ма гъәрзгәй кәмәдәр.
 Ези кадәр ду дә.
 Ду мә Музи фудфунти ехуарди,
 Гъезәмари фуддоги кәнисә ергъәв.
 Аңдәр ка?
 Е дәумә рагәй кувтас...
 Цәугәй Поэзий гъар гъәбесмә,
 Фицдаг бал дәу цәстити
 рәсог сауәдони хәбәецә сбадгәй,
 А сагәхти ахснәнтә ахснида...
 Нура нә зиннис ә фәдесмә.
 Цәй, фәууәд уотә дәр:
 мәләг уод кәмән фәууї адгин...
Ниуазәни гранат
 мә Музән ә гъәбеси фехалдәй,
 Фал мәлүн нә бакумдта,
 е 'сони хъисмәт ба уотә 'й:
Аеррадони гъәләсмә бафтуйдзәй
 фудфунти ехуарди,
 'Ма 'й е ба жууелдзәй
 хуссәнти фәлмәнфид мутултәй.

УАРУН БОН

Сау денгиз. Билгәрон. Сатәг думгә. Уорс науә.
 Дууемәй. Мә нибба. Да инәфт. Сосәг дзурд.
 Ходәзмолә. Цәститә. Цәститә. Кәуагә
 Сувәллони цъәхахст. Арвәрттивд. Хор-кәрдту.
 Хор фестадәй кәрдту.
 Арвәрттивд — циргъ хиринкъа —
 Бор кәрдтүй тәдзгәе дони ахе нихъолуй.
 Арвәрттивд. Арвәрттивд. Арвәрттивд.
 Е кири ка 'й?
 Мегъи сатәг сау кири
 Бон бадуй
 Къоләй.

* * *

Раевгъудэй мæ цард.
Уотæ ма уарун бон раевгъуйуй.
Хорискаст. Арвæрттивд. Арви гүшп.
Сæх-сæх уард. Хорнигулд.

MÆЙЛÆМÆ

Ци дин фæцэй дæуæн дæ хæдзарæ?
Ку нæбал дæ мæнау дæ сæрæн...
Ку æууели стъалути фæлхуарæ,
Тар æхсæвæ дæуæн — нивæрзæн.

Ци дæ фæндуй... Ци кæни... Ци дзори?..
Ци ма хези... æрхезæ... цæуæн...
Тауæг думгæ низзелуй мæ цори,
Мæйи цалх ба уомæн — æ сæмæн.

* * *

Мæ пъеро, 'хе раптайгæй сæумæ
чернелдони
Бæгъэмбадэй дæумæ
гæгъæдий будурбæл фæууайуй.
Æ къæхти ранæхсунцæ къæдзугтæ æма
æстъæлфити синдзитæ
Хатгай ба 'йбæл æвастгъæри къæбис
исрæйуй.

* * *

Мæ цæстисугти зæрбатгутæ
Мæ цæстисугти тъæфалти телтæй
Æгъæлунцæ.

* * *

Мæ æмдзæвги зæронд уосæ царди хедбæл
бадуй æма æ рæнгъити къæхтæ
цæстисугти къанауи æхснуй.

* * *

Думги тикис мæйи къубулойнæй
арви горцъебæл гъазуй.

* * *

Мæ зæрдæ ба кафуй бæгъæмбадæй
дæ цæстити сурхзинг цæхæрбæл.

* * *

Нади кард гъæунги фæрскъити
астæуай кæсуй.

* * *

Хори тунти æфтауæн гъæдтæбæл
гъунтъуз мегъти кæркитæ бадунцæ.

* * *

Æгасей дæр кæнунцæ æфсадмæ.
Хорæн дæр ма, æнгъæлдæн,
æ сæр ниддастонцæ.

* * *

Æстонг губунау ревæд æнцæ алкæд
мæ дзишпитæ.

* * *

«Мет уаруй, цьеубæгънæгæй æндæмæ ма цо», —
дзурдта мин суvæллонæй мæ мадæ,
фалæ имæ æз не ‘тъосинæ
æма уазалмæ
цьеубæгънæгæй рауаинæ.
Нур дæр мæ уодбæл
ме ‘знæгти цæстити уазал мети тъæфилтæ
ку фæууаруй,
æма мин мæ уоди бауæр
сæ федисти ирдгæ ку фæссодзуïй,
уæддæр мæ уод се ‘хæнмæ
рапæуй цьеубæгънæгæй.

ЦОМАЙТЫ Ростислав

АРВЫ ДУАР

МАДЫ РÆВДЫД

О, мады рæвдыд, мады узæлд, мады...
 Кæд удыхосæн бæзайт нæ царды.
 Зæронды бон дæр мады рæвдыд курæм,
 Зæрондæй дæр фæтырнæм мах йæ цурмæ.

Хъæддаг бæлæттау тахтысты мæ азтæ,
 Сæ фæдыл æз æнæдзургæйæ кастæн.
 Зына-нæзына ферттивынц ныр дардмæ, —
 Нæ бафсæстæн æз хъусынæй сæ зардмæ.

Вæййы нæ царды бирæ хæртæ, маst дæр,
 Ниййарæг мад мын цин æрмæстдæр хаста.
 Куыд мыл тыхти, куыд мыл рысти йæ зæрдæ! —
 Ныр дæр цæрын йæ арфæйаг узæлдæй.

2002.21.03

Т.А.К.

Ды ма мын бæзадтæ хæларæн,
 Ды ма кæныс мæ куыстæн аргъ.
 Фæсудзын аргъуаны цырагъ, —
 Кæм ис рæдаудзинадæн й' араен?

Кæнынц дæм бираетæ тæхуды,
 Кæй дæ рæстаг лæгæй ирон.
 Дæ уаз куыстытæн нæй кæрон,
 Фæлæ дыл ницæйаг фæхуды...

Уый у æнæбонтæн сæ уæх,
 Ды та, поэт, уæлæрвты тæх,
 Хæлæггæнджыты ма дар мурмæ.

Дæ саугуыст сабырæй фæраз,
Уæд рухс кæддæриддæр дæ раз,
Дæ дзырдтæ та æрттиваент Хурмæ!

2002.06.05

Т. З-йæн

Зæрин хур дæ, зæрин мæй,
Цы дæ, дæ уымæй арт.
Дæ рæсугъд уæнгты хъазы
Сызгъæрин уалдзæг, цард.

Дæ коцора дзыккутæ
Æфтауынц дисы мæн.
Зымæгон даргъ изæрты
Æнкъард вæйийыс. Цæмæн?

Цæуыл риссы дæ зæрдæ,
Мæ рæсугъд бæлон, зæгъ?
Дæ уарзты фæзмæ райгæ
Дæ рог базыртыл тæх.

Зæрин хур дæ, зæрин мæй,
Цы дæ, дæ уымæй цард.
Дæ рæсугъд уæнгты хъазы
Сыгъдæг уарзты цъæх арт.

2007.20.08

* * *

Нæ тæригъæдæй авд дæлдзæх фæу,
Мæ мардыл-иу æдзæссыгæй фæку,

Цæмæй йæ зонон иунæг æз æрмæст,
Куыд у дæ зæрдæ ацы бон æргъæвст.

Нæ тæригъæдæй авд дæлдзæх ныххау, —
Дæ фæлывд митæй а зæрдæ ныссай.

Мæ сærыхъуынтæ адардтой сæнтурс,
Аз райдзаст бон дæр нал фæуынын рухс.

Мæ тæригъæдæй авд-хуыздæр фæу,
Рæсугъд фæндæгтыл Амондмæ фæцу.

Дæ хъизæмар дын ма фенæд хъæбул,
Дæ сærмæ худæд бирæ азты хур.

Мæ тæригъæдæй макуы бавзар маst,
Мæ фыдæнæн уæд номхæссæн дæ уарзт.

2001.04.05

ЭПИТАФИ

Мæ фæндтæ баныгæдтон тары,
Нæ федтон рухс амонд зæххыл,
Ныр ме ‘цæг дунемæ тæхын.
Мæхи ма удхарæй цы марын?

Мæ фæндаг — дард æмæ æгæрон,
Амæ йыл, оххай-гье, хъæрзын,
Анкъарын æз уæ рис, уæ зын,
Æрмæст уæм нал цæуын æмгæрон.

Æхсæв-иу стъалытæм кæсут,
Мæн дæр-иу бацагурut се ‘хсæн.
Уым рагæй бацарди мæ уд.

Мæхи уæлæрвтæй дæр æз фехсин
Фæлæ тæрсын: у зæхх æнуд,
Дзæнæт мын, бауырнæд уæ, не сси...

2001.27.06

ДЖОКОНДÆ

Нывгæнæг басгуыхтæн кæддæр,
Мæ сис æдæргæ рапистон.
Дæ фæлгонц сарæзтон, уæддæр
Нæй базонæн дæ уарзтæн.

Мæ уаты бazzади дæ хуыз,
Хæлæг кæныңц дæ кондмæ.
Бæргæ дæ бауарстанн æз,
Фæлæ кæм дæ, Джокондæ?..

Дæ сурæт барæвдауы мæн,
Кæм ис дæуæй рæсугъддæр!
Дæ цæстæнгас — æрвон-фæлмæн.

Фæлмæн, зæдау, дæ худт дæр,
Фæкалы ивгъуыдæй тæмæн,
Фæлæ кæм и дæ уд та?

2002.12.05

ХЪАЙМÆТЫ БОН

Зæххæнкъуыст...
Донивылдтæ...
Зæй...

Аерцыди,
чи зоны,
нæ кæрон.
Зыны ма мигъты фæстæ мæй,
Кæны әнусон әрдз йæ кæнон.

Йæ ныхмæ чи фæлæууыд?
Кæд?
Ызнат гал чи уромы бастæй?
Кæм и нæ удылхæцæг зæд?
Уынын нæ урссæр хæхтæ фазтæй...

Зæххæнкъуыст...
Арвнæрдтытæ...
Тарст...
Сæ сæр сæ кой ыскодтой адæм.
Нæ цæуы, нæ, тæригъæд барст,
Нæ хъары махмæ ницы.
Бадæм...

Арбахгэд арвы дуар јваст,
 Фәцис зәххон цардән йә рәстәг?
 Цы ма у адәмъ цъәхахст?
 Ави хъаймәты бон әрхәстәг?

2002.06.09

ХАРЛАМПИЙЫ МОНОЛОГ

*30-әм азты ирон интеллигенцийә
 әнаахкосәй чи фесәфт — семә рухстаяг
 Цомайты Харлампи дәр — уыдоны но-
 марән.*

Анаахкосәй аххосджын ракуыдтой мән,
 Афсән хъадамантәй мә сбастой.
 «Дә сусәг куыст рагром кән. Чи дә? Цәмән?» —
 Мән алы бон мин хатты фарстой.

Фыдмитә мын кодтой, нә мә уагътой цух,
 Уәлбәхәй мә екситәй надтой.
 Мә тәрхоны сыйы арфыстай сә къух,
 Аевыдајый мын авд азы радтой.

Зәронд ләг — әнәбон, цы кодтаин, зәгъ?
 Мәхимә әз азым нә ардтон.
 Мә адәм, сымах раз фәфыстон мә хәс,
 Мә уд уыл әнәвгъяуәй хъардтон.

Мә Иры сәрвәлтау әдзух уыд мә куыст,
 Аэз Рухсмә фәндәгтә куы гәрстон.
 Нә тәрхоны ләгтәй та чи ‘мбәрста рыст, —
 Хәрзгәнәг Сыбыры «әрбәстон».

Хәэхон ләг — әнәбон, цы кодтаин әз,
 Хъысмәт мәм әнәхатыр разынд.
 Цәрынән Сыбыры нә ардтон фәрәз,
 Куырой ма мә сәрыл нә разылд...

Мән фехстой, наә фехстой — наә зонын бәлвырд,
Фыстой, зәгъгә, хи низәй амард.
Фәлә мын уәләуыл наә баззади ыырт,
Мә ном дәр Ирыстонәй адард.

Наә зоны мә кәстәр, цы ран ис мә мард,
Аәз дәр ай мәхәдәг наә зонын.
Мә уд та, зәххыстән, наә хәхты әерпәрд,
Уәлладжыры комы, Аәрхоны...

2005.12.09

* * *

Дыууаң изәры астәу
Мә цин дәумә әрхастон,
Ды та кәдәмдәр кастә.

Дыууаң изәры астәу
Дәүән әмдәвгә кастән,
Ды та дә дзыкку фастай.

Дыууаң изәры астәу
Мә цурәй ды фәраст дә, —
Аәндәр ләшпүйи уарзтай.

Дыууаң изәры астәу —
Нә йә зонын, куыд раст дә —
Нывондән мән әрхастай.

2005.03.11

ФӘЕДИС

Аәрхуым у абон бәстә,
Нә та ныл кәсү хур,
Фәлмән базән йә бәсты, —
Нә нывәрзәнү — дур.

Фæсайды та стæм, адæм,
Нæ та фæхуыздæр цард,
Нæ мæгуыр къуымты бадæм,
Аёдзыт æмæ æнкъард.

Ызнаг бырсы нæ бæстæм,
Нæ сæрыл дзурæг нæй,
Фæлварæн бон æрхæстæг,
Уæддæр ма стæм фынæй,

Ыстæм та ногæй дихтæ,
Нæ Иугæнæг кæм ис?
Мæ уд фæхауд кæрдихтæй...
Фæдис, нæ Ир, фæдис!..

2002.04.05

—♦—

ÆРТÆ ХАБАРЫ

ШВАБРÆ АЕМÆ ГАЛЬЮНЫ АМЛÆДДАГ

Æфсады куы уыдтæн, уæд мæ хицæуттæй иу уыди дæлбулкъон Зимин. Уæздан амæ хæларзæрдæ лæг. Цалынмæ цæрон, уæдмæ йæ хорзæй мысдынæн. Иу хатт нын йæ бинонты цардæй ракодта иу худæджы хабар. Цæвиттон, паддзахы заманы йæ фыдыфсымæрмæ ærсидтысты денджызон флотмæ. Лæппу уыди бынтон æнахуыргонд. Службæмæ аæуыны размæ йын бакодтой бинонты хъуыддаг амæ, кæй зæгъын æй хъæуы, ног чындз лæппуйы бинонтимæ бazzад. Лæппу æнкъард кодта, мысыд йæ бинонты, фæлæ фыссын нæ зыдта амæ-иу балæгъстæ кодта ие ‘мбæлтæй иуæн. Фыстæг ныффицсæг та-иу дзы райста æхца. Ацы фыссæг, æвæццæтæн, уыд æнаккаг, амæ лæппу йæ бинонтæм цы ныхæстæ ærвиста, уыдоны бæсты-иу сæм ныффииста æндæр цыдæртæ. Лæппуйæн, мæгуыр, йæ службæ дæр хорз нæ цыд, амæ-иу æй арах ærвистой «уазæгдон» æхсынмæ. «Уазæгдон» та флоты хонынц «гальюн». Гъемæ ацы бæллæхы фыссæг лæппуйы ныхæсты бæсты ныффииста афтæ: «Мæнмæ уæ зæрдæ ма ‘хсайæд, мæ хъуыддæгтæ цæуынц. Базонгæ дæн иу дзæбæх швабрæимæ амæ тынг дзæбæх вæйиæм гальюны».

Фыстæг хæдзары куы бакастысты, уæд лæппуйы фыд фырмæстæй цæхæртæ акалдта, йæхи барæвдз кодта амæ йæ чындзимæ йæ фырты бæрæггæнæг араст. Лæппуйæн куы загътой, дæ фыд амæ дæм дæ цардæмбал ærцыдисты, зæгъгæ, уæд сæм цингæнгæ рауади. Фæлæ йыл фыд æвиппайды арсау йæхи ныццавта, йæ быны йæ æркодта амæ йæ нæмын байдыдта мæнæ ахæм ныхæстимæ: «Хæдзары æрыгон бинойнаг ныуугъттай, дæхæдæг та ам Швабрæимæ гальюнтыл зилыс!»

Цæвиттон, ацы æнахуыргонд бинонтæ, швабрæ амæ гальюн цы сты, уый нæ зыдтой амæ æнхъæлдтой, швабрæ у чызг, гальюн та — цыдæр хиирхæфсæн бынат, ресторан.

МÆРДТАЙДЗÆУÆГ

1944 азы Лабæйæ Ирыстонмæ куы слыгъдыстæм, уæд афтæ 'нхъæлдтам, æцæгæй дæр нæ фыдæлты бæстæм ссыдыстæм. Фæлæ нæ æмбисæхсæв балæууын кодтой æдзæрæг мæхъхъæлон хъæу Уæллаг Ацылыхъхъы. Уыди хъызт зымæг. Ахæм мигь-иу ныббадт, æмæ дыууæ санчъехмæ лæг лæджы зынтæй уыдта. Ног æрлидзджытæ тынг тыхстысты уазалæй. Хъæд дзы хæстæг нæ уыд, æмæ адæм сыгътой æдзæрæг хæдзæртты хъæдæрмæг, хус цъайты хъæдæй астæрд къултæ...

Нæ колхозы тракторты бригады бригадир Демченко дæр 1945 азы 9-æм майы сфæнд кодта суг самал кæнын. Йæ хæдзармæ хæстæг уыди хус цъай, иу 8 — 9 метры æрфæн. Ныббрыди цъайæн йæ бынмæ æмæ халын райдыдта хъæдын къултæ. Иуцасдæр куы акуыста, уæд къултæ ныккалдысты, æмæ лæг удæгасæй ныгæд æрçыд. Йæ амондæн æй сыхæгтæй чидæр бынмæ ныххизгæ федта, æмæ цъай куы ныккалд, уæд фæфæдис. Хъæуы нæлгоймæгтæ æрбамбырд сты. Февнаæлдтой рæвдз æмæ ведратæй бæндæнты руаджы сыджыт уæлæмæ калын райдыдтой. Демченкoiæн йæ сыхаг Ц-ты Ханджери адæмы кусын нæ уагъта, ныццæхгæрмæ: «Цæмæ ма йæ къахут, ам ын цырт ныс-садзут æмæ хъуыддаг фæци!» Хабар афтæ уыд, æмæ ацы дыу-уæ сыхаджы нæ фидыдтой, арах хылтæ кодтой. Адæм нæ бай-хъуыстой Ханджеримæ æмæ сыджыт уæлæмæ калдтой, кæд ма, цы нæ вæййы, æгас у, зæгъгæ. Дзæвгар куы фæкуыстой, уæд бынæй цыдæр уынæр хъуысын байдыдта æмæ ноджы цырддæр февнаæлдтой.

Лæг æцæгæй дæр разынди æгас. Цæвиттон, цъай куы нык-калд, уæд бæзджын фæйнæджытæй конд æмхæст къул бафæлдæхт йæ ныхмæлæууæт фарсыл, æмæ дзы бæззад бай-бынгонд. Лæг уым ахст æрçыд, йæ рахиз къух йæ сæрмæ æлхъывд, афтæмæй. Äппындæр ын сызмæлæн нал уыди. Мыс-тытæй йын йæ къухы царм æхсæдтой, фæлæ син цы акодтаид?

Уалынджы йæ сæрмæ уынæр куы фехъуыста, уæд дзы ныфс бацыд æмæ-иу рæстæгæй-рæстæгмæ ныххъæр ласта.

Æз уæд ахуыр кодтон æхсæзæм къласы, æмæ мах, скъола-дзаутæ, иууылдæр уроктæй ралыгъдыстæм æмæ федтам, куыд æй систой, уый. Йæ цæсгом уыди тар цъæх, йæ къухтæ — мыстыты хæрд. Лæг фырцинæй йæ кæуын нæ урæдта.

Демченко цалынмæ ацы хъæуы цард, уæдмæ алы аз дæр 9-æм маймæ хаста кусæртtag. Ахырхуыдта-иу хъæуы цæрæг ирон адæмы æмæ-иу сын стыр куывд скодта.

АЕДЫЛЫТЫ БАЛЦ

Пединституты куы ахуыр кодтон, уæд нын нæ ахуыргæнæг Д. М. Смычников ахæм рагон хабар ракодта.

Уырысы фыдæлтæй иутæ, «пошехонцы» кæй хуыдтой, уыдон цалдæр лæгæй сфæнд кодтой бæстæ фенын, стæй сæхи дæр равдисын. Сифтыгътой бæхуæрдон æмæ æхсæз лæгæй араст сты балцы. Дзæвгар фæцыдысты æмæ изæрæй бахæццæ сты цавæрдæр хъæумæ. Ам сæ æхсæвиут бакæнынмæ бауагъта иу сылгоймаг. Бæлццæттæ йын балæгъстæ кодтой, кас æмæ ма нын æхсыр сfyц, зæгъгæ. Фысым сын сæ фæндон сæххæст кодта, фæлæ йын æнæрхъуыдыйæ кас иу уаты баззад, æхсыр та — иннæ уаты. Бæлццæттæ уидгуытæм фæлæбурдтой æмæ райдыдтой хæрын. Фæлæ диссаг уый уыд, æмæ кас æмæ æхсыр иу ранмæ не ‘рбахастой, фæлæ-иу сæ алчи дæр йæ уидыджы кас фелвæста æмæ-иу иннæ уатмæ азгъордта. Ам-иу æй æхсыры атылдта, ахордта-иу æй æмæ та-иу иннæ уатмæ кас фелвæсынмæ азгъордта. Афтæ æхсæз лæджы сæ уидгуытимæ дыу-уæрдæм дугъ кодтой æмæ хордтой.

Ацы нывмæ кæсгæйæ, сылгоймаг бамбæрста: лæгтæ сæрæй рæвдз не сты, æмæ ма дарддæр куы аæуой, уæд фесæфдзысты. Ахсæвы куы бафынæй сты, уæд сын сæ уæрдоны рæтæнæгъдтæ, чердыгæй æрбацыдысты, уыцырдæм разылдта.

Райсомæй уазджытæ фестадысты, сæ бæх аифтыгътой, уæрдон кæцырдæм арæэт уыдис, уый хъуыды дæр не ‘ркодтой, афтæмæй араст сты сæ фæндагыл. Кæй зæгъын æй хъæуы, сæхи хъæумæ æрбахæццæ сты, фæлæ дзы цалынмæ иу йæ усы рудзынгæй кæсгæ нæ федта, уæдмæ хабар нæ бамбæрстой. Лæг йæ усы куы ауыдта, уæд ие ‘мбæлттæй иумæ дзуры: «Ваня! Это никак моя Маланья?!»

Афтæмæй æдымы бæлццæтты балц ахицæн.

ПЛИТЫ Феликс

АНАТОЛИ БАРАНКЕВИЧМАЭ

*Дæ мадау бауарзтай нæ бæстæ.
Къостма*

1

Нæ цæст ма дæ ирон зæххыл куы фенид,
Уæд айсис махæй арфæтæ дзæвгар:
«Дæ хæстон лæггад — бирæ, Баранкевич! —
Мæлæтимæ хъæбысхæсты богал!
Ды Ирæн дæ (нæ йæ хъæуы бæльвырд)
Анæнныйаргæ-ссаргæ фырт!..»

2

Ды нал дæ ам — нæ хуссайраг хæхбæсты —
Цы зæхх уарзыс нæхиæмбæрц ды дæр...
Куы бахъуыд мах хæстон арæхст фыдхæсты,
Уæд хастай ды нæ сæрвæлтау дæ сæр!
Уыди уæвæн: нæ зынгхуыст хъæбултау
Дæуыл дæр дардтаиккам сау...

3

Ныххатыр кæн... Хъæбатырты нымады
«Æрбайрох» дæ ам уæллæгтæй «куыддæр»...
Дæ зæрдæ дар: нæ уæззау хæстон царды
Зындзæн дæ фæд, нæрдзæн дæ тохы хъæр!
Ды Ирæн дæ (хъæрдæрæй йæ зæгъон)
Анæирон тугæй ИРОН!!!

2009 азы 10 январь,
Цхинвал

НÆХИ ФИДАР

(Тахъазты Фидарыл сæххæст 50 азы)

* * *

Фæстаг азты зонадмæ æрбаивылд ахæм «ахуыргæндты» гуылфæн, йæ сæйраг нысан ногæй исты байгом кæннын нæ, фæлæ æхца æмæ бынæттыл фæхæст уæвын кæмæн у. Уыцы тæр-ныхтæ (канадæйаг ахуыргонд Ганс Сельейы загъдау, «талф-тулфæй тыхар-хайд чи кæны, ахæмтæ», æндæр ныхæстæй та — рæмбыныкъæдзтæй архай-джытæ) сæ удæй арт цæгъдынц карье-рæйы къæпхæнтыл уыциуæй уæлæмæ «сæррæтт кæнныныл». Исты иударон темæйыл ныzzæгæл вæййынц, æмæ йæ цалынмæ цалдæр «æлвыды» не скæнной, уæдмæ йæ нæ ныууадзынц: куы йæ зонадон уацты æмæ докладты æмбырдгонды фæтъиссынц, куы ахуыргæнæгæн методикон æххуысы хуызы разыны, куы та алы гранттæ æмæ премитæм æвдист æрцæуы авторæн йæхи къæйных змæлдтыты, ратæх-батæхты фæрцы... Гъемæ та иуахæмы йæ хицауыл нарудатæй ныггæр-гæр ласынц хорзæхтæ, цинтæ, нæмттæ. Уæдæ куысты дæр æфтиагджындæр бынат йæ къухы бафты.

Бынтон æндæр фæндтимæ æрбацыди зонадмæ нæхи Фидар — Тахъазты ахуыргонд. «Хъуыддагхуыз кадвæлгъяутау» (Дзаболаты Хазбийы ныхас) йæхи равдисынмæ никуы тырныдта, йæ нысан уыд — ирzonынады зын, вазыгджын фарстатæн дзуап-пүттæ агурын æмæ арын, зæрдæйæ цæуыл тыхсы, хорз цы хъуыд-дæгтæ зоны, уыдоныл кусын, цæвиттон, йæ адæмæн практикон хуызы пайда хæссын.

Тахъазты Фидары ахъazzагдæр фæллой у «Дыгурон-ирон дзыра-уат». Ахсæз хатты цы ирон-уырыссаг дзыруат рауагътой æмæ фондз авторы кæуыл куыстой, уым арæх нæ вæййы, адæймаджы ахсизгон чи бахъæуы, ахæм дзырд. Уæд Фидары чиныгмæ æркæс

әмәе йәе уым хъуамә ссарай... Фидары дзырдуат рухс федта 2003 азы. Фәләе йәе, зәгъян ис, ничи бафиппайдта. Әргомдәр дзургәйә, дыгуронәй, иронәй, профессорәй, хұымәтәджы адәмәй — се ‘ппәт дәр әй бахъуаджы сахат баңгурынц. Фәләе авторы исты хәрзиуәгәй бабуң кән — уый никәй сәр әәрцахста.

Үәвгә Фидар йәхәдәг ахәм хъуыддәгтәм философы цәстәй кәссы. Арах әримысы хистәр Катоны ныхас. Чи ницы стуышт равдыста, ахәм адәймәгты цыртдзәвәнтәй-статуятәй Ром кәй байдзаг, уый фәдыл ацы ләг афтә затгы: «Ахәмты фарсмә дын цыртдзәвән сәвәрой, уый бәсты фәлтая адәм фәрсәнт, Катонән цыртдзәвән ңәуылнә сәвәрынц, зәгъгә».

Рагон ромаг фыссәт әмәе әхсәны кусәт Марк Порций Катон йәе бәстәйи царды низтимә, галиу митимә карзәй әмәе арахстдженәй дзырдта. Тахъазты Фидар ораторы курдиатәй уый хұыздыты логикәйә, йәе эрудицийә, факттә әмәе царды фәзындә кәрәдзиуыл куыд бары әмәе сын сә сүсәгдзинәдтә куыд ссары, уымәй.

Мамиаты Изетә

* * *

Зонад чи уарзы, әнәзәрдәхудтәй дзы фыдәбон чи кәны, хъуыддәгтә ләмбынәг, бәстонәй чи иртасы, уыцы әңгәт ахуыргәндәй у Абайты Вассойы номыл Цәгат Ирыстоны гуманитарон әмәе социалон иртасәнты институты фольклор әмәе литературәйи хайады сәргъләууәт Тахъазты Фидар. Йәе зонадон архайд бирәвәрсүг у — лексика, морфологи, ономастикә, Нарты каддожытә әмәе мифологи, адәмон педагогикә, этнокультурологи, дины фарстаттә...

Лескенаг Тахъазты бирәссывәллонджын бинонтәй раңауәг ләппү йәхі зонынхъом куы фәци, уәдәй нырмә әмбары, царды бындор фәллой кәй у, уый. Суниаг ахуыргонды ныййарджытә дзәнәтты бадинағ Мәхәмәт әмәе Асиаты хұызән әнгом бинонтә зын ссарән сты. Әгәрөн уарзт, фәләе уымәе — домаг ңәстәнгас — ахәм зондахастимә хъомыл кодтой сә сывәлләтты.

Дзырд «фидар»-ы мидис әххәстәй әвдиси Тахъазы-фырт йәе царды әмәе зонадон архайды.

Әфсадәй сыйздәхыны фәстә каст фәци ЦИПУ-ы филологон факультет. Ахуыргәнәгәй куыста Маңутәйи скъола-интернаты, Толдзугуны әмәе Дзәуджыхъәуы скъолаты әмәе

Аивәдты лицейы. Уәд рабәрәг йе ‘цәг курдиат, уәд райдытта хәххон әмә быдираг хъәуты әмбырд қәнүн, стәм хатт чи әмбәлә, ахәм дзырдә әмә архаизмтә, фольклорон тексттә, таурәгътә, историон цаутә. Уый фәстә йә фәндаг аңыд Цәгат Ирыстоны национ скъолаты наукон-иртасән институты лабораторимә, стәй сси ЦИГСИИ-йы фольклоры әмә литературәйы хайады хистәр зонадон кусәг. 2004 азы бахъахъәдта кандидатон диссертаци ахәм темәйыл: «Исламские мотивы в фольклоре осетин». Дыгурон әвзаг амыдта Педагогон институты, рагон славийнаг культурајы тыххәй лекцитә касти ЦИПУ-йы. Уыди Педагогон институты лингвистикәйы факультеты ирон әвзаджы әмә йә амоныны методикәйы кафедрәйы сәргъләууег, фарон та сси ЦИГСИИ-йы фольклор әмә литературәйы хайады разамонәг.

Хәхты әмә кәмтты цы бирә әрмәг фембырд кодта, уыдон дзәгъәлы нә уыдысты. 2003 азы рауагъта, фылдаәр хатт ахуыргәндты әнәхъән къорд кәуыл фәкүсы, ахәм бындурон күист — «Дыгурон-урыссаң дзырдуат» дыгурон әвзаджы цыбыр грамматикон очеркимә. Уый уайтагъд сси зын скарән чиныг.

Фидар, әңәг ахуыргондау, әдзух ногдзинәдтә агуры әмә йә ныфс хәссы зонадон рәстәдзинады сәрвәлтау иттәг растыл кәй нымайынц, ахәм хъуыдыйы ныхмә радзурынмә (зәгъәм, уаңтә «Мифологема «нарт», «К вопросу теории иранского происхождения термина «нарт», «Уастырджи и пророк Магомет в фольклоре осетин» әмә афтә дардәр).

Фидар аразы ахуыргәнән чингуытә скъолатән, чингуытә фыссы, ирон әвзаг йәхәдәг сахуыр қәнүнмә чи тырны, уыданән, әмә уыциу рәстәг раудазы монографитә, зәгъәм, ахәм темәтыл: «Ислам: история, традиции, обычай», «Очерки по демонологии народов Северного Кавказа».

Фарон раңыд йә чиныг «Этимология осетинских имен и фамилий». Уым равзәрста 1500 ном әмә 1000 мыггаджы истори. Уәдә Тахъазы-фырты руаджы чиныгкәсәт базонгә Царциаты таурәгътимә дәр. Фидар дыгурон әвзагмә ратәлмаң кодта Хъуыран, ныффиста йын разныхас әмә фиппаинәгтә. Фарон ын раңыд «Грамматический очерк осетинского (дигорского) языка» дәр. Ноджы ма әмдзәвгәтә әмә радзырдә фыссы сывәлләттән, у философон хъуыдыйәй дзаг «тауысты» автор. Әртырәнхъонтә җәмәйдәр хәстәг ләууынц зындингонд япойнаг хоккутәм.

Тъехты Тамерлан

АДӘМОН СФЕЛДЫСТАД

САТАНАЙЫ РАЙГУЫРД

Уәрхәджы мәләтәй афәдз куы ’рацыд, уәд Донбеттырты чызг Дзерассә дәр рарынчын. Йә мәләтүй бол арбаввахс, уый куы базыдта, уәд йә фырттән загъта:

— Куы амәлон, уәд-иу мә фыццаг артә ’хсәвү дзәгъәләй ма ныууадзут — тынг тыхджын ләгәй дарын хәс әмә мыл мәрдтү дәр нае бацауәрдзән.

Амардис ус әмә йә банағәдтой.

Куы әризәр ис, уәд Уырызмәг систа ие ’хсәнгарз, ссыдис ингәны цурмә әмә йә райсоммә фәхъахъәдтә. Дыккаг әхсәв дәр афтә. Әртүрккаг әхсәв Хәмыц загъта Уырызмәгән:

— Нә мад нае дыууәйи дәр иумә схъомыл кодта — ахсәв та йә әз бахъахъәндзынән.

Уырызмәг ын загъта:

— Бәргә дәуыл куы агуулдыдан, уәд ды мәнәй кәстәр дәр дә, әмә артә әхсәвү дәр ды хъуамә хъахъәдтаис.

Хәмыцән хыт үйдис Уырызмәджы ныхас, фәлә цы акодтаид.

Систа йә хәңгарз әмә араст зәппадзырдәм. Ләууы зәппадзы дуары раз ләппу, уәдә куыд! Җасдәр рәстәг куы рацыд, уәд әм хъәуәй чындахәсджыты зарын райхъуист. «Уымән та цы зәгъон, мәләтдзаджы ныхәстәм чи хъусы! Зәппадзәй ма чи ахәсдзән нае мады! Ацәуон, чындахәсәвү аминас кәнөн», — загъта йәхимидағ Хәмыц.

Рацыдис. Куыддәр зәппадзәй иу цүс рахызт, афтә зәппадзәй иу сылгоймаг бахызт, йә хуыз бинтондәр Дзерассәйи хуызән, фәлә авд хатты рәсугъедәр — йә ном Сасана.

Сасана ма куырдуаты куы үйд, уәд ын йә мойы тыгъд быдыры арв ныццавта йә фарсмә. Ләппу фәмард, йәхәдәг аирвәзт удәгасәй, фәлә йә зонд куыддәр фәци. Уәдәй фәстәмә бөн хъәды дзәгъәл рацу-бацу кәнүү, әхсәв та йыл уәлмәрдтү куы кәй ингәнүүл сбон кәнүү, куы — кәй.

Сасана куыддәр ингәны фарсмә әрхүйссыд, афтә зәппадз ныррухс, әмә Уастырджи уым фестад.

Уастырджи Сасанайы Дзерассә фенхъәлдта, йәк комы уләфт ыл баугъта әмә фәстәмә атакти уәларвмә.

Рацыдис афәдзы бәрц. Зәппадзы рәэты Нарты кәлән Сырдон әр҆цәйцыди. Зәппадзәй йәм сывәллоны кәуын райхъуист. Нарты аәртә мыйгаджы бадтысты Ныхасы.

— Хорз райсомтә кәнәд уә Ныхасыл!

— Хорзәхбон дә хай!

Әмә сын радзырда Сырдон:

— Диссәгтә цәуы Нарты уәлмәрды: сывәллоны кәуын дзы хъуысы.

Үрызмәг Ныхасы сәр бадти. Бамбәрста хъуыддаг, растад әмә зәппадзырдәм ацыд. Бакодта дуар, бахызт мидәмә әмә федта ноггуырд чызджы. Чызг куыдта, дзидзи агуырдта. Үрызмәг әй систа әмә йә ракаста.

Ном ыл сәвәрдтой Сатана.

Сатана ахәм рәсугъд әмә зондджын рауд, әмә йә цәсгомы хуыз талынг әхсәвы рухс кодта, йә ныхас та кардәй цыргъдәр әмә фатәй растдәр уыди.

ҮЫРЫЗМӘГ САТАНАЙЫ КУЫД РАКУЫРДТА

Үрызмәг куы сләг ис, уәд Аләгаты рәсугъд Елдайы ракырдта.

Сатана дәр рәэтис: иу мәйдзыдәй афәдзизыды хуызән уыди, афәдзизыдәй та — аәртә азы хуызән. Уәнгтәй дәр әмә цәсгомәй дәр ын әмбал нә уыди зәххыл — цәхәрцәст сызгъәрин дзыккутимә.

Куринаг чызг куы ссис, уәд йә мид-зәрдәйы загъта: «Бәргә смой кәнин, фәлә — кәмәй? Кәм ис мә мойаг?» Хъуыды кодта әмә арвы бын цәрдҗиты 'хсән Үрызмәдҗы хуызән куырыхон, ныфсдҗын, тыхдҗын никәй ссардта. Әмә аскъуидзаг кодта: «Кәд мын ләгән Үрызмәг уа, кәннод әппын-дәр не смой кәндзынән!»

Цы кәна Сатана? Йәхәдәг йә ныфс нә хаста Уырызмәтмә, минәвар барвитын та йә фәндәгә нә кодта. Уәд йә мидзәрды загъта: «Цәй, мә цәстом бахәрон әмә йын мәхәдәг басәттон». Загъта Уырызмәтгән:

— Уырызмәт, йә хорзы әddәmә ничи уадзы. Әндәр мытгагмә ацәуынән әвгъяу тәригъәд дән. Әндәр гәнән нәй — мә ләг хъумә суай!

Уырызмәтгән худинагәй йә хъустә ссыгъдысты, йә сәрыхъунтә уырдыг сләууыдысты.

— Ацы ныхас дә дзыхәй макуынал сирвәзәд. Кәд иу мады гүбыны нә равзәрдыстәм, уәддәр иумә схъомыл стәм, иу хәдзары, адәм нә хо әмә 'фсымәрыл нымайынц. Худинагу, цы зәгъдысты адәм! Цы цәстомәй ма раңаудзынән Нарты 'хәнмә! — загъта йын Уырызмәт.

Иу цасдәр рәстәджы фәстә Уырызмәт балцы ацыд афәдзы әмгүүыдмә. Уәд ын ие 'р҃цыдмә Елда бәгәны скодта. Бәгәны фыцгә хорз скодта, фәләй йыл әнтуан куы ныккодта, уәд нә сәнхъыз Сатанайы хинтәй. Куы нә йын рәстмә кодта, уәд Сатана загъта:

— Кәд мын иу әхсәв дә ләджы ратдзына, уәд дын әз бантадзынән дә бәгәны, әмә дын сәнхъиздзән.

— Хорз, — загъта чындз, — кәд де 'фсымәры дә сәрмә хәссис, уәд дәу фәүәд!

Уый нә зыдта, хо әмә әфсымәр кәй не сты, уыцы хабар.

Дзырд ын куы радта чындз, уәд Сатана бантыйда бәгәны, әмә тынг хорз сәнхъызти.

Уалынмә Уырызмәт әрцидис, куывд скодтой әртә Нартән әмә хорз фәненізтой бәгәны. Изәрәй алчидәр йә хәдзармә ацыдис хуынд адәмәй. Чызг әмә чындз дәр бирә фәбадтысты кәрәдзимә гәсгә, стәй уәд чындз загъта:

— Цәй, мах дәр схуыссәм, афон у.

Сатана — арвы хин, зәххы кәлән — мәй әмә стъалы хуызтә царыл бакодта, йәхәдәг Уырызмәджы фарсмә әрхуыссыд. Иу афон куы уыдис, уәд Уырызмәт райхъял әмә йә Елдайы 'фсон йә хъәбысы 'рбакодта, уәдә цы уыдаид. Йә хъәбысы ирвәзтитә кодта Сатана. Хорз куы фәцинтә кодтой кәрәдзийыл, уәд әм дзуры Уырызмәт.

— Аләгаты чызг, фыццаг әхсәвәй ныр хуыздәр дә.

Сатана йын загъта Елдайы хъәләсәй:

— Нæ мыггаджыхъæд афтæ у.

Иуафон Уырызмæг зæгъы:

— Сыстæм. Бон уыдзæнис ныр.

Сатана йæм дзуры:

— Кæм и нырма бон, уæлæ мæй æмæ стъалытæ нæ уыныс?

— æмæ тæ цинтæ кæннын байдыдта Уырызмæгыл.

Æдде Елда катай кодта: «Кæд ын исты фыдбылыз сарæзта, цæй æрæгмæ стынц?!» Мæтæй йæ зæрдæ атыдта, фæзæрдæ-дзæф æмæ амарди.

Сатана уый куы базыдта, уæд систад, мæй æмæ стъалы хуыз-тæ райста царæй æмæ рудзынг байгом кодта.

Уырызмæг æй куы федта, уæд йæ цæстытæ цæхæртæ акалд-той, фестад йæ бынатæй æмæ йæ хъæр фæцыд:

— Ай Сатана куы дæ! Ам цы ми кæнныс?

Уый йын загъта:

— Эмæ уæдæ дысон-бонмæ кæимæ уыдтæ?

Йæ сæр фæхоста Уырызмæг:

— Цæмæн мæ фæхудинаг кодтай, цæмæн афтæ бакодтай?!

— Ницы кæны, адæм дæр базондзысты, æз дæ хо кæй нæ дæн, — загъта Сатана. — Уый бирæ худинаг нæу. Мард баныгæд-той, цы гæнæн ма уыди!

Уæддæр ма Уырызмæг хъыг кодта:

— Фæхудинаг мæ кодтай. Куыд ма цæрдзынæн адæмы æхсæн? Адæм мын фидис кæндзысты.

Сатана загъта:

— Ирон фидис — дыууæ боны, бирæ нæ хæссы. Худинаг дæр тæгъд рох кæны.

— Цом-ма уæдæ мемæ, кæддæра ныл адæм бирæ фæхудиккoy.

Рацыдысты 'мæ хæрæгыл сбадтысты размæ-фæстæмæ, афтæмæй йæ хъæууынгты ауагътой. Хæрæг цыди, адæм худæгæй мардысты:

— Уæртæ хæрæгыл куыд бадынц! — сæ къухтæ сæм тылдтой. Дыккаг бон дæр тæ афтæ сбадтысты хæрæгыл æмæ тæ хъæу-уынгты ацыдысты. Худгæ нæ, фæлæ сæм кæстæ дæр ничиуал ракодта.

Уæд Сатана бафарста Уырызмæджы:

— Ныр ма ныл исчи худы?

Афтæмæй лæг æмæ усæй бæззадысты Сатана æмæ Уырызмæг.

ҮҮРҮЗМӘГ ӘМӘ ХӘМЫЦ УӘРХӘДЖЫ КҮҮД ССАРДТОЙ

Уырызмәг әмә Хәмыц фаззәттә уыдысты. Афтә тагъд рәэзыдысты, әмә сыл бон уылынг әфтыд, әхсәв — дисны.

Фатәй әхсынхъом куы фесты, уәд иу бон уынгмә раңыдысты хъазынмә. Сә fattы 'хситтәй арв нарыди, бәстә күүрмә кодта. Иубон әхситт куы фенцади, уәд күулбадәг ус йә чызджы донмә рарвыста. Хәмыц әй куы ауыдта, уәд ын йә дурынмә бахъавыд, фат ыл бауагъта, әмә дурын листәг згъәләнтә баци. Чызг кәугә аздәхт сә хәдзармә.

— Цы кодтай, мәлинаг мын фәуа дә сәр, цәмән не 'рбахастай дон?

— Хәмыц мын мә дурын фехста фатәй әмә мын ныппырх кодта мә дурын, — загъта чызг.

Мад чызгмә радта әндәр дурын әмә йәм дзуры:

— Ацу, әмә дәм кәд мә кәрзәвзагәй исты ис, уәд ын, цы хъәуы, уый зәгъ. Кәннод дын цы дзиңди фәдардтон, уый дә фарсы тәнәгәй фәуәд.

Раңыдис чызг. Күйдәр кәртәй ракызт, афтә та йын йә дурын фехста Хәмыц. Чызг әм баздәхт әмә йын загъта:

— Дә тых мәнүл цы 'взарыс, мәнүл хъәды халон дәр куы тых кәнү, уәд! Кәд афтә тыхджын дә, уәд дә фыдыфыд Уәрхәг Нарты хъомы фәдыл йә уд исынмә куы 'рцыд! Ацу әмә уый баңгур.

Ләппутә ацы ныхәстә куы фехъуыстой, уәд сә fattә 'мә 'рдынта ныңъцъәл кодтой, хәдзары смидағ сты әмә сә мадән загътой:

— Мах цәуәм Нарты Ныхасмә — нә фыдәлтәй чидәр ағас разындис әмә йә хъумамә әрцагурәм.

Рараст сты ләппутә әмә Нарты Ныхасмә әрцыдысты.

Нарты әртә сыхы хәдзарән ләгәй Ныхасы бадтысты.

— Фарн уә Ныхасы! — загътой син ләппутә.

— Фәрнәджын ут! — дзуапп радтой Ныхасы адәм.

— Фехъуыстам — нә фыдыфыд Уәрхәгәй, Нарт әй хъомгәс скодтой сәхицән, зәгъгә. Курәг уә стәм — баңмонут нын, кәм ис, уый.

— Мәнәе ләппутәй исқәй акәнүт уемә, әмә уын әй уый баңмондзән, — загътой Ныхасы хистәртә Уырызмәг әмә Хәмыцән.

— Хорз, — загътой Уырызмәг әмә Хәмыц. Иу ләппу семә акодтой Уәрхәдҗы агурағ, ңауынц әмә сә къәхты хъәрәй зәхх змәлы, къәдзәхтә — хәлынц.

Уәрхәг сын дис кәны: «Мә ләппутә күс амардысты — Әхсар әмә Әхсәртәг, уәд ма қәңәй хъуысы мә хъәбулты къәхты хъәр?»

Ләппутә баввахс сты Уәрхәгмә. Уәрхәг сә фәрсы:

— Чи стут?

— Max Әхсәртәдҗы фырттә стәм! — дзуапп радтой уыдон.

— Уәдә ма мәм әввахсдәр әрбаләуут, әз уә уе стәгәй базондзынаен.

Уәрхәг ие 'нгуылдзтәй арәхстгай әрысгәрста сә цондҗы хъулыстәдҗытә әмә загъта:

— Уе стәг әңгәдәр махәй у.

Уырызмәг әмә Хәмыц ныттыхстысты Уәрхәгыл.

Ләппутә дәр ын радзыртой, сә мадәй цы зыдтой — күйд амардысты сә фыд Әхсәртәг әмә ие 'фсымәр Әхсар. Радзыртой иын сәхи тыххәй, сә мады тыххәй дәр.

Уәрхәгән иә Ҽастьытә доны разылдысты, афтәмәй сын загъта:

— Әгайтма сә мыггаг нә сыскъуыд.

Рааст ис сә разәй Уәрхәг иә зәронд гәнахмә. Ләппутә схызтысты уәладзыгмә. Баңдысты мидәмә, фәлә хәдзар афтә йедзаг уыд биронәй, әмә дзы әрләууән нә уыд.

Ләппутәй иу уисоймә февнәлдта, иннә — фыййагмә әмә, хәдзар цы уыд, уымәй авд хатты хуыздәр фестад. Уый фәстә ракодтой зәронды әддәмә, сәлвыдтой иын иә хъуындҗын сәр, ныддастой иә дзәбәх. Уый фәстә фаджысы цъуппы ләдзает ныссагътой, стәй зәрондән иә доныхуыпп уырдәм ауадзын кодтой. Ләдзәдҗы бынат ахъаззаг күс сфынк ис, уәд ләппутә кәрәдзимә бакастысты әмә загътой:

— Амән иә бон нырма сүйдзән ус ракурын әмә хәдзар дарын.

Бакодтой зәронды хәдзармә әмә иын загътой:

— Max дә ләппутә стәм әмә абонәй фәстәмә иумә Ҽарадзыстәм. Кәд дә фәнды, уәд ма дын ус дәр ракурдзыстәм.

Цалынмә Уырызмәг әмә Хәмыц Уәрхәдҗы агуыртой, уәдмә Дзерассә иә Ҽаегаты — Доңбеттыртәм уыд. Аңыдысты

ләппутә, әрбакодтой йә Нарты хъәумә әмә сә дадаимә иумә аддзынәй цәрынтарайтой.

Үәрхәг ус нал ракуырдта, йә сәфт фыртты мастиәй иу афәдзы фәстә амардис.

УАСТЫРДЖИ ӘМӘ МАРГЬУЫЗЫ КАДӘГ

Иуахәмы Хуыща Уастырджимә фәдзырдта, әмә йын бәхы цармыл ныффыссын кодта, адәймаг күнд хъуамә цәра, уызы ағыдауттә. Саразын ын кодта фыссыны нысәнтаә әмә йын загъта:

— Ахәсс адон әмә сә Нартәм фәхәцә кән. Зәххыл уыдонәй зонджындәр әмә тыхджындәр адәм най әмә, цәмәй се 'мбисонды хабәрттә ма фесәфой, цәмәй Хуыщаумә күвой әмә йын йә фәдзәхстытә әххәст кәной, уый тыххәй сә сахуыр кән фыссын әмә кәсын. Уадз әмә зәххыл фыцаг уыдан базонай кәсын әмә фыссын, цәмәй инна адәмты дәр сахуыр кәной.

Уастырджи бабадт йә бәхыл, йе 'ккой бәхы царм, афтәмәй әрцыд, Нарты хъәуы йын цы хәдзар уыд, уырдәм. Райсомраджы рацыд хъәуы ныхасмә, әрәмбырд кодта адәмы әмә син хабар феххүсүн кодта...

Куы ныхас кодта, уәд әм иу ус хъәрәй бадзырдта:

— Цәмән нае хъәуы кәсын әмә фыссын зонын?! Маргъуыз кәсын әмә фыссын нае зоны, фәлә дәуәй тыхджындәр әмә бонджындәр у!

Уастырджи Ныхасы нал фәләууыд. Аңыди әмә Маргъуызы ссардта. Маргъуыз ын хорз баләггад кодта. Цуаны дәр уыдысты, әмә Уастырджи йәхі цәстәй федта, Маргъуыз дәр әмә йә бәх дәр Уастырджи әмә йә бәхәй фидардәр кәй сты, уый. Уастырджи ма ноджындәр федта Маргъуызән йә фос, йә хъом — иууыл фаззәтты хуызән — зәххыл кәй нае цыдысты, йә бирә әххүрстүтә, йә бирә бәрзонд мәстгүйтә әмә дис кодта: әнәбары ләгән — йә цәсгомыл фындың дәр куы най — Хуыщау ахәм цард күнд радта?

Цуанәй куы раздәхтысты, уәд иу ран уәлмәрдәм әрбахәцә сты. Уым әрфистәг сты. Сә бәхтә хизынмә суагътой. Уастырджи уым ләууыди, фәлә Маргъуыз иу ингәнмә ссыди, ныккуырдта, әмә йә цәстистыгәй йә разы зәхх ныххуылызд ис.

Сә бәхтыл сбадтысты әмәе рацыдысты. Иу фәзиләны кәрәдзийән хәрзбон загътой, кәрәдзийә фәхицән сты әмәе сә хәдзәрттәм афардәг сты.

Уастырджи йәхинымәр хъуыдыгәнгә цыди: «Цавәр хъаруджын у? Пехуымпартәй дәр ахәм куы никуы федтон! Әмә, цымә, йә фынды та цы кодта уыцы хъаруджынәй? Уә, куыд амардтән, Җәмән әй нае бафарстон!»

Йә бәх фездәхта фәстәмә, расырдта йә әмәе йә иу ран байяфта.

— Фәләүү-ма мәм, мә фысым, Хуыщауы хатыр мын бакән. Дә фынды цы кодта, уый фәрсүн дәм нае бауәндытән, әмәе мын әй ма басусәг кән, кәд дын зын наеу, уәд.

Маргъуыз ныууынәргыдта.

— Уә, мә каджын уазәг! Уыцы фарстайы бәсты мә фәлтая куы амардтаис! Ныр мәм байхъус, кәд гәнән нал ис, уәд: фыщаг ус куы ракуырдтон, уәд мәхицәй амондджындар зәххыл никәйуал әнхъәлдтон. Мә царды 'мбал Нартанә ахәм рәсугъд әмәе уәздан уыд, әмәе дзы хуртә әмәе мәйтә касти.

Иу афәдзы фәстәе мын ныйгардта ләппу, фәләе йәхәдәгәт мәрдтә хай фәци. Әз тынг фәхъыг кодтон, Нартанәйы хатырәй ус нал ракуырдтон әмәе сывәллоны мәхәдәг иунәгәй схөмүл кодтон. Ләппу фырхъулы хуызән уыди, әмәе йыл ном дәр Фырхъул сәвәрдтон.

Фырхъул устур куы сси, уәд иу чызгимә кәрәдзи баярзтой. Әз мә чындаджы куы федтон, уәд дәс боны әмәе дәс ахсәвы мә Җәстистыл хуыссәг нал әрхәңцид. Чызг Арвтанә мә рухсы бадина Нартанәйы бынтондәр Җәрмистыгъд бәкодта, афтә ье 'нгәс уыди. Цыма Нартанә райгас әмәе мәм мәрдтәбәстәй әрцид, афтә мәм каст.

Әз саугуырм бадән, мә зонд фәңцидис, Арвтанәйы мәхицән усән раскъәфтон әмәе дыууә уарzon уды тәригъәды ба-цидтән.

Фырхъул мын зәгъгә ницы кодта, фәләе иунәгәй әнкъардәй йәе хъиутә хордта хицән хәдзары.

Иуахәмы дард балцы уыдтән, әмәе-иу мәм уырдәм кәцәйдәр зонгә буары тәф цыди. Мә фындыыл әмбәлди әмәе дзы уынгәдҗы фәдән. Куы нал фәрәзтон, уәд мә бәхыл сбадтән әмәе нае хәдзармә рацыдтән. Әхсәвигон әрхәңцидән, нахимә бацыдтән. Мә уаты ләг әмәе ус иумә хуысгә

байиæфтон. Мæ кард фелвæстон æмæ иу цæфæн дыууæйæн дæр сæ сæртæ атæхын кодтон. Райсом сæм æркастæн, æмæ мæ ус æмæ мæ лæппу разындысты, æвæцçæгæн, мæ сæ маст истой. Фердиаг кодтон: «Ай мын ды уыдтæ, мæ фынд!» — загътон, цирхъ фелвæстон æмæ дзы мæ фындз ахауын кодтон. Уæлæ, кæугæ кæм кодтон, уыцы ингæны ныгæд сты иумæ уыдон!

Уæд Уастырджи загъта:

— Цом æмæ мын мæрдты фенеын кæн!

Ссыдысты ингæнмæ. Ракъахтой ингæн æмæsistой мæрдты. Уастырджи нымæтын exc æруагъта мæрдтыл. Ус æмæ лæппу, цы уыдисты, уымæй рæсугъддæрæй райгас сты. Уастырджи exc Маргъуызы фындзыл дæр æруагъта, æмæ, фындз цы уыди, уымæй авд ахæмы рæсугъддæрæй йæ бынаты абадт.

Æрцидысты Маргъуызы хæдзармæ цингæнгæ. Стыр куывд скодтой, Маргъуыз æмæ Уастырджийæ феппæлыдысты:

— Ай цæй хорз, цæй амондджын уазæг у! — дзырдтой кæрæдзийæн куывддон адæм.

Маргъуыз Уастырджийы йæ хæдзарыл сæмбæлын кодта. Дыккаг бон, чи йын бауайдзæф кодта, уыцы усæн загъта:

— Уæ, ацы налат ус! Дæу тыххæй фыдæбæттæ дæр федтон, фæлæ хъаруджын лæгимæ дæр базонгæ дæн.

Уæд ын ус загъта:

— Ус мæ хо уыди, лæг та Маргъуызы лæппу, ды адæмæн хостæ кæныс, æмæ, кæд уыдонæн дæр исты хос æрцæуид, уый тыххæй дын афтæ загътон. Уæд ын Уастырджи загъта:

— Ныр мауал мæт кæн. Райгас сæ кодтон!

Ус фырцинай, йæ сæрæн цы акæна, уымæн ницыуал зыдта æмæ ныххъæр ласта:

— Уæдæ дæм ныр мах дæр аборнæй фæстæмæ зæрдиагæй хъусдзыстæм, æмæ нæ сахуыр кæн кæсын æмæ фыссын.

Уастырджи æцæгæй дæр сахуыр кодта Нарты адæмы кæсын, фыссын, æмæ сæ хабæрттæ фæрнæй фыстой. Ахуыр кодтой иннæ адæмы дæр фыссын, кæсын æмæ Хуыцауы фæдзæхстытæм гæсгæ цæрыны аегъдæуттыл.

Фæстагмæ Нартæ афтæ схъал сты, æмæ æндæртæн амонгæ нæ, фæлæ сæхæдæт дæр нал куывтой Хуыцаумæ. Кувгæ нæ, фæлæ ма йемæ хæцын дæр райдыттой.

Хуыцау Нарты адæмы куы фесæфта, уæд сæ быныскъуыд

нæ фækодта. Аззади ма дзы æнæбары чидæртæ, иуæй-иутæ та сæ лæгау-лæгтæй.

Маргъуыз уðæгасæй аирвæзт Уастырджийы 'руаджы йе 'ххуырст адæмимæ. Уый хорз сахуыр кодта фыссын, кæсын æмæ ныв кæнynмæ дæр хорз арæхстис. Аскъуыддаг кодта Нарты сæфты хæбæрттæ ныффыссын. Скъахта сырх æлыг, сымæста йæ до-нимæ æмæ дзы сарæзта авд тымбыл хуры хуызæн къаннæг тæбæгты.

Тæбæгтьæ цалынмæ хуылыдз уыдысты, уæдмæ сыл ныф-фыста, Нарт куыд фесæфтысты, уыцы хабæрттæ. Тæбæгтьæ куы схус сты, уæд дзы иу Нарты зæххы арф бانыгæдта, иннæтæ арвыста æмæ сæ зæххы къорийыл алы рæтты зæххы арф бана-ныгæдтой.

Маргъуыз кæй арвыста тæбæгтьæ ныгæннымæ, уыдон куы 'рыздæхтысты, уæд ма йæ адæмæй чи уыд æгас, уыдон бам-бырд кодта, æмæ сын загъта:

— Чи зоны, Хуыцау мах рæстæгмæ ныуугъта, цæмæй ацы куыстытæ бакодтаиккам, уый тыххæй, стæй мах дæр сафгæ кæны... Уæддæр табу Хуыцауæн, æмæ ма нын цыдæртæ бантыст. Чи зоны, æмæ нæ фæстæ цы адæм цæрой, уыдонæй иу исчитæ сæхицæн хæдзар куы аразой æмæ зæхх куы къахой, уæд нын нæ тæбæгтьæй искаæцы ссарой, райхалой йын йæ фыс-тытæ æмæ дис кæнной Нарты адæмы æмбисонды цардыл.

Max та , кæд нæ Хуыцау нал фесафа Уастырджийы фærцы, уæд хъуамæ фæстæмæ раздахæм Нæртон лæдджы кад. Ма рох кæнæм не скæннæг Хуыцауы ном. Уарзæм кæрæдзийы æмæ зонæм нæ сæрæн аргъ кæнин. Æндæр адæмтæн дæр лæггад кæнæм, фæлæ нæ сæрыл бадын макæй уадзæм.

Маргъуыз дыккаг бон нæртон куывд скодта, æрхуыдта йæ адæмы, æрхуыдта Уастырджийы дæр æмæ Хуыцауæй ракуырд-той, цæмæй Нарты бынсæфт ма фækæна.

Йæ фыды ныхæстæм гæсгæ сæ 2006 азы
ныффыста *Тъехты Валентин*.

ИРОН СЫЛГОЙМАГ

**Дудараты Вероникә,
номдзыд дирижер.**

**Билаонты Долорес,
номдзыд зарэггээнэг.**

**Плиты Жаннә,
зынгээ композитор, пианисткә.**

Дзугаты Софья,
номдзыд нейроанатом.

Цэллагты Эмилия,
зынгэе зарэггэнэг.

ИРОН ТЕАТРЫ НАМЫСДЖЫИН АРТИСТКӘТӘЕ

Хәберджынты Варварә.

Икәтамы Серафин.

Хәнтемерыраты Терезә.

Түменатмы Еленә.

Хәдәрәтә Азә,
литературәптиасәг.

Саләгаты Зоя,
литературәптиасәг.

Сүменаты Замирә,
литературәптиасәг.

Салхъазанты Фатимә,
зындығонд журналист.

Гәбәккәтә Викә, армрестлингәй Европәйы дәр жәмәх дүнейи дәр 16 хатты чемпионкә.

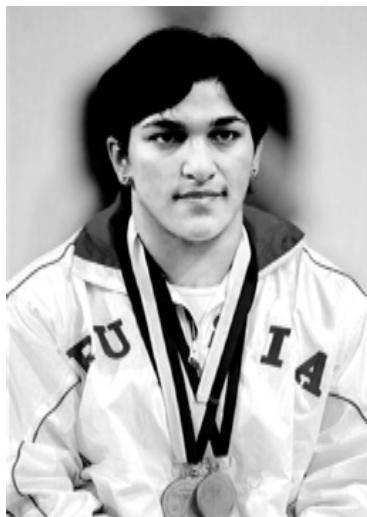
Мәхәмиты Иринә, фыццагдәр амән сакқаг кодтой «Армрестлингәй дүнейи жөлдөтәй хұзыздар спортыменкә, уәз нә хыңғажай», зәғзәгә, ахәм ном.

Әлбегаты Дианә, Европәйи 9 хатты жәмәх дүнейи 4 хатты чемпионкә армлеслингәй.

Санаты Аидә, 2008 азы Олимпиаг хәгәзтыты чемпионкә фехтованийә.

Касаты Заремә, дүнейи чемпионкә уәззазау атлетикәйә.

Әлдатматты Алинә, карате-киокүшинкәйә дүнейи чемпионкә.

Цәргүркъаты Светланә, дүнейи чемпионкә уәззазау атлетикәйә.

ЛИТЕРАТУРДАЙЫ ФАРСТАТЕ

ЦОПАНТЫ Ритә
УАНИТЫ Аллә

МЕТАФОРӘ ПЛИТЫ ГРИСЫ ТРАГЕДИ «ЧЕРМЕН»-Ы

Адәмән хорз зындгонд у Плиты Грисы трагеди «Чермен». Уацмыс «амад у социалон конфликтыл: әхсәндзарды уәлдәртә әмә дәлдәрты 'хсән хәрамыл» [Джусойты Нафи. Поэты хивәнд. Цхинвал, 2009, 195 ф.]

Трагедийы әвзаг у нывәфтыд, аив, пайда кәны ирон әвзаджы әппәт иргәнән мадзәлттәй, уыдонимә метафорәйә дәр. Метафорәты руаджы драматург сарәзта ахадгә, әңкъарәнтәй дзаджджын әвзаг. Метафоризацийы бындурыл трагедийы әвдышты әрпүдисты алыхуызон адәймәтти миниуджытә, зондахаст әмә зәрдәйы уаг. Трагедийы сәйраг архайәт Чермен у әлдәрттәй сәрәндәр, зондджында. Йә хәлар Садул зәгъы: «Уый комы аргъ ләг у... Уый хъуамә уайд не 'лдәрттән әлдар, цәмәй сын сәрохтә әрбалваса». Афтә нымайынц мәгүүр адәм, ләгән йә хорз миниуджытән аргъ чи кәны, уыдан. Черменән автор дәтты ахәм метафорон нәмттә: «Куыстмә — домбай, зәрдәйы хох әппәтән». «Әрмәй хәстмә — франк у; ныхасмә — Нэртон Уырызмәг; зарынмә — Ацәмәз; Сырдон — хъуыдымә; фат — йә ныхас». «Әғъгъәд у, на бәрәг бонвәрнөн ды дә». «Ныртәккә уый на хъуыддәттән сә магъз у». «Уый зәд у, зәд». «Хъәддаг бәх у — цәххәй на комы сайын».

Әлдәрттә цардмә кәсынц мулчы цәсттәй. Сә «уәздан-дзинад» равзәры царды уавәрттәй. Уыданән сәе бон бамбарын нау, хұыматтәт ләг, әгуыздәг хъәздыгәй сәрәндәр, каджындацәр цәмән у, фылдәр кад ын цәмән ис, уый.

Тлаттаты уәздан мыттаг наә уарзынц Чермены, уымән әмә у қәвдәсард. Хъасай-әлдар нымайы, зәгъгә, Чермен хъуамә «зона йә бынат», наә йә уадзы уәләмә скәсын, алы фыднәмттәйыл әвәры, архайы йә әдзух дәлдзиниг кәнин. Фәлә уый йә къухы не 'фты, уымән әмәйыл Чермен

уәлахиз кәны дзырдарәхст әмә цыргъзонды фәрцы, йә ләгдзинадәй. Автор әвдисы Хъасайы сау хъуыды: «Әргомәй йә күң марәм, уәд йәхәдәгә әфсад у».

Чермен у сәрән, не 'фты йе знаджы къухы әңцонтәй: «Фәлә йыл къух нә хәст кәны — кәф у». Чермен нау коммәгәс әлдәрттән, уымә гәсгә у сә «цәстыйынә», сә низ. Хъахъхъәның ын йә алы къаҳдзәф дәр, сә бон кәм у, уым йә размә әвәрынц Ҷәлхуртә.

Метафорәты фәрцы предметты миниуджытә әндәр хуызы фенәм, хуыздәр бамбарәм авторы хъуыдытә.

Чермен йе знәгтәй кәй нә тәрсы, әдзух аккаг дзуапп кәй ссары йе 'фхәрдҗыты ныхәстән, уйй ирдәй әргом кәнынц метафорәтә. Ууыл дзурәг у Хъасай әмә Чермены монолог: Чермен дзырдәй наемы йә тутхәстәг знат Хъасайы: «Фәдис! Нә сау гал родтимә фәхыл ис!..» — фидис кәны Хъасай. Йә уәлвәд ыл, ләдзәдҗы цәфая, сәмбәлд Чермены дзуапп: «Әмә сыл бур куызд уәлбыләй рәйй!» Хъасай марды хуызән фәци әмә загъд къаҳын райдытта: «Дәхәдәг ды — куызд дәр әмә хәрәг дәр». Йәхәдәг фырмәстәй йә сарғыл раләууыд ехсәй. Чермен уәддәр нау загъдмә араэт әмә фәрсәгау кәны: «Гъей! Адәймаг дә әви бирәгъ?»

Чермен нә быхсы цагъары уавәр, әмбары, әлдәртты аххосәй цас бәлләхтә цәуы, уйй әмә сәм әртхъирән кәны: «у, бирәгътә, уәхимә-ма фәкәсүт!»

Чермен у рәстзәрдә, йәхәдәг нә ракәндән әвзәр, исқәмән дәр нә бары әфхәрд. У адәмы ныфс, хәләрттән — уарzon. «Күистмә — домбай, зәрдәйи хох — әппәтән». Уйыхыгъд әлдәрттән у сә рын: «Калм райгуырди нә кәвдәсү, әмә ыны исты хос, хәрзәфт нә кәндән!» «Кәнын дызәрдигү: уыцы калм нын әй нә баудзән әххәст кәнын дзәбәхәй».

Хъәздгүйтә се сәфт уынынц канд Черменәй нә, фәлә әппәт мәгүир адәмәй дәр. Автор уйй әвдисы метафорәты руаджы: «Цы ми кәнүт, цы?» «У, куыздзы хъәвдыштә!» «У, сау хуытә! Кәй зәхх къаҳут, кә?» «У, кәвдәсү кәй ныззадәуыд, уыцы алгъаг къәбыла!»

Чермен әмбары: адәмән фидән нәй, әлдәрттимә әмвәндаг не суыдзысты. Рахоны әлдәртты хъәддаг сырдты наемтәй: «Ләг бирәгътимә иу хъәды күң цәра», «Әрситимә кәрдо

цәгъдын кәй бон у!» Чөрмөнән йә зәрдәйы сыйғыдәгдинад бәрәг у, адәмимә, суанг сабитимә дәр йәхі күйд дары, уымәй: «Цобе! Хе-хе, мә къобор гал!» — ахәм номәй йәм дзуринц сабитә, йемә хъазгәйә.

Үацмысы әппәт метафорәтә ис фәдихгәнән хицән къордатыл:

1. Хъәддаг әмә хәдзарон цәрәгтойты нәмттә: бирәгътә, әрсүтә, бур күйдз, домбай, калм, хъәддаг бәх, къәбыла, күйдзы хъәвдын, фыс, сау гал, хәрәг, гәдь, мыст, карчы цыиутә, урс уәрыкк, урс бәлон.

2. Әнәуд предметтә:

- а) арәзтадон нәмттә: мәссыг, мәсгүйтә;
- ә) хәдзары дзаумәттә: әнтыды боцъя, рәхыс, әфсондз;
- б) социалон әмбарынадтә: саухъус, хины сырд, гомзәвәт;
- в) дины әмбарынадтә: зәд, сихъән;
- г) адәймаджы буары хәйттә: магъз, зәрдә.

Литературон троп — метафорәйә пайда кәнынц бирә фысджытә, фыст ыл әрциди дзәвгар наукон күистытә, зәгъәм, Джусойты Нафийән әрәдҗы цы ног күист рацыд, уый — («Поэты хивәнд», Цхинвал, 2009) әмә бирә әндәртә.

Плиты Грис цы метафорәтәй пайда кәнә, уыдон сты әнцион-әмбараен, уымән әмә сты иумәйагадәмон. Сә фәрцы драматург сарәзта ирд, әнәмәлгә аивадон фәлгонцтә.

УИДÆГТÆ

ГОСТИТЫ Ларисæ

РУХСТАУÆГ, МИССИОНЕР, АХУЫРГÆНÆГ

Дины хъуыддæгтæ чи кодта, уыцы ирон интелигенций 'хсæн сауджын Сухиты Михал (Уба) ахста зынгæ бынат. Райтуырди 1834 азы Іеридоны. Ацы хъæу фæзынди 1825 азы, æмæ Михалы фыд Гаврил уыд йæ бындурæвæрджытæй иу.

Лæппуйыл авд азы куы сæххæст, уæд æй радтой Дзæуджыхъæуы дины скъоламæ. Ахуыр кодта къазнайы хардзæй, уымæн æмæ Михалы фыд рагагъоммæ гæххæттыл фыстæй дзырд радта, йæ лæппу скъолайы фæстæй йæ ахуыр дарддæр кæй ахæццæ кæндзæн æмæ сауджынæй кæй кусдзæн, уый тыххæй. Чысыл Михал иу афæдзы бæрç куы фæци скъолайы, уæд ын йæ ахуыргæнæг Евстафи Мревлов скодта стыр аргъ, банимадта йæ хæдæфсарм, хæрзæгъдау æмæ курдиатджын сабийыл: хорз арæхсти уырыссаг æвзагыл кæсынмæ, уырыссагау æмæ иронau фыссынмæ дæр уыди гæрзарм.

1849 азы æнтыстджынæй каст фæци скъола æмæ йæ райстай Калачы дины семинармæ. Ирон æвзаджы ахуыргæнæг ын уыди Григори Мжедлов — дины чингуытæ ирон æвзагмæ чи тæлмац кодта, уый. Семинаристтæ ирон æвзаг ахуыр кодтой А. М. Шегрены чиныгмæ гæсгæ (джиппы уагъд æрциди 1844 азы). Семинары Михал кæронмæ бакаст æмæ райста диакъоны ном, иуцасдæры фæстæ та сси сауджын. Кусынмæ йæ арвыстай Уæллаг Хъæдгæронмæ — уæд ацы хъæу дих кодта дыууæ хайыл: Уæллаг æмæ Дæллагыл. Хъæдгæроны Михал бирæ næ акуыста — раивтой йæ йæ райтуырæн Іеридонмæ, Сыгъдæг Георгий аргъуанмæ (сарæстай йæ 1857 азы).

Чырыстон дины хъуыддæгтæ Ирыстоны хорз næ цыдысты, бирæ цæлхдуртæ-иу сæвзæрд йæ размæ. Имам Шамил быnton саст næма 'рцыд, æмæ йæ эмиссартæ ирæтты ардыдтой пысылмон дин райсынмæ, Уæрæсейы ныхмæ тохмæ. Дæргъæвсы, Күырттаты æмæ Дыгурсы кæмтты фылдæр кодта пысылмæтты

нымæц. Ирон ӕлдәрттæ карзæй хæцыдысты чырыстон дины ныхмæ, арæх-иу ӕрбахуыдтой Дагестаны, Кæсæджы пысылмæтты, цæмæй адæмы ардауой Хъуыраны динил ныххæцынмæ.

Ирыстоны чырыстон дины кусджытæ нæ фаг кодта. Уымæ гæсгæ аргъуанты фылдаær куыстай гуырдзиаг сауджынтæ. Уыдон та гуырдзиагау куывтой. Уырыссаг сауджынтæ Ирыстоны кусыныл разы нæ уыдысты — уавæртæ нæ амыдтой, стæй сын мызд дæр чысыл фыстай.

Цæмæй хъуыддæгтæ фæрæвдзæр уой æмæ ирон адæм чырыстон динирдæм раздæхой, уый тыххæй 1857 азы Сыгъдæг Синоды амындæй нысангонд æрцыди сæрмагонд разамонæг Владикавказы хæстон-ирон зылды æппæт аргъуантæн æмæ дины скъолатæн. Уыцы бынаты сæвæртой иеромонах Иосиф Чепиговский, архимандриты ном ын радтой, афтæмæй. Иосифы фарсмæ æрбалæууыд æмæ йын стыр æххуыстæ кодта Колыты номдзыд сауджын Аксо. Ирæттæй Калачы дины семинары уый бакаст æппæты фыцлаг (1845 азы) æмæ 1847 азæй фæстæмæ куиста Дзæуджыхъæуы Сыгъдæг Мадымайрæмы аргъуаны. Фыста æмдæвгæтæ дæр чырыстон дины темæтыл, зæрдиагæй архайдата æхсæны хъуыддæгты.

Иннае ирон сауджын Итониты Георги Калачы дины семинар Сухиты Михалæй дыууæ азы раздæр фæци каст æмæ райдайæны Салыгæрдæны куиста, стæй та Хуымæллæджы. Уый-иу ирон дарæс скодта æмæ уæлбæхæй зылди хъæуи-хъæу, адæммæ сидти, цæмæй Шамилы ардауæн ныхæстыл ма æууæндой æмæ пысылмон дин ма райсой. Шамил æм, кæй зæгъын æй хъæуы, мæстæй сыгъд æмæ йе ‘рцахсæггаг стыр лæвæрттæй дæр зæрдæ бавæрдта.

Ахæм иттæг зын æмæ тæссаг уавæрты райдыдта йæ куист Сухиты Михал Ирыстоны дины къамисы. Зæгъæн ис, сæ рахиз

Сухиты Михал.

къабаз ссис архимандрит Иосиф әмә Колыты Аксойән. 1860 азәй фәстәмә ирәтти ‘хсән чырыстон дин тауыныл кусын райдыдта Чырыстон дин Кавказы ногәй йә къахыл сләууын кәнүнү әхсәнад. Михал иудадзыг дәр уыд уыцы Әхсәнады уәнг әмә йә зонд, йә хъарутә нывондән хаста иумәйаг хъуыдагән.

Әрыгон сауджын бирә зынтә бавзәрста, йе ‘мхъәуккәгты ног аргъуанмә әрбахәстәг кәнүнүл кусгәйә. Адәм ахуыр нәма уыдисты ацы кувәндөнмә цәууыныл, дины әгъдәуттә сын амонын хъуыд иудадзыг, әмә ләппу, куыд фәзәгъынц, йә удәй арт цагъта, канд аргъуаны нә, фәлә әхсәнә әмбырдты, стәй ләгәй-ләгмә фембәлдүтүл дәр адәмән сә зонда-хаст арәзта Чырыстий динирдәм. Әмә йын ацы хъуыдад-джы стыр әххуыс уыд йә мадәлон әвзаг — Михал аргъуаны кувытә әмә аргъуыдта иронуа, стәй әхсәнадон әмбырдты дәр дзырдта мадәлон әвзагы.

Дины кусджыты миссионерон куыст, ай-гъай, пысылмәтты зәрдәмә нә цыд, уыдон сусәгәй фарсласән кодтой Шамилән. Уәлдай тынгәр архайдтой тәгиатаг әмә куырттатаң әлдәрттә, стәй Дыгургомы бадилатә, суанг сәм ахәм фәнд дәр әрцыди: хъуамә Колыты әмә Сухиты сауджынты адавта-иккөй әмә сә Шамилы къухмә радтаиккөй. Аксо әмә Михалән уыцы хабар фехъусынчынц, әмә сәхи хъахъәдтой, хәстон хицауд дәр сәм йә хъус тынгәр дарын райдыдта.

1859 азы Сухиты Михалы бәрны бакодтой Әрыдоны иннә аргъуантә дәр, уәдә әндәр хъеуты аргъуантә аразыны куысты дәр архайдта иттәг зәрдиагәй. Архитектор С. Уpton әмә Иры хәстон зылды хицау булкъон Эглайимә Михал ләмбынәгәй йә хъус дардта Джызәлә аргъуаны арәзтадмә. Ацы кувән-дон срәвдз 1867 азы.

Миссионерты куысты ахсджиагдәр къабәзтәй иу уыди дины скъолатә ифтонг кәнүн дәр. Ахәм скъола фәзынц Әрыдоны аргъуаны цур. Чырыстон дин ногәй йә къахыл сләууын кәнүнү әхсәнады гәххәттүтәй иуы фыст уыди, зәгъгә, «Әры-доны скъолайы ахуыргәнинәгтә уырыссаг әвзаг иннәтәй хуыздәр зонынц. Сухиты Михал сын амоны дины зарджытә. Ләппутәй уәлдай ма скъоламә цыдысты әхсәз чызджы. Әры-доны әмә Чырыстонхъәуы скъолатә Цәгат Ирыстоны иннә скъолатәй ләууынц дзәвгар уәлдәр». (Ныхас җәуыл ләппуты

скъолатыл).

Чысыл фæстæдæр Михалы фæндæй Ёрыдоны фæзынди сылгоймæгты дины скъола дæр. 1865 азы бæрæггæнæнтæм гæсгæ Ёрыдоны нæлгоймæгты скъолайы кастис æртиссæдз лæппуйы, сылгоймæгты скъолайы та — дæс чызджы.

1866 азы Сухиты сауджыны Ёрыдоны чырыстон кувændonæй раивтой Сыгъдæг Мадымайрæмы Дзæуджыхъæуы аргъуанмæ — уыцы аз дыккæгæм августы Колыты Аксо — Ирыхъæуы аргъуаны сауджын — кæй амард, уымæ гæсгæ.

Ирон аргъуан арæзт æрцыди 1814 азы Ирыстоны дины къамисы фæндæй. Йæ нысан уыди Владикавказы фидары цæрджыты домæнтæ æххæст кæннын æмæ миссионерон куыст. Фидары цы ирон адæм царди, уыдон кувændonы арæзтадæн радтой дыууæ мин сомы. Аргъуан раздæр уыди хъæдæй конд. 1823 азы йæ бынаты фæзынди дурæй амад бæстыхай. 1863 азæй фæстæмæ йæм цæуын райдытой горæты æппæт цæрджытæ дæр, разамынд та йын лæвæрдта епархи. Ацы кувændonmæ цыдысты æппæт нациты минæвæрттæ дæр, стæй суанг хъæуттæй дæр.

Йæ ног бынаты кусгæйæ Сухиты Михал фыццаджы-фыццаг бацархайдта, дзæнгæргæгоны арæзтад кæронмæ цæмæй ахæццæя, ууыл. Амайын та йæ райдытой Колыты Аксойы фæрцы, Владикавказы хæстон зылды хицау инæлар-лейтенант барон Вревский йын æххуыс кодта, афтæмæй. Арæзтадон комитет (уыдысты дзы капитан Зыхъуайы-фырт, прaporщик Байаты Хуысин, старшина Гæздæнты Нафи) æрæмбырд кодта 1019 сомы æмæ 26 капеччы (барон Вревский мысайнаг уыди 700 сомы, Владикавказы къупеçты æхсæнад радта 277 сомы æмæ 99 капеччы, хицæн адæймæгты мысайнæгты нымæц та уыди 41 сомы æмæ 27 капеччы). Цыппар ивазны бæрц зæхх ныкъкъахтой, бындур дзы сæвæрдтой, стæй йыл карст дуртæй иу фæлтæр ауагътой. æхцайæ ма бazzади 506 сомы æмæ 90 капеччы.

Фæрæзтæ кæй нæ фаг кодта, уымæ гæсгæ дзæнгæргæгоны арæзтад ныффæстиат дæс азæй фылдæр. Сухиты Михал рапорт ныффыста, æмæ 1868 азы аргъуанты хицæуттæ бар радтой дзæнгæргæджы бæстыхай саразынæн. Гъемæ 1871 азы августы хъуыдаг кæронмæ ахæццæ. Фæстæдæр аргъуанмæ бацæуæнтæ банныыл кæнныны фарста дæр лыггонд æрцыди. Уый фæдыл газет «Терские ведомости» 1875 азы хъусын кодта: «...благодаря настоящию Владикавказского Полицмейстера и

вниманию отца Благочинного (нынче цауы Сухиты Михалыл. — Г. Л.) православной Осетинской церкви, выстроенной, как известно, на возвышении города, где глиняный грунт земли нередко производит непроходимые грязи, теперь устраивается очень красивая и удобная каменная церковная лестница. Прихожане св. храма, как нам передавали, по мере сил, хлопочат о скорейшем окончании лестницы, внося свой личный труд и разные пожертвования».

Фæстæдær ма, Михалы фæндæй аргъуанмæ æфтыд æрцыд æмхасæн, æмæ бæстыхай фæуæрæхдæр.

Михал Дзæуджыхъæумæ куы ссыд, уæд дардæр хæцдæ кодта протоиерей Колыты Аксойы фарны хъуыдæгтæ, йæ бæрны уыдысты Ирыстоны фылдæр аргъуантæ æмæ скъолатæ. 1869 азы Сыгъдæг Синод сразы архимандрит Иосифы курдиатыл æмæ йын йæ куыстæй аæуыны бар радта. Чепиговскиймæ цы документаци уыд, уый æнæхъæнæй лæвæрд æрцыди Сухиты сауджынмæ. Уый ныртæккæ æфснайд ис ЦИГСИИ-йы зонадон архивы.

Дины хъуыдитæ тауыны куыст Ирыстоны иумæйагæй тынг хорз næ цыди. Сауджынта дæр мыггагтай вæййынц, æмæ дзы иуæй-иутæ сæхиуыл стыр уæз næ уагътой. Фæлæ Михал уыдонæй næ уыд. Йæ куысты тыххæй 1871 азы кæрон цы гæххæтт ныффиста, уым загъдæуы: аргъуаны цы авд динамынды сарæзтон, уымæй уæлдай ма мын дингæнджытимæ сæ хæдзæртты уыди 400 беседæйы. Цы фарстатыл дзырдта кувæг адæмимæ, æрмæст уыдон номхыгъд ахсы 16 фарсы. Йæ ныхасы сæр та-иу уыди: чырыстон дины ахуырад, сыгъдæджыты цард, аргъуаны фæткæвæрд, архаикон æгъдæуттæ æмæ а. д. Уыцы æвæллайгæ куыст-иу хорзырдæм фæзынд адæмы зондахастыл: арæхдæр цæуын байдытой кувæндæттæм, аргъауын кодтой сæ сывæллæттыл, мысайнæгтæ æвæрдтой, æмæ уый ахъаз уыди иумæйаг хъуыддагæн. Зæгъæм, Хуымæллæджы аргъуанмæ чи цыд, уыдон сæ иумæйаг æмбырды уынаффæ рапастой: æрæмбырд кæнæм 3000 сомы ног аргъуан саразынæн. Дæргъæвсы зылды чырыстæттæ дæр æрæвæрдтой мысайнæгтæ — ног кувæндоны бæстыхайæн.

Архаикон æгъдæутты кой-иу куы рацыд, уæд Михал адæмæн æмбарын кодта, чызтыкъæфт, ирæд, хистытыл уæлдай хæрдзтæ цардæн стыр зиан кæй хæссынц, уый. Уыцы фарстатыл ныхас

цыди дины кусджыты съездты дәр 1873 азы 22 февралы әмә 16 майы. Цы уынаффәтә-иу раҳастой, уыдоны бын-иу сә къухтә әрәвәрдтой ирон адәмәми минаевәрттә. Әппәт уыцы мадзәлттә адәмән пайдайы хос кәй сты, уый тыххәй фыста адәмон ахуыргәнәг Уырыймәгты Харитон газет «Терские ведомости»-йы. Тыхмийә, әфхәрән мадзәлттәй адәммәе са-быр, зондджын ныхас бирә тынгдәр хъары, дзырдта Харитон.

Владикавказы чырыстон уынаффәдонмә хауд иуәндәс зылды: Дзәуджыхъәуы, Джызәлы, Олгинскәйы, Бәтәхъойыхъәуы, Дағъ-Къохы, Хуымәлләдҗы, Дағлагхъәуы, Хидыхъусы, Дағгъәвсы, Санабайы әмә Георгиевски. Ахәм уынаффәдәттә ма уыд Әрыдоны (йә сәргъы Гатуты Алексей), хауди йәм 6 зылды, Дағуры (йә сәргъы Сихъоты Георги), хауди йәм 9 зылды.

Йә иу балцы фәстә (1890 азы) Сухиты Михал әрәмбырд кодта ахәм хабәрттә. Чырыстәттәй пысылмон хъәутәм, бар нәе райсәйә, чи ралыгъд, уыдон ныххәңдисты Хъуыраны диныл. Фондз хъәуы ахәм бинонтә разынди 40. Уыдонимә Михал куы фәнныхас кодта, уәд дзы 1889 азы ногәй чырыстон динмә раздәхти 70 адәймаджы, 1890 азы та — 40.

1884 азы Сухиты Михал сыгъдәдҗы ном радта Георгий тырысайән. Уымән йә уәлә фыст уыди: 1877 — 1878 азты Турчы хәсты фестүыхты тыххәй. Император Александр II әй саккаг кодта Ирон дивизионән 1878 азы 8 августы. Тырысайән сыгъдәдҗы ном ләвәрд әрциди Дзәуджыхъәуы, уыдисты дзы Ирон дивизионы архайджытә 53 зылдәй. Уыцы каддджын әмбырды Сухиты сауджын афтә загътә: «Йә бәрzonдzинад император йәхәдәг ёвдисән уыди, хәсты быдры Ирон дивизион цы стыр әхсар әмә ләгдзинад равдыста, уымән, әмә хицән хәрзиуджытә әмә цинтәй уәлдай Сыгъдәг Георгий ном хәссәг тырыса саккаг кодта уәлахиздзаутән».

Куыд педагог, афтә дәр Михал йәхи равдыста иттәг арәхст-дҗынәй. 1862 азы протоиерей Колыты Аксо йәхи хардзәй ирон чызджытән цы скъола байтом кодта, уымән Михал 1866 азы сси сәргъләүүәт әмә Хуыцауы Закъон амонәг. Ахуыргәнәндөн раст уыцы рәстәг нымад әрциди дыууәкъласон скъолайыл пансионимә, фәстәдәр та — әртәкъласон скъолайыл пансионимә. Райдайәни дзы ахуыр кодта 10 чызджы, 1868 азы та — 30. Уыдонәй 24 уыдисты ирәттә, иннәтә та — уырыссәгтә.

Рухсады хъуыдаджы йын бирәе кәй бантыст, уый тыххәй Михалән бирәе хәттыты радтой арфәйи гәххәттытә, ноджы йә схорзәхджын кодтой Сыгъдәг Аннәйи З-аг къәпхәны орденәй (1878 азы).

Хуыщауы Закъонәй уәлдай ма Сухиты сауджын скъоладзаутаен амыдта ирон әвзаг.

Нә ныхас фәуынмә хъавәм Байаты Гаппойы хъуыдыйә: «Фәләе ирон адәм хъуамә әеппәтәй бузныгдәр уой сә дины кусджытәй — ирон фыссынады рәзтән стыр ахъаз кәй фесты, уый тыххәй. Нырыккон ирон литературәйән, әнәгүүрысхойә, рәзән уыд әрмәстдәр уыдан фәлләйттыл әңцой кәнгәйә. Дины чингуытә, Библийи хицән хәйттә, стәй, бонаифәстагмә, Евангели уыдан ратәлмац кодтой. Скъолаты ахуыргәнән чингуытә, Зәронд фәдзәхст, Ног фәдзәхст, абетә, дзырдуәттә әмәе әнд дунейи рухс федтой апостол Иосифи фәрцы, әнувыд, иузәрдион әххуысгәнджытә та йын уыдысты ирон сауджынта Сухиты М., Токаты К., Гатуты А., Цәлыккаты А., Дзампаты И. Уыдан нәмттә фыстәй баззадысты, кәй ранымадтон, уыцы чингуытыл, әмәе сын рохгәнән нәй» (газет «Казбек», 1905, № 2163).

АХУЫРГЕНЕГЕН ӨХХУЫСЕН

МАМИАТЫ Изетә

АИВАД – УДВАРНЫ РÆЗÆН

(Интегративон урокты цикл)¹

**Дыккаг — әртүрккаг уроктә. АИВАДЫ НЫСАНИУӘГ АД-
ӘМОН СФӘЛДЫСТАДЫ**

Эпиграф: «Нартә уыдысты әңгәг рыцартә. Кардәй куыд арахстысты, афтә – фәндырыәй дәр» (Джыккайты Шамил).

Урокты нысан: нә рагфыдәлтәм музықајәйән џавәр нысаниуәг әмә функцитә уыдис, уый сбләвлүүрд кәнүн; музықа, нываивад әмә литературајы бастдзинәдтыл әрныхас кәнүн.

Урокты хәстә:

- 1) ахуырдзауты Нарты каджыты Сырдон әмә Аңәмәзы циклтимә зонгә кәнүн;
- 2) ахуырдзауты эмоцион әмә аналитикон хъуыдыкәннынады рәэтыл бакусын;
- 3) фыдракәнд әмә йә бафхәрны темәйыл әрдзурын.

¹ Райдайән журналы ацы азы иугонд 1-2 номыры.

Дыккаг урок. УАДЫНДЗЫ ЗӘЛТАЕ – ХУР АӘМӘ ЦИНЫ ГҮҮРӘЕН

Урочы фәлсист: Тугъанты Махарбеджы ныв «Ацәмәз уадындаңай цәгъды», Цоциты Хъазыбеджы ныв «Фыйяу», Гадаты Лазәры скульптурә «Музыкант», скъуыддзаг Хосроты Тотырбеджы сюитәйә («Тугъанты Махарбеджы нывтәм гәсгә: симфонион эскизтә»); фәйнәтгүл фыст скъуыддзаг («Нэртон Ацәмәзән йә цагъдмә...») Малиты Васойы амдзәвгәты цикләй «Тугъанты Махарбеджы нывтәм кәсгәйә».

Урочы хуыз: Иугонд урок (литературә, ныvkәненад, музыка), аналитикон беседә.

I. ХӘЕДЗАРМАЕ КУЫСТ СБӘРӘГ КӘНЫН (2 – 3 хуыздәр ныввәцәнмә байхъусын, әрдзурын сыл).

II. НОГ АЕРМАЕГ.

Ахуыргәнәг йә раныхас аразы, урокмә рагацу кәй бацәттәе кодта, уыцы скъоладзауты әххуысәй.

1. Ирон эпос сфаэлдисджытә аивадән кодтой стыр аргъ. Эпикон хъомысәй уләфынц наerton адәмы зард аәмә кафт. Нарты гүппырсартә стырај чысыләй сә уды бәрц уарзынц ерысәй симын. Байхъусәм ахуыргонд Абайты Вассойы ныхәстәм.

1-аг ахуыргәнинаг кәссы (кәнә дзуры): «В сказаниях нередко встречается выражение «симд стынг и» («симд усилился»), это дает основание полагать, что танец начинался в медленном темпе и, постепенно ускоряясь, достигал такой бурной силы, стремительности, что более слабые участники рисковали в нем целостью своих конечностей и даже жизнью. Так, сын кривого великана, Алаф, пал жертвой нартовского хореографического искусства. После танца в паре с Батразом, он еле дополз домой, со сломанными ребрами, рукой и ногой».

2-аг ахуыргәнинаг: «Кроме симда в сказаниях описываются сольные танцы, которые требуют от исполнителя виртуозного искусства и ловкости. Это пляска по краям фынга с обязательным условием – не задеть яств и сосудов, коими уставлены пиршественные столы. Далее предстояло сплясать на краях большой чаши-кахца, наполненной пивом, без того, чтобы чаша хоть чуть пошатнулась. Надо было, наконец, проплясать, имея на голове кубок, полный до краев ронга, и не пролить ни одной капли.

Безупречное исполнение таких номеров было под силу только лучшим танцорам, состязание между которыми составляло одно из любимых зрелищ наортов».

Ахуыргәнәджы раныхас:

2. Нарт әрмәст кафынмә нәе уыдысты дәсны. Уыдан уарзтой әмәк кодтой музыкалон аивадән дәр. «Ирон эпосы музыкәйи гени» хоны Нарты Аңамәзы поэт әмәк литературәиртасәг Джыккайты Шамил. Абайты Вассо та йә бары номдзыд фракиат зарәттәнәг Орфеимә. Аңамәз дәрниу Орфейау Сау хохирындыл йә уадындзәй күү әрцагъта, уәд-иу мәргүтә сәе зарынәй бандадысты. Йә уадындзы әмбисонды зәлтәм-иу әрситә сәе хуыккәмтәй раластысты әмәк-иу симын райдытой, сагтә-иу сәгүүттимә кафыныл схәцьдысты. Айнәг къәдзәхтә-иу згъәлдысты йә уадындзы зардмае, әртадысты-иу әнусон цыйтитае, хәхтә әмәк кәмтти-иу зәлыди сәе дәтты хәл-хәл. Зәхх-иу дицинаег рафтыдта.

(Кадәг «Аңамәз әмәк Агуындә-раесугъд» ис 8-әм къласы программәйи. Ацы урок раздәр ләвәрд күү цәуя, уәд уал әмбәлү цыбыртәй Аңамәзы циклыл әрдзурын, бәстондәр та — амынд кадәджы сюжетыл. Уый фәстә дзы ахуырдаутә бакәсдзысты скъуыддзаг. (Кәс: Нарты каджытә. — Дзәуджыхъяу, 1949. 508 — 511-әм фф.). Текст дәттын хъәуы скъоладзауты зонындзинәтәм гәсгә адаптацигondәй. Цымыдисагдәр уыдзәенис, кадәджы ирон әмәк дыгурон варианттимә сәе базонгә кәнүн; скъоладзаутә, кәрәдзийи радыгай ивгәйә, кәсдзысты: дыгуронау хуыздәр чи арәхсы, уый — дыгурон текст, иннәе — ирон; әмәк афтә дарддәр.

Дәлдәр хуызәгән дәттәм ахәм «иугонд» текстәй скъуыддзаг, дыгурон версийи бындуры әвәрд ис «Нарти Аңамәзи зар» (ныффыста йә Тугъанты Махарбек. Кәс: Нартә: Ирон адәмы героикон эпос. 1 чиныг. М., 1990, 320 — 328 фф.; кәнәе: Ирон адәмон сферадыстад. 1 том. 2-аг баххәстгонд рауагъд. Дзәуджыхъяу, 2007, 238 — 245фф.).

III. ТЕКСТ АИВ КӘСЫН.

Скъоладзаутә уал ацы скъуыддзаг фыццаг хатт аив бакәсдзысты, уый фәстә сын баҳәс кәнүн хъәудзәенис, цәмәй әнәзөнгә дзырдты бын баҳахх кәной (текст хъуамә уа сә цәсты раз). Текстыл күисты 2-аг этап: комплексон анализ — строфагай, уышыу рәстәджы дзырдуатон күист кәнгәйә.

<...>

Нарти Уажи фурт минги Ацәмәз
 Сау хонхи сәрмә ку *фәррәдәхсүй*,
 Ёртдор къәдзәхбәл әрбадуй әма
 Цәгъунтә әдта йе ку байдайуй. <...>

Ацәмәзы зардмә уәд сәрджын сагтә
 Уасын байдытой сә *галхъәләстәй*,
 Сә *къалиуджын* сыйкатә бәрzonд сисынц
 Ёмә афтәмәй листәг расирынц.
 Сау хъәды сыйитә, чыллиппытәгәнгә,
 Бавнәлдтой кафынмә Сау хъәды әрдузы<...>
 Сау хохы сәрәй уәд сау нәл сәгтә
 Ызгъорын байдытой, кәрәдзийы сургә<...>
Уырынгсыкъа галдзәбидыртимә
 Рог симды иумә куы баңыдысты<...>
 Тәппуд тәрхъустә цъусдуг айхъуистой<...>
 Ёмә быдышты сисынц *уайынтә*.
 Хины рувәстә куы нал фәләууынц,
 Бәрzonд куы сисынц сә *хәмпус* къәдзилтә
 Ёмә расирынц тәрхъусты фәстә<...>
Әфсатиый фос уәд дзугтә-дзугтәй
 Айнәджы бынмә уәд куы рамбырд вәййынц,
 Алы хъәләстәй алы уастгәнгә<...>

Уажи фурт Ацәмәз ә *хәтәләй*
 Хъәбәрдәр цәгъунтә ку байдайуй.
 Цәгатон әршиштә сә тар фунәй
 Сә гъур-гъурцәугә әригъал унцә,
 Сә гъар ләгәттә ку ниууадзунцә
 Ёма ләп-ләпгәнгәй кафун ‘ма шемун
 Сау гъәди астәу уәд байдайунцә;

Уәд та Ацәйи фырт – чысыл Ацәмәз –
 Ноджы куы ныzzары зәрдиагдәрәй.
 Ёнахъән дуне әрыхъал вәййы
 Ацәйи фырты рәсүгъд зарджытәм:
 Ёнусон цъититә тайын байдытой,
Ихы фәзгъәртә, фәрчытә хаугә,
 Ёрызгъәлдисты хохы бәрзәндтәй.
 Уынгәг кәмтты та цырд хәххон дәттә,
 Хәлхәлгәнгә ‘мә сә урс фынк калгә,
 Уәрәх быдыштәм сисынц *уайынтә*...

Гәмәх къулдунтә, гәмәх әрдоztә
Сә цъәх зәлдагә уәд радарунцә;
Аллихужи рæсугъд деденгутә
Идзулд будурти уәд равзәрунцә.
Дүйней будуртә Фæлвæрай фонсæй
Уәд байдзаг унцә; деденгутæбæл
Гæбæлотæ ‘ма стонг мудбиндзитæ,
Дув-дувгæнгæ, ратæхæ-батæхæ
Уәд кæнунцә; алли рæсугъд мæргътæ
Сә уасунæй сау гъæдæ сæ сærbæл
Уәд ишесунцә: хуарз Ацæмæзæн
Фæрсаг кæнунцæ. Уалджигон хор дæр
Æгæс дунебæл æхцæуæн гъарæй
Уәд ку бакæсуй; кæдзос дунгæмæ
Алли удгоймаг æхе рахаттæй,
Фæтæн реуи дзаг уәд исолæфуй.

Дзырдуатон куыст:

Фæррæдæхсун – дыг. схилын, схизын.
Галхъæлæстæй – ам, æвæццæгæн: бæзджын хъæлæсæй.
Чъыллиппытæгæнгæ – зæвæтдзæгъдæнгæнгæ, сæррæтгæнгæ.
Уырынг – зазубрина, насечка.
Галдзæбидыр – (Абайты Вассо, дзырд дзæбидыры этимологи
æмбарынгæнгæйæ, куыд амоны, афтæмæй хæххон дзæбидыр
хауы сæгъты мыггагмæ, фæлæ асæй стыр кæй у, уымæ гæсгæ
йæ схуыдтой хъæддаг гал. (Кæс: Абаев В.И. Историко-
этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. 391 ф.).

Цъусдуг – уысм, цыбыр рæстæг.

Сисынц уайынтæ – райдайынц уайынтæ.

Хæтæл – дыг. уадынцз.

Ихы фæзгъæр – ихы стыр къæртт.

Фарк (*биræuон нымæцы*: фæрчытæ) – схъис, гæбаз.

Идзулд – дыг. идзуулун – мидбылты худын, цин кæнын.

Гæбæлотæ – дыг. гæлæбутæ.

Фæрсаг кæнунцæ – ам: дыг. хъырнынц.

Æхцæуæн – дыг. æхцон, æхсызгон.

Кæдзос дунгæмæ æхе рахаттæй – дыг. сыгъдæг дымгæмæ йе
'ргом раздахгæйæ.

IV. БЕСЕДА АХУЫРГӘНӘДЖЫ КОММЕНТАРИТИМӘ:

- Куыд әмбарут Аңайы фәллойы уәрстү (фос – хистәртән, уадындз – Аңамәзән) мидис? (Хистәр фырттән фосы дзугтә, кәстәрән – уадындз; зәронд Аңайы бынты ахәм хуызы байуәрст дзуры, Нартә музыкалон аивадән цы бәрzonд аргъ кодтой, ууыл).
- Цы разәнгард кәнә Аңамәзы йә диссаджы цагъдмә? (Агуындә-рәсүгъдмә уарзондзинад).

– Тексты баҳахх кәнүт эпитеттә әмә, цы дзырдтә бәрәг кәнүнц, уыдонимә сә уә тетрәдтәм рафыссут. Цавәр у сә нысаниуәг?

– Уә хъус әрдарут, дзырд *сau* ацы чысыл скъуыддзаджы цал хатты әмбәлы, уымә. Цы нысын кәнә?

– Цавәр фәтк рахатән ис Аңамәзы цагъды? Куыд баст уәрдзы змәлдимә? (Цас зәрдиагәй-зәрдиагдәр цагъды, уый бәрц (музыкалы темпы рәэстимә) парахатдәр кәнә әрдзы хъәлдзәг ахаст, ирдәрәй зынынц уалдзәджы әүүәлтә).

– Уыцы хуызы текст цал хайыл адих кәнән ис? Цыбыртәй радзурут алы хайы мидис дәр. (1. Аңамәз йә уадындзимә ссыди *Сau* хохырындзмә әмә дзы әрцагъта Агуындә-рәсүгъды цәстмә. Сәрджын сагты уаст *сau* хъәды ныццарыдта, сә сәртәй хъазгәйә, лыстәг расирдтой. Сычъитә симынц галдзәбидыртимә, рувастә тәрхъусты фәстә, Әфсатий фос, алы хъәләстәй уасгә, айнәджы бынмә дзугтәй әмбырд кәнүнц; 2. Әрситә райхъал сты сә тар фынәйә, уәззау ләп-ләпгәнгә, уыдан дәр кафын, симын райдыдтой; 3. Әнусон цъититә тайынц, раивылдысты хәххон дәттә, къуылдымтә цъәх адардтой, гәләбутә әмә мыдыбындытә тәхынц дидинәгәй-дидинәгмә, мәргүтә тъәллангәй зарынц. Адәм уалдзәджы хъарммә сә риуы дзаг суләфыдысты).

V. МУЗЫКАЛОН УАЦМЫСЫ АНАЛИЗ.

Ахуыргәнәг бағиппайдзәнис, «Нарты Аңамәзы зард» нә аивады минаевәрттәй бирәты кәй сразәнгард кодта ног сфаәлдыстадон стараңтәм. Скъоладзаутә байхъусдысты (хайгай) Хосроты Тотырбеджы сюйтәйә скъуыддзагмә («Аңамәз уадындәй цагъды»). Ахуыргәнәджы аххуысәй хицән хәйттән сә мидис райхалдысты, кадәгәй сәм иллюстративон әрмәг әвзаргәйә; сә хъус әрдәрдзысты музыкалы лейтмотивон мыртәм: Аңамәзы цагъд фәлтәргай, зәрдиагәй-зәрдиагдәргәнгә, куыд зәлә; мелодийы ритмы ивәнтәм (сәрджын сагты лыстәг сирд,

тәрсаг сыйчыты рог чыллиппытә; әрситы уәззау ләппи-ләпгәнгә симд; Әфсатийы дзугтә Cay хохы бынмә фылдарапай-фылдарапай күйд кәнзың; хуры рухс тынтәй дуне күйд байдаг ис, адәм сәе риуы дзаг күйд суләфыдысты әмәе а.д.).

VI. НЫВЫЛ КУЫСТ.

Уый фәстә Тугъанты Махарбеджы ныв скъоладзаутә абардзысты фольклорон уацмысимә, сбәлвырд кәндзысты, әнгәс әмәе сәе хицән чи кәны, уыцы әууәлтә.

Фарст: Әркәсүт нывмә әмәе зәгъут, цы уәм дзы фәкастис әнахуыр?

(Ныв цы гәххәттыл конд у, уый ахуырст (әрвхуыз-кәрдәг-хуызцъя) дзурәг у уалдзәджы раләудыл, әрдз кәй райхъал ис, ууыл; романтикон уарзтыл. Уыйхыгъд Cay хохы рәбүн чи стыгуыр ис, уыцы сагтә, дзәбидыртә әмәе сәе фәстә әрситы кафәг къорд та у тар ахорәнташ фыст).

Фарст: Цы амоны ахәм контраст, нывланын ахәм хатдзәгмә: Тар ахорәнты фәрцы нывланын ноджы ирдәрәй әвдиси уалдзәджы цардхәссәг улафт, йә цинәйдаг змәлдү әууәлтә?

(Скъоладзауты әркәнин хъәуы ахәм хатдзәгмә: Тар ахорәнты фәрцы нывланын ноджы ирдәрәй әвдиси уалдзәджы цардхәссәг улафт, йә цинәйдаг змәлдү әууәлтә).

VII. ӘМДЗӘВГӘЙІ АНАЛИЗ.

Нывәй рахизән ис Малиты Васойы әмдзәвгәты циклмә («Тугъанты Махарбеджы нывтәм кәсгәйә»). Ацы уроочы уал дзы ахуырдзаутә базонгә уыдзысты Ацәмәзы мотивимә баст сюжетон хaimә (ныры онг әмбәрзтәй уыдис фәйнәгыл фыст).

Малиты В. Тугъанты Махарбеджы нывтәм кәсгәйә

(скъуыддзаг)

V

Нәртон Ацәмәзән йә цагъдмә
Әрыхъал әрдз,
Әрыхъал цара.
Сызгъәрин мыртә уд әрдахстой, –
Хъыгән дзы нал бazzад бынат.
Ләг ферох ие ‘нусон мәстытәй,
Йә уәнгтә суәгъд ысты бынтон.
Йәхимә каст әндәр цәстытәй,
Әндәр цәстытәй федта бон.

Фәрстытә әмә бакусинәгтә текстмә (ахуыргәнәгән әх-хүсән);

1. Күйд әмбарут ацы ныхастә?:

— Сызгъәрин мыртә уд әрцахстой;

— Ләг ферох ие ‘нусон мәстытәй;

2. Цы хузызы фәхъәздыгдәр кодта поэт кадәджы мидис? (Әмдзәвгәйи фылдәр әргом здәхтәуы, зарап адәймаджы удыхъәдыл күйд сахадынта, уымә. Фольклорон уацмысы адәймаджы райгә уавәр Аңамәзы цагъимә комкоммә баст нәу, фәлә, уыңы цагъды хъомысәй әрдзы цы ивдзинәйтә әрцидис, уылонимә («кәдзос дунгәмә алли удгоймаг әхе рахаттәй, фәтән реуи дзаг уәд исоләфүй»). Әмдзәвгәйи нәртон Аңамәзы цагъимә әрдзимә «әрыхъал ис» адәймаг дәр).

3. Цавәр әнкъарәнтә әвзәрын кәнынц «сызгъәрин мыртә» адәймагмә? (рәсугъәдзинады, сәрибары әнкъарәнтә цардмәе райгә цәстәнгас).

Абарат әмдзәвгәйи мидис Махарбеджы нывимә («Аңамәзы цагъд»). Поэт дзы сәйрагдәрыл цы банимадта?

VIII. Беседә-хатдзәг, әмткәй аивады алы къабәзты Аңамәзы сюжет цы бынат әрцахста әмә йә эстетикон нысаниуәг цавәр у, уый фәдил. Сқыладзауты хъуыдитә ракром кәнынән феххуыс уыдзысты **Фәрстытә**:

1. Цавәр әнгәсдзинад ис Нарты Аңамәз әмә Орфейи фәл-гонцты?

2. Күйд ивы Аңамәзы зарәг-цагъимә йә алыварс дуне?

3. Цәуыл дзурынц әрдзы уыңы ивәнтә?

4. Адәймаг сә аив дзырды, ахорәнты әмә музыкәйи «әвзагәй» күйд әнкъары?

IX. ХӘДЗАРМӘ КҮЙСТ:

1. Зәрдыл әрләууын кәнын ирон традицион культурәйи әвдисәйнәгтә (ирон хәдзар әмә артдзәсты конд, къонайы рәхьысы нысаниуәг, цавәр бынат ахста Ныхас адәмы царды әмә а. д.), зәгъәм, Дзесты Күйдзәджы «Тасолтаны радзырд»-әй спайды кәнгәйә (кәс: Дзесты Күйдзәг. Уәлыгәсы радзыртә. Орджоникидзе, 1977) кәнә Болатты Хъазыбеджы уац «Ныхас»-әй (Ногдау, 1990, №5. ф. 23).

2. Зәрдыл әрләууын кәнын бердзенаг мифты Ариаднәйи мотив.

3. Бакәсын кадәг «Фәндир күйд фәзындис»-ы варианттә.

Әртыккаг урок. ТРАГЕДИЙӘ РАЙГУЫРДИ МУЗЫКАЕ

Эпиграф: «Сырдон у Нарты адәмьы фыццаг кадәттәнәг әмә ма аивады фәрәзтәй – сә азхынцәг дәр» (Мамиаты Изетә).

Урочы фәлсист: Тугъанты Махарбеджы нывтә «Сырдон Ныхасы» әмә «Нарты Сырдон» («Дыууадәстәнөн фәндүрү равзәрд»), скъуыдзаг Хосроты Тотырбеджы сюитәйә («Тугъанты Махарбеджы нывтәм гәсгә: симфонион эскизтә»).

Урочы хузы: Иугонд урок (литературә, нывкәнынад, музыкае), аналитикон беседә.

I. НОГ ӘРМӘГ.

Ахуыргәнәджы раныхас:

1. Нарты каддҗытәй бәлвырд у адәмьы цәстәнгас аивадмә. Ирон Орфейы курдиаты кәләнгәнәг мыртәм зәрдә сәрибарәй райхәлы, музыкае йын хәссы әхчондзинад, уый ивы суанг әрдзы сконд дәр. Ацәмәзы уадынды цагъд, йә мифологион мидисмә гәсгә, амоны уалдзәджы әрцыд. Ахуыргәндә хүымәтәджы нә фиппайынц, зәгъгә дзы ис хуры тых, хуры әүүәлтә. Гъе әрмәст, нә рагфыдәлты хъуыдымә гәсгә, аивад айдагъ рухс әмә рәсүгъдзинады гуырән нау. Уый адәймаджы удыхъәд ноджы сыгъдәг кәнни фыдаех әмә әннаккаг митәй.

Нарты каддҗыты ис әмбисонды эпизод – кадәг «Фәндүр куыд фәзындинис». Сәйраг архайәг дзы у Сырдон – дәлнимонты байзәддаг. Нарт ай хонынц «арвы хин әмә зәххы кәлән». Бирә фыдбылызтә сын кәнни, сәхәдәг дәр ай әфхәрынц, семә йә нә уадзынц цәрүн. Уыци быщәу ахицән ис трагедийә. Хәмәнц амардта Сырдоны авд (әндәр варианты – әртә кәнәе дыууадәс) фырты. Ныййарәджы стыр хъыгәй уәд равзәрдис фәндүр. Әмә әрцыдис диссаг: музыкае фесәфта Сырдоны уды хәрам. Бафиыдта Нартимә, фәндүр сын баләвар кодта. Уыдон загътой: «Иууыл цагъды куы фәүәм, уәддәр ацы фәндүрән ма уәд фесәфән. Уый чи цәгъда әмә мах ном чи мыса, уый уыдзән нахион».

II. ТЕКСТ АИВ КӘСЫН.

Скъоладзаутә ролтәм гәсгә аив бакәсдзысты кадәг «Фәндүр куыд фәзындинис». Фәлә уал уый размә хъаудзәни хәдзармә куысты иу хай сбәлвырд кәнни: цы зонынц ахуырдзаутә ирон рагонцарды әүүәлтәй (хәдзары конд, къонайы рәхисы, әхсанадон Ныхасы нысаниуәт әмә а.д.).

Кадәг «Фәндыр күйд фәзындиң»

(Темәйы нысанмә гәсгә адаптациоңд текст)

Нарт сә иумәйаг әмбырдтән хәдзар арәзтой, фәкуистой йыл афәдзәй-афәдзмә. Хәдзар сцәттә ис, әмә уәд Сосланы Сырдонмә арвыстой. Сослан ын загъта:

— Нарты әмбырдмә дәм дзурынц.

Сырдон аңауыныл сразы. Әмә араст сты Нарты иумәйаг хәдзармә. Нарт Сырдоны бафарстой, хәдзар йә зәрдәмә цәуы әви нае, уымәй.

Сырдон фәракәс-бакәс кодта хәдзары къуымты.

— Хорз у, фәлә ма... — загъта, сыстад әмә рацыдис.

Уәд әй Сослан фәсте расырдта әмә йә фәрсы:

— «Фәлә ма...», зәгъгә, җәмән загътай?

— Хәдзар хорз у, фәлә дзы астәүәй ницы ис, әмә уымән.

Уәд Нарт хъуыды кәнин райдытой, әмә Сослан бафишпайдта:

— Сырдон уымән афтә зәгъы, әмә хәдзары нае рәхыс.

Нарт уәд саразын кодтой стыр рәхыс, әрцауыгътой йә хәдзары астәү әмә та Сырдоны әрбаҳуытой.

Сырдон та фәракәс-бакәс кодта хәдзары къуымты.

— Хорз у, фәлә ма... — зәгъгә та загъта әмә та рацыдис.

Ныр та Хәмыйц рахызтис йә фәдыл әмә йә бафарста:

— Сырдон, хәдзар хорз күй схуыттай, уәд ма «фәлә ма...» җәмән загътай?

— Хәдзар хорз у, фәлә хурыскәсәнүрдигәй къуымы ницы ис, — дзуапп радта Сырдон.

Уәд та Нарт хъуыды кәнин райдытой әмә әрхъуыды кодтой: Сырдон хәдзар фаяу уый тыххәй, әмә хәдзары къуымы сылгоймаг нае.

Уәд әрхуытой сылгоймаг. Ног чынды хуызән әй сарәзтой әмә йә әрләууын кодтой къуымы.

Сырдонмә та хонәг әрвитынц, фәлә никәйуал фәнды.

Уәд Хәмыйц загъта:

— Әз әй тыхәй дәр ракәндзынән.

Әмә араст ис Сырдонмә, зәгъы йын:

— Нарты әмбырд дәм дзурынц сә иумәйаг ног хәдзармә. Сырдон нае разы кәнү:

— Хәрд әмә нозты күй фәбадут, уәд мәм-иу җәуылнә фәдзурат? Әз нал аңаудзынән.

Үәд әй Хәмүң раңахста әмәй йәе раңафтә кодта.

Сырдон тынг мәстдұжынәй ақыди Хәмүңы фәстә Нарты ног хәдзармә. Хәдзары фәракәс-бакәс кодта әмәй загъта:

— Нырмә хәдзар нәе уыдис, ныр хәдзар у.

Нарт үәд тынг ныщин кодтой.

Сырдон раздәхтис фәстәмә, фәлә Хәмүңмә масть бавәрдта йәе зәрдәйи. Хұуыды кодта, йәе масть дзы куыд райса, ууыл.

Хәмүңмә уыдис иу хъуг. Афтә нард уыдис, әмәй йәем адәм уынынмә цыдысты. Сырдон уыңы хъуджы адавта әмәй йәе аргәваста.

Хәмүң йәе хъуджы агуры әмәй йәе нәе ары. Үәд къулбадәг үсмә баңыдис әмәй йәе бафарста. Уый йын загъта:

— Сырдонән ис зәххы бын хәдзар. Уым агур дә хъуджы.

Фәләничи зыдта, Сырдоны хәдзар кәм ис, уый. Әмә та къулбадәг ус Хәмүңән бацамыдта:

— Әрцахс Сырдоны куызды, йәе къахыл ын ставд әндах бабәтт. Куыдз қәуын нәе комдәнис. Үәд-иу әй хорз фәнәм, әмә дә бахәццә кәндәзәни Сырдоны хәдзармә.

Хәмүң, къулбадәг ус ын куыд загъта, афтә бакодта. Ссардта Сырдоны хәдзар. Баңыдис мидәмә. Уәларт аг фыңы, аджы алыварс Сырдоны авд фырты әффәстәй кағынц. Хәмүң тынг смәсты, агәй йәе хъуджы фыдтә систа, Сырдоны ләппутәм фәләбурдта әмә сә фыңғә аджы ныккалдта.

Уый фәстә баңыдис Нарты *Ныхасмә*. Сырдоны уым байяфта. Уый Хәмүңы куы федта, үәд ныххудтис әмә афтә зәгъы:

— Тәригъәд нәу Хәмүң, — исчи йын үе стыр хъуджы фыдтә хәра, йәхәдәт та стонгәй бада!

— Чи зоны, мәе хъуджы чи бахордта, уый йәе хъәбулы фыдтә бахәра, — дзуапп радта Хәмүң.

Сырдонән йәе зәрдә ахсайдта, цыдәр фыдбылыз мыл әрцидис, зәгъғә. Әнәдзургәйә йәе хәдзармә фәраст ис. Хәдзары ракәс-бакәс кәнен әмәй йәе бинонтәй никәй ары. Аг систыдта, әмә дзы скалдысты йәе бинонты уәнгтә.

Цавдурау фәци Сырдон. Систа йәе бинонты стджытә агәй. Йәе хистәр фырты цондожы стджытәй фәндыр сарәста, иннә ләппуты зәрдәйи тәгтәй фәндырән скодта дыууадәс тәнни. Әрбадтис йәе хъәбулты стәгдары цур әмә фәндыры цагъдәй

йæ зæрдæйы хъыгтæ суагъта. Уый фæстæ рацыди Нартмæ. Ныхасы йæ фæндырыл æрцагъта æмæ йемæ ныззарыди:

— Нарт, ай уын мæ лæвар, æмæ мæ уемæ цæрын баудзут!

Нартæ фæндыр райстой æмæ кæрæдзийæн загътой:

— Иуыл цагъды куы фæуæм, уæддæр ацы фæндырæн ма
уæд фесæфæн. Уый чи цæгъда æмæ мах ном чи мыса, уый
уыдзæни нæхion.

Дзырдуатон-фразеологиян куыст:

Азхынцæг — азфыссæг, летописец.

Байзæддаг — бындар.

Хæрам — фыдæх, фыд-зæрдæ.

Историон мысæн — историческая память.

Ирондзинад — ирон адæм æндæр адæмтæй цæмæй хицæн
кæнынц, ахæм æууæлтæ.

Маст бавæрын зæрдæйы — mast зæрдæйы бамбæхсын
(бæлвyrд ræстæгмæ).

Къулбадæг ус — фольклорон уацмысты: кæлæнгæнæг ус.

Уæларт — арты (артдзæсты) сæрмæ.

Зæрдæ ахсайын — мæты бацæуын.

Сыстауын — (ам: аг) азмæнтын.

Цавддурау фæци — бандзыг ис, ныддур ис.

III. БЕСЕДÆ.

Фæрстытæ ахуыргæнæгæн æххуысæн:

1. Чи у Сырдон? Цæмæн æй хонынц Нарт «арвы хин æмæ
зæххы кæлæн»?

2. Цы зонут Сырдоны хабæрттæй? Нарт æй семæ цæрын
цæуылнæ уадзынц (сæхицæй йæ цæуылнæ нымайынц)?

3. Нарт Сырдоны сæ иумæйаг хæдзармæ кæй хонынц, уый
цæуыл дзурæг у?

4. Сырдон Нарты иумæйаг хæдзары цавæр аиппйтæ
бафишпайдтæ?

5. Цæмæн нал разы кæны æртыккаг хatt Нарты хуындмæ
ацæуыныл?

6. Ссарут тексты, Нарт Сырдоны зондæн (дзырдæн) стыр
аргъ кæй кæнынц, уый æвдисæг ныхæстæ.

7. Цæмæн фæхæрам ис Сырдон Хæмыцмæ? Йæ mast дзы
куыд райста?

8. Абарут грекъаг миф (Ариаднæйы мотив) æмæ, Хæмыц

Сырдоны хәдзар куыд ссардта, уыңы хабар. Цы сә иу кәнү?

9. Куыд ағхәрд әрцидис Сырдон, Хәмьцы хъуг кәй адавта, уый тыххәй? Куыд уәм кәсы, ағәр ағхәрд наеу уый?

10. Куыд мәстәй мары Сырдон Хәмьцы Нарты Ныхасы? Уый та йын цы дзуапп радта? Ссарут уыңы скъуыддзаг амә йәхъәрәй бакәсүт.

11. Хәмьцы ныхәсты фәстә куыд фәивта Сырдоны зәрдәйы уаг?

12. Радзурут текстмә хәстәг дзырдәй, Сырдон фәндир куыд сарәзта, уый. Баххәст ай кәнүт, хәдзары цы варианттә бакастыстут, уыдоны әрмәгәй.

13. Цәмән баләвар кодта Сырдон йә фәндир Нартән, цы сә куры йә ләвары ныхмә?

14. Уыңы ләвары фәстәй йәм Нарт цы цәстәй ракастысты амә цәмән? Куыд аивта Сырдоны әхсәнадон уавәр (статус)? (Сырдон сис Нарты фәндирдзәгъдәт, сә царды зынгәдәр хәбәрттә сын йә каджыты чи сәнусон кәндзәнис, ахәм әвзәрст адәймаг.)

15. Бамбарын кәнүт кадәджы ныхәсты нысан: «Иууыл цагъды куы фәуәм, уәддәр ацы фәндирән ма уәд фесәфән. Уый чи цагъда амә мах ном чи мыса, уый уыдзән нәхион»?

Ахуыргәнәджы хатдзәг:

Уәдә цавәр у ам эпос сферадисджыты хъуыды? Аивад уәнәмәләт, зәронд нае кәнү. Фәлә ма кадәджы амбәләм ноджы иу вазыгджын фәзиләныл. Грекъаг пантеоны сәрмагонд бынат ис зәрдыйдарыны ус-хуыцау Мнемосинәйән. Ирон Нарты каджыты та фәндир свәййи историон мысәни, ирондзинады символ («Уый чи цагъда амә мах ном чи мыса, уый уыдзән нәхион»), фыдаелты фарн фәстагәттәм чи фәхәццә кәндзәнис, адәмы удварны уыңы стыр хәзна.

IV. НЫВЫЛ КУЫСТ.

Дарддәр скъоладзаутә бакусдзысты Тугъанты Махарбеджы ныв «Нарты Сырдон»-имә («Дыуудәстәнен фәндирлы сәвзәрд»). Ацы хәс күухы хуыздәр бафтдзәнис, нывмә цыбыр пълан саразгәйә. Зәгъәм:

1. *Нывы сайраг композицион бәрдҗытә:* Сырдон амә архуы аг.

(Ныв дих кәнү дыууа хайыл: галиуырдыгәй уәллаг къумы —

егъау цәдҗджинағ фәлдәхтәй; йә цуры — сывәлләтты тәрігъәддаг стәгдартә әмәе сәргәхцытә, фыңғә доны уылән сәе йә разәй кәй оңг рахаста, уышы ран зәххыл фәйнәрдәм апирх сты. «Комхәлиу» аджы рәбын сылгоймаджы сәры къуыдыр, гүрп пыхыл даргъ дзыккуты бынәй нә зыны, уынәм әрмәст рахиз къухы стәгдар: йә хъәбултәй иуы күйд әрбахъәбис кодта, афтәмәй къәдәй бazzадис. Мард ус цыма йәхиуыл схәцыдис, растәғау кодта, гъалә-ма, мәе зәрдәйи уидәгтә цы баисты, зәгъгә — зәрдәскъуынәт әбуалгъ фәлгонц!. Нывы раззаг пъланы, рахизырдыгәй, дурыл бады зәронд ләг, «фәндәры» хъистә әдәрсгәе раивазыны хъару йәм нал ис, арахстгай сыл йе'нгуылдэтә әрхәссы. Фыдохы уавәр әй афтә әркъәдз кодта.

2. Хицән детальты нысануәг:

а) *фыдис* (Сырдоны чыылдыммә уынәм *фыдис* әмәе нә цәстстыл ауайы: ләг аг сыйстыдта, әмәе дзы *фыдис* цәуыл бамбәлдис, уый ауынгәйә, феррайау, сәры магъз андзыг ис, рохстәй *фыдис* иуварс әрәвәрдта. *Фәләбүрдта* агмәе әмәе йә күы афәлдәхта, уәд йә разы *райтынг* ис, зәххон адәймаджы уд кәмән нә фәразы, ахәм әвирихъяу ныв. Нә йын бафәрәзтаид әнамонд ныййарәг дәр, фәлә Сырдон уәдмәе раздәры Сырдон нал у. Йә *фыртты* зәрдәйи тәгтәй *фәндәр* әрцарәзта әмәе йыл цәгъды йә әгәрон хъыг. Карз масти риуәй әддәмә тоны, зарәг-хъарәджы ныхәстәй күы нә фемәхса (уыцы әлгъыстаг аджы фыңғә донау!), уәд зәрдә *фәйнәрдәм* фәркгай фәхаудзәни, атъәпп уыдзәени);

ә) *артдзәсты сәрмәе рәхысы* цәгтәе *афтида* (әмбарәм сәстүр *фыдракәнды* нысананау, цыма рагон әлгъыст — «дә къона фехәләд!» (кәнәе — идиомә «артыл дон ауадзын») — әцәгдзинады хуызы рацыдис).

б) *доны тәф*. Махарбеджы нывмә кәстәйә, нә бон зәгъын у: Сырдоныл цы әвирихъяу бәлләх сәмбәлдис, уый йын бындзарәй рафәлдәхта йә уды хәрам. Әрхуы аг — әбуалгъ *фыддзинады* символ — күйд равдәлон ис, афтә Сырдон дәр схицән ис Нартмә йә раздәры *фыдәх* ахастәй. Зәххон уды ацы метаморфозәйән әвдисәнау, фыңғә доны тәфәй нывы астәу цы егъау урс тәлм равзәрдис, уый дәр. Ирдәй, рельефонәй фыст дыгуә «темәйы» — аг әмәе Сырдоны — әхсән бацыдис әмәе символы әвзагәй дзуры аивады удысыгъдәтгәнән егъау хъомысыл).

Ам ма скъоладзауты цәстәнгас ис иу цымыдисаг хабармә аздахән.

3. Нывгәнәг әмәй йә персонажы удастәгдинад.

(Сырдон ацы иллюстрацийы цәрмистыгъд бакодта йе снывгәнәджы: цәстомәй, ас әмәй уәнгты кондәй). Скъоладзаутәм равдисын хъәудзәнис Тугъанты Махарбеджы фәстагмәист къамтә, цәмәй уызы әнгәсдинад сәхәдәг бафиппайой.

Фарст: Цәуыл дзуры ацы әнгәсдинад?

Сырдон Махарбеджы цәсты у Хуыцауы комытәфәй хайджын адәймаг, йә хъысмәт — әңгәмәй аивады дәсныйы хъысмәт: цы әхсәнады цәры, уымәй у иппәрд, иунәгдинад — цәрәнбонтәм йә хай. Суант ма йә хәдзармә фәндаг дәр цәуы мистикон лабиринтыл, йә цәрәнуат ис Нарты (ома, реалон) дунейй араенты әdde. Нарт әй нә уарзынц, сәхицәй йә нә хонынц. Гье ам агурын хъәуы, әвәццәгән, уәлдәр цы әнгәсдинад бафиппайдтам, уый уидәгтә).

Дардәр ахуыргәнәг скъоладзауты цыбыртәй базонгә кәндзәнис нывгәнәджы хъысмәтимә.

Ахуыргәнәджы раныхас.

2. Тугъанты Махарбег цардис вазыгджын историон рәстәджы (1881 — 1952 азты). Уыдис уәздан мыттагәй, йә фыды фыдыфсымәр Асләнбег — урс паддазахы әфсады инәлар, йәхәдәг Бетъырбухы академий фәстә цасдәр рәстәг ахуыр кодта Мюнхене — ног аивады центры. Әппәт ацы хабәртә Махарбегыл, кәй зәгъын әй хъәуы, хорзырдәм нә аудытой, советон әхсәнады йәм кастысты әңгәлоны цәстәй. Соцреализмы дәрзәг домәнтә йын цәмәй йә бәгъатыр курдиаты къабәзтә сә рәбыныл ма аңгъдой, уый тыххәй сә «прокрусты сынтаҗы» йәхи тыхтыйст ныккодта: арәзта агитацион плакаттә, революцион бәрәгбәттәм фыста политики сурәттә, партион съездты күист. (Уый фәстә, 30-әм азты Ирыстоны номдзыл ләгтәй бирәты «адәмы знәгтә» куы раҳуытой, уәд йә цард бынтондәр сызмәст, әхицән дәр тас уыд әрцахсынәй, амарынәй. Ахәм уавәрты Нывгәнәг йәхи, ай-гыйдәр, әнкъардта Сырданау әнамонд, әфхәрд әмә иунәгәй. Йә нывтә цалдәр хатты арты хай дәр баисты, революцийы агъоммә йә хәдзары къултыл Нарты каджытәй цы бирәс сюжеттә сныв кодта (фрески), уыдон та йын (йә

хәдзар хъәусоветы къантор куы сси, уәд), чыйр сыл кәй нә хәңдис, уымә гәстә дзәбугәй скъахтой. Гъе афтә, Сырдоны хъәбултә кәд фыңгә доны сഫыҳтысты, уәд Махарбеджы ныв-фәлгонцтә, йә зәрдәдарәнтә та систы арт әмә ницыфенәг адәмы фыдмиты амәддаг. Фәлә уәддәр Нарты фәндир-дзәгъдәгау уый дәр йә курдиат нывондән әрхаста йә адәмән.

Махарбег ма йә удварны цәхәрәй бирәе уацмыстә хъумә сфералдыстаид, европәйаг нываивады дәсниты әрмадзты цы профессионалон зонындзинәтә райста, уыдан әххәстәй кәм райхәлдаиккәй, ахәм әмбисонды нывтә. Фәлә социалистон реализмы домәнтыл карст кәй нә уыдисты, уымә гәстә рухс нал федтой, йә мидәг амардысты. Махарбег бирәтау репрессити нә баҳаудис, фәлә Дамоклы кард йә сәрмә ауыгъд, афтәмәй фәцардис йә амәләты бонмә, мидәфхәрд әмә әхгәд-зәрдәйә.

Сырдоны фәлгонцыл куыст балхынцъ кәнән ис Джусойты Нафийы цитатәйә (йә бакәсын баҳәс кәнын хъәудзәни скъоладзаутәй дыууәйән).

1-аг скъоладзау (Махарбеджы ныв «Нарты куывд»-ы Сырдоны сурәтмә амонгәйә): «В портрете перед нами одушевленное беспокойной мыслью, сияющее лукавством лицо Сырдона. Кажется, вот-вот откроет уста для хитроумной притчи или для обидной насмешки этот человек, прозванный «хитроумием земли и коварством неба»;

2-аг скъоладзау (әндәр хъәләсы уагәй, уәлдәр цы иллюстраци әзвәрстой, уымә амонгәйә): «И вдруг он, сокрушенный безмерной жестокостью – Хамыц побросал его трех сыновей в кипящий котел, – согнулся в три погибели, пальцы ослабевшей руки не в силах оттянуть чуткую струну арфы... Но он и не думает покориться трагической ситуации: свое безмерное страдание он превратил в музыку, в новую духовную силу и отдал ее людям. Покорись Сырдон невыносимому горю, – художник потерял бы к нему подлинный интерес».

Ахуыргәнәг: Махарбеджы аивад здәхт у героикон характеристә әмә уавәртәм, нә быхсы, састы бынаты чи бazzадис, ахәм сәрнүлләг адәймәгты.

V. УРОЧЫ МУЗЫКАЛОН ХАЙ.

Скъоладзаутә хайгай байхъусдзысты Хосроты Тотырбеджы

сюиттәйә скъуыддзагмә («Дыуудастьон фәндыры равзәрд») [3 мин. 20 сек.], ахуыргәнәджы әххуысәй йәм скәндзысты комментаритә, уйй фәстә, алы музыкалон фрагменты мидис дәр иу хъуыдыйадәй фәнысан кәнгәйә, сараздзысты пълан. Зәгъәм, мәнә ахәм:

1. Сырдон әрбаздахтис йәхәдзармә әмә бинонтәй бынаты никәй ары; йәхә катай рәзы. (Музыкәйы мелоди куыд хәрам дунейы фәлгонц);

2. Аг систыкта әмә дзы иугай исы йәхә бинонты стәгдартә; фыдисәй цал хатты нывналы, уал хатты йәхә зәрдә ныккәрзы, сәры магъз андзыг вәййы («скъуыдтә» музыкалон фразәтә, сә ритм әмә тембрь зәлынады эпикон космизм). Скъоладзауты әмбәлү бафәрсын: цавәр фәтк ис уыцы уәззау аккордты фәлхаты әмә цәмән? (Кадәджы хицән варианты Сырдоны фыртты нымәц алыхуызон у: әртә, авд, дыуудәс. Тугъанты Махарбеджы иллюстрацийы әртәйә бисты Хәмьцы амәддаг. Нывгәнәг ма сын әнамонд мады дәр семә кәй фәкодта, уымәй цауты трагизм кәнен тыхджындәр. Композитор Хосроты Тотырбек дәр райста ацы верси. Йәхә сюиттәйы зәрдәскъуынәт зәлтә дәр цыппар хатты уйй тыххәй сәфәлхат кодта).

3. Фәндыр аразы, әрцәгъды ийл әмә йәхә хъәбултәй алкәйы ном дәр хицәнәй ссары (Цәй, Рәмбын әмә Фу; әндәр варианты (Къонагә, Фуагә әмә а.д.), хойраг сын әнәбары хәлар кәнини бәрн әнәхъәнәй дәр Нартыл сәвәры);

4. Әрцәуы Нарты ныхасмә әмә йәхә фәндыр ныщәгъды;

5. Нарты гуыппырсарты сагъәсү бафтыда Сырдоны әгәрон хъыг, сәхицән дзы әфсымәр зәгъынц.

Пълан кәрөнмә араэст куы әрцәуа, уәд ма ахуырдзаутә иу хатт байхъусдзысты симфонион «Эскизмә» әмә радзурдзысты, сә цәститыл цы нывтә ауадис, музыкә сәм цавәр хъуыдигтә әмә әнкъарәнтә сәвзәрын кодта, уыдан; скәндзысты хатдзәгтә аивады хъәздыг гәнәнты тыххәй: кадәг, нывтә әмә музыкалон уацмыс кәрәдзийы куыд әххәст кәнинц, адәймаджы кәңи әнкъарәнтәм здәхт сты, цы хуызы сыл ахадынц әмә а.д. (Пъланы фыццаг әртә пункты иттәг хорз музыкалон иллюстраци сты Тугъанты Махарбеджы ныв «Дыуудастьон фәндыры равзәрд»-мә; цыппәрәм әмә фәндиәм пункттә та — ныв «Сырдон Ныхасы»-мә). Кәрөнбәттәны скъоладзауты хъуыды аздахән ис, нывгәнәт

әмә композиторәй чи ңавәр нысан йә размә әвәрдта әмә үә күхү куыд бафтыдис, уыцы фарстытәм. (Музыкалон фәлгонц нывау кәнә мыхуыргонд текстау фенән нәй. Нәй дзы бакәсән ңавәрдәр бәлвырд ңауты тыххәй. Музыкә адәймаджы әнкъарәнтә әмә хъуыдитимә. Әвдисы сә интонацийы руаджы. Хуымәтәджы нә дзырдта номдзыд Гейне дәр, зәгъгә, музыкә райдайы, дзырдтә куы фәвәййынц, уәд).

VI. ХӘДЗАРМӘ КҮЙСТ

1. Давәдҗы бафхәрыны тыххәй алы адәмтәм цы әмбисәндтә ис, уыдон баңгурлын, тетрәдты сә ныфғыссын әмә сахуыр кәнин.

2. Ныфғыссын цыбыр нывәцән ахәм темәйил: «Чи у Сырдон — фылдзинад хәссәг әви Нарты хәрзгәнәг?» Иллюстрация йәм скәнин (музыкалон курдиат кәмә ис, уыдоны бон у нывты бәстү зәлтәй пайда кәнин, нотәтыл сә ныфғысгәйә).

3. Зәрдил әрләуүын кәнин Къостайы царды хабәрттә, поэты әмдзәвгәтәй ныронг чинигмә нәкәсгәйә сахуыр кәнин кәй хъуыдис, уыдон; әмткәй хъус әрдарын «Ирон фәндир»-ы мидис әмә структурәмә.

Уәләмхасән литература (ахуыргәнәгән әххуысән):

1. Абаев В. И. Избр. труды. Т. 1. Владикавказ, 1990. 200 ф.
2. Бязрова Л. Махарбек Туганов // Эхо Кавказа, 1994, № 2(5). 48 — 49 фф.
3. Джусойты Н. Творить из прошлого будущее // Махарбек Туганов: Статьи, воспоминания, письма. Цхинвал, 1986. 3 — 14 фф.
4. Нигер. Уацмысты әххәст әмбырдгонд. Әртә томәй. Т. 3. Орджоникидзе, 1968, 466 — 468 фф.
5. Цагараев Валерий. Искусство и время. Владикавказ, 2003, 367 — 431 фф.

Уыдзән ма

АРВИСТОН

УАРЗТЫ ТЫХ

(Кәнә Пигмалионы тыххәй миғ)

Рагон грекъаг мифмә гәсгә, Пигмалион уыди Кипры паддзах аәмә разагъды скульптор. Цард иунәггәй, сылгоймәгтәм ёвваҳс нә цыд. Иуахәмы пылыстәгәй аразын райдыцта диссаджы хәрзконд чызджы фәлгонц. Уарзондзинады хуыцау Афродитә та йәем мәсты уыд, уымән аәмә Пигмалион адәмы ‘хән ахәм ныхас ауагъта, Кипры сылгоймәгтә, дам, мә цәстыйсынды сты, ёгъдау сәм кәй нәй, уый тыххәй. Гъемә дын ләппу йе сконд статуя-чызджы адәмән әмбисонды уарзтәй күбы бауарзид, стәй Афродитәйән ләгъстә кәнүн күбы байдаид, уд мын дзы бауадз, зәгъгә. Афродитә йын йә күывд фехъуыста, аәмә статуя цәрдуд адәймаг фестад, йә ном — Галатея. Фәстагмә Пигмалион аәмә Галатея сә цард байу кодтой, райгуырди сын чызг Пафос.

Номдзыд англ исаг драматург Бернард Шоу ацы мифы бындурыл ныффииста комеди «Пигмалион» (1913 азы).

ДЕРМАТОГЛИФИКАЕ

Әнгүүлдзты фәйтәм гәсгә базонән ис, адәймаг цавәр низтәй ринчын уыд, уый, стәй йә миниуджытә, темперамент аәмә курдиаты авналәнтә. Уыци наукае хуыйны дерматоглификае. Йә бындураевәрәг та уыди Чарльз Дарвины аәмхәрәфырт Френсис Гальтон.

АЕППӘТЫ ХЪӘЗДҮГДӘР ЛӘГ

А дунейы аеппәты хъәздыгдәр адәймаг уыд Ассирийы паддзах Ашшурбанипал. Уый амарди нә эрәйы агъоммә 631 азы аәмә йә хәзнадоны ныууагъта 5 милуаны атиаг сыйгъәрин таланттә. Абоны ахщатәй нымайгәйә уыдон сты 1566 миллиард долләры.

АУДИОЛОГИ

Агаджи-Хан уыд артист. Уый пакистайнаг горәт Равалпиндины әнәхүыр диссәгтә әвдышта. Сценәмә-иу рацыди, сау хъуымацәй-иу йә цәстытә бабаста, йә сәрыл-иу уәззау әндөн тaka-худ әркодта, йә цәсгом ын әнәхъәнәй чи әмбәрзта, ахәм. Иу дыуудәс адәймаджы-иу заләй схизын кодта (сәхи фәндөнмә гәсгә). Уыдон радыгай кастысты исты текст — әмдзәвгә қәнә монолог. «Оператор»-иу йә ныхас куы фәци, уәд ын-иу Агаджи-Хан адәмән дзурын райдытта, уыңы адәймагән ие ‘даг бакаст, йә цәстытә, йә сәрыхъуынтә цы хүвзән сты, Җавәр гүрыкөнд ын ис, йә дәргъ әмә йә уәз цас сты, цы хъуыдагыл хәст у, цы миниуджытә йәм ис, уыдәттә. «Маг» ацы хъуыддәгтә иртәста адәймагән йә хъәләсмә гәсгә (тембр, мырты модуляцитә, хъәләсонтә цы уагыл дзуры әмә а. д.). Сеансы цы ахуыргәндә уыд, уыдоны хъуыдымә гәсгә, Агаджи-Хан нәдәр фокустә әвдисәг у, нәдәр кәләнгәнәг. Уыйхыгъд ын йә миниуджытә райхалән ис науқәйи фәрцы. Уыңы науқәйи ном у аудиологи. Фәләй йәм фаг әргом зәхт нә цәуы, әмә йын йә сусәгтә райхалын нырма никәй бон у.

ӘНӘБАРЫ «РЕКОРДСМЕНТА»

Индиаг Вадакенгар Мухаммед әнәхүысгәйә фәцарди 46 азы. 34 азы куы цыд, уәд йә цәстытә риссын байдытой әмә уәдәй фәстәмә хүйссәджы цъыртт нал федта. Әксәвыгәтты кости Хъуыран әмә йә йә сәрәй йә кәронмә әнә кәсгәйә дзурын базыдта.

Фынәй кәнынәй та «рекордсмен» у шведаг сылгоймаг Каролинае Ольсон. Уый 1876 азы скъолайә сәхимә здәхгәйә фәбырыд әмә йә сәр тынг ныццавта. Уәд ыл цыди 14 азы. Цалдәр боны фәстә бафынәй, әмә йә суанг электрон токәй райхъал кәнын дәр никәйуал бон сисис. Йә мад әнәсцуҳәй йә цуры бадт әмә йын лыстәг хәтәләй дардта әхсыр әмә адджын дон, 1908 азы мад амард, әмә йын уый бәсты әхсыр әмә адджын дон дәттын райдытта сә сыхәгты ус. Каролинә фәфынәй кодта 42 азы әмә 42 боны. Куы райхъал, уәд ыл

цыди 56 азы, фәлә бакастәй уыди 25-аздзыды хуызән. Уәдәй фәстәмә инна адәмау фынәй кәнүн райдыдта. Амарди 1950 азы 88-аздзыдәй.

АССИМИЛЯЦИЙ АЗАРӘЙ

Уәрәсейы кой куы кәнәм, уәд ам советон дуджы ахәм нысан уыди — хъумә куыңфәстәмә башу уыдаиккәй этностә әмә сә раудаид «ног историон иугонд — советон адәм». Уыңы нысаны азарәй ССР Цәдисы адәмтү нымәң әнтыйстаджынаң къаддәр кодта: 1926 азы нымадмә гәсгә бәстәйи уыди 194 адәмыхатты, 1939 азы та — 99... Фәстагмә та ногай «дидинәг калын райдытой адәмтә» әмә 1959 азы сә нымәң уыди 109... 1970 систы 106, 1980 азмә та — 101...

Журнал «Дружба народов», 2010, № 1

ÆППӘЛДӘЙ ТӘРС

Цыт уарзынаң дәхи хъахъхъән, цыт уарзын сәрыстырдзинадәй тәссагдәр у. Тәрс æппәләнтә-стаянтәй, хъусәй ләуу, куы дә æппәлой, уәд, әмә-иу дәхинымәр зәгъ: цы аккаг дән, уымәй мә тынгдәр æппәлынц. Сә ныхмә исты куы дзурай, уәд та цәстмәхъус, цурон митә кәнис. Уымән әмә цыфәндыйә дәр æппәлән ныхас адәймагән иуцасдәр æхсызгон вәййы. (...)

Цырдзаст әмә къәрцхъус у уәдә, цәмәй дыл мәнг кад хинәй ма раңауа — уый рәузонд адәймагән къәппәгәй уәлдай нәу.

Æвирхъа бәлләх у, адәймаг йәехи ағәр куы фәуарзы, йәхшицәй æфсис куы нал фәзоны, йә арәхст, йә курдиат, цәвитеттон ие ‘рдзон миниуджытәй куы ныббуц вәййы, уәд, — ахәмән сә не Сфәлдисәг байсдзән, ие схъәлы тыххәй йә әнәмәнг бафхәрдзәни.

Схигумен Саввә

ÆМБИСОНД

Гулийы цъуппыл џардысты әхсәз әфсымәры. Үйдон ба-
ләууыдысты әмә къәдзәхы фарсыл араэстой күрөй. Уайсадәг
чындз сын схаста хәринаң, әмә йәм әфсымәртә бауырдыг
сты, хәринаң нын схастай, фәлә нын дон цәуылнә схастай,
зәгъгә. Чындз сәм фәхъуыста, стәй загъта:

— Уәдә мә әнәдзургә нал уадзут әмә уә бафәрсон.
Аңы каст кәнүн, әмә дон ис әрмәст далә сәрсәфәны. Күү
йәм аңауай, уәд әм ләг әртә боны әмә әртә әхсәвмә нә
хәццә кәнүн. Ныр сымах күрөй аразут, фәлә уын кусгә та
цәмәй кәндзән?

Афсымәртә кәрәдзимә бакастысты әмә загътой:

— Ай цы диссаг у, сылгоймаг уәвгәйә ныл зондәй фәуә-
лахиз. Үыңы зонд махәй искәмән Хүңцау цәуылнә радта?

Афтәмәй әнәхъән хохы диссагән бazzадысты.

*Мысыкаты Темболаты ныхәстәй йәк ныффыста
Мысыкаты Зойә 1959 азы 20 сентябрь, Бруты.*

ТАЕФАРФАС

ХЪАЙТТАТЫ СЕРГЕЙ

Ирон литература әмәе республикәйы әппәт культурәйыл әрцыди стыр зиан: 91-аздзыдәй амарди фыссәг Хъайттаты Тотырбеджы фырт Сергей.

Сергей райгуырди 1918 азы 25 октябрь Цъамады. 1938 азы Уыналы скъола каст фәуыны фәстәе ахуыр кәнынмә бацыд педагогон техникуммә, 1941 азы та каст фәзи Буйнакскы әфсәддон училище.

1941 азәй 1943 азы кәронмә Хъайттаты Сергей уыди Фыдыбыстәйы Стыр хәсты, цалдәр хатты фәцәф. 1943 азы каст фәзи афицерты уәлдәр курсытә, ахуыргәнәгәй күиста Харьковы афицерты хицән полчы, фәстәдәр та ахуыр кодта Фрунзейи номыл әфсәддон академийи курсыты, стәй күиста Дзәуджыхъәуы әфсәддон училишәй. Хәстон стуыхт-дзинәдты тыххәй йын радтой Сырх Стъалыйы әмәе Фыдыбәстәйы Стыр хәсты дыууә ордены, стәй бирә майдантә.

1946 азы Советон Әфсады рәнхъытәй демобилизацийы фәстәе иуцасдәр рәстәг бакыста Цәгат Ирыстоны «Главлит»-ы, 1957 — 1959 азты — профтехахуырады системәйи, 1959 — 1964 азты — 4-әм профессионалон-техникон училишәй директорәй, 1964 — 1969 азты — Культурәйи минист-рады адәмон сഫәлдыстады хәдзары, 1969 — 1975 азты — Хетәгкаты Къостайы номыл ирон литературәйи музейи, 1975 — 1978 азты — Тугъанты Махарбеджы номыл аивадон музейи

директорәй, 1979 азәй фәстәмә та — Культурәйы министрады наукон-методикон центры директоры хәдивәгәй.

Хъайттаты Сергей ирон литературәмә әрбацыд 1940 азы кәрөн. Ныфғыста къорд драмон әмәп прозаикон уацмысы. Йә фыңџаг уацау «Әнәном обау»-ы ныхас Җәуы, ирәттә Фыдыбәстәйи Стыр хәсты күйд хъәбатырәй тох кодтой, ууыл. Сергей Б. Шелеповимә ныфғыста роман «В ущельях неспокойно». Йә драмә «Хадзы-Мурат»-ы әвдисы мидбәстон хәсты таурәгъон хъәбатыр Дзәрәхохты Хадзы-Мураты, пьесә «Таймураз»-ы та — революцийи агъоммәйи ирон адәмон хъәбатыр Кодзырты Таймуразы фәлгонцә. Драмә «Әртә әвдисәны»-ы ныхас Җәуы Фыдыбәстәйи Стыр хәсты цаутыл, пьесә «Фондз фырты мад»-ы та — фондз әдзард хәстоны мад Хъаләтаты Хангүассәйил.

Советон Цәдисы къорд горәты, стәй болгайраг горәт Кырджалийы театртә бирәх хәттыты кәй равдыстой, Хъайттаты Сергейи уыцы драмә «Мады зәрдә»-ы әвдист Җәуынц хистәр әмәп кәстәр фәлтәрты ахастдинәйтә, стәй уырыс-саг әмәп ирон адәмты хәлардзинад.

Сергей йә царды фәстаг бонты дәр разәнгардәй кодта сഫәлдистадон күист. Әрәджы дәр та Дзәуджыхъәуы рацыд ие ‘взәрст уацмысты әмбырдгонд «Царды уыләнтыл».

Хъайттаты Сергейи, курдиатджын фыссәдҗы әмәп әмгардҗын адәймаджы рухс ном әнусмә Җәрдзән нә зәрдәты.

Культурәйы министрад
Фысджыты Җәдис
Ветеранты совет

Цъары фәрстыл:

2. *Байцаты Валери.* «Уалдзæг».
3. *Саккаты Эльбрус.* «Сылгоймаджы сурæт»
4. *Саккаты Эльбрус.* «Лорæйы сурæт».

* * *

*Технический редактор Виктория БОРАЕВА
Корректор Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка Ирида КОДЗАТИ
Дизайн Залина ГУРИЕВА*

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы аermæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайды кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæхуухыстыкæ цæуы, уыdon редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг»*

*Подписано к печати 23.03.10. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта MyzL. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 6,7.
Тираж 1200 экз. Заказ № 579. Цена свободная.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алании, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247

